

Yayın Kurulu Başkanı / Editor
A. Burçin YERELİ

Yayın Kurulu Başkan Yrd. / Co-Editor
Alparslan A. BAŞARAN

Yardımcı Asistanlar / Assistant Editors
Pelin VAROL
Eda YEŞİL
İ. Erdem SEÇİLMİŞ

Genel Sekreter / Co-Ordinator
Altuğ M. KÖKTAŞ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Güneri AKALIN

Coşkun Can AKTAN

Necmiddin BAĞDADIÖĞLU

Nurettin BİLİCİ

Ali ÇAĞLAR

Mehmet Cahit GÜRAN

Ahmet KESİK

Oğuz KARADENİZ

Çağlar ÖZEL

İbrahim ÖZKAN

Mustafa Kemal ÖKTEM

Ahmet ÖNCÜ

Abuzer PINAR

Selami SEZGİN

Erinç YELDAN

Uğur YILDIRIM

• **Relationship between Inflation and Economic Growth in the Kyrgyz Republic**

Kırgızistan'da Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi
Harun YAKIŞIK

• **Türkiye'de Zorunlu Tarım Sigortalarının Uygulanabilirliği**

The Applicability of Compulsory Agricultural Insurance
Mürşit IŞIK-Arzu KAN

• **Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri**

Informal Sector and Poverty: Effects on Urban Labour Market, Case Study in Istanbul and Gaziantep
Neriman AÇIKALIN

• **1982 Sonrasında Türkiye'de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale Turizmüne Etkileri**

The Effects of the Tourism Policies Applied in Turkey following the year 1982 on Çanakkale's Tourism
Muhteşem ÖZTÜRK SÖZEN

• **Eskişehir'de Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı**

The Use of Complementary and Alternative Medicine in Eskişehir
Oya Beklân ÇETİN

• **Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var mı?**

Analysis and Effects of Carbon Tax: Does Carbon Tax Reduce Emission?
Hakan HOTUNOĞLU-Recep TEKELİ

• **Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması**

Shadow Economy and a Suggestion to Reduce the Shadow Economy in Turkey; Making an Efficient Auditing System by Using Ratio Analysis
Suphi ASLANOĞLU-Seyfi YILDIZ

• **Geçiş Ekonomilerinde Kamu Borçlarının Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği**

The Effects of Public Borrowing on the Financial Markets in Transitional Economies: Turkish Case
Mahmut YARDIMCIOĞLU

SOSYOEKONOMİ SOSYOEKONOMİ

Hakemli, Bilimsel, Süreli Refreed, Scientific, Biannual

www.pegem.hacettepe.edu.tr / info@pegem.hacettepe.edu.tr
T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi
Yıl: 3, Sayı: 6, Temmuz-Aralık 2007, ISSN 1305-5577

Derginin Sahibi / Publisher	:	T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi adına / On behalf of T.C. Hacettepe University, Center for Market Economics and Entrepreneurship Dr. Ahmet Burçin YERELİ aby@hacettepe.edu.tr
Yayın Kurulu Başkanı / Editor (Sorumlu Yazı İşleri Müdürü)	:	Dr. Ahmet Burçin YERELİ aby@hacettepe.edu.tr
Yayın Kurulu Başkan Yardımcısı / Co-Editor	:	Alparslan A. BAŞARAN aab@hacettepe.edu.tr
Yardımcı Asistanlar / Assistant Editors	:	Pelin VAROL pelinv@hacettepe.edu.tr Eda YEŞİL edayesil@hacettepe.edu.tr İ. Erdem SEÇİLMİŞ ies@hacettepe.edu.tr
Genel Sekreter / Co-Ordinator	:	Altuğ M. KÖKTAS altug@hacettepe.edu.tr
Yayının Adı	:	Sosyoekonomi Dergisi
Yayının Türü	:	Yaygın, Süreli Yayın
Yayının Şekli ve Dili	:	6 Aylık, İngilizce & Türkçe
Yayının İdare Adresi	:	T.C. Hacettepe Üniversitesi, Piyasa Ekonomisini ve Girişimciliği Geliştirme Merkezi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Beytepe Kampusu / ANKARA Tel: +90 312 297 86 75 – 76 Fax: +90 312 299 20 63
Basım Yeri	:	SÖZKESEN Matbaacılık Tic.Ltd.Şti., İvedik Organize Sanayi, Matbaacılar Sitesi, 558 Sk. No: 41 Yenimahalle / ANKARA Tel: +90 312 395 21 10 – 395 59 07 Fax: +90 312 395 61 07
Basım Yeri ve Tarihi	:	Ankara, 30.12.2007

Yayın Kurulu / Editorial Board

Güneri	AKALIN	Hacettepe Üniversitesi
Coşkun Can	AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Necmiddin	BAĞDADIÖĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Nurettin	BİLİCİ	Hacettepe Üniversitesi
Ali	ÇAĞLAR	Hacettepe Üniversitesi
Mehmet Cahit	GÜRAN	Hacettepe Üniversitesi
Ahmet	KESİK	T.C. Maliye Bakanlığı
Oğuz	KARADENİZ	Pamukkale Üniversitesi
Çağlar	ÖZEL	Hacettepe Üniversitesi
İbrahim	ÖZKAN	Hacettepe Üniversitesi
Mustafa Kemal	ÖKTEM	Hacettepe Üniversitesi
Ahmet	ÖNCÜ	Sabancı Üniversitesi
Abuzer	PINAR	Ankara Üniversitesi
Selami	SEZGIN	Pamukkale Üniversitesi
Erinç	YELDAN	Bilkent Üniversitesi
Uğur	YILDIRIM	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue:

Güneri	AKALIN	Hacettepe Üniversitesi
Mustafa	BOZ	Kırgızistan – Türkiye MANAS Üniversitesi
Ünal	ÇAĞLAR	İstanbul Üniversitesi
Selçuk	EMSEN	Atatürk Üniversitesi
Bülent	GÜLOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Mehmet Ali	GÜROL	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Önder	MET	Balıkesir Üniversitesi
Osman	OKKA	Selçuk Üniversitesi
Zekai	ÖZDEMİR	İstanbul Üniversitesi
İsa	SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Selami	SEZGIN	Pamukkale Üniversitesi
Şennur	SEZGIN	Pamukkale Üniversitesi
Metin	TOPRAK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Ahmet Atilla	UĞUR	Gaziantep Üniversitesi
Hilmi	ÜNSAL	Kırıkkale Üniversitesi
Gökçe	YOĞURTÇU	Kırgızistan – Türkiye MANAS Üniversitesi

Bu derginin her türlü yayım ve telif hakkı Sosyoekonomi Dergisi'ne aittir. 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümlerine göre, fotokopi, dijital ve benzeri yöntemlerle herhangi bir bölümü veya tamamı Dergi Sahibinin veya Yayın Kurulu Başkanının izni olmadan basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilimsel etik kurallarına uygun olmayan alıntı yapılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin fikri sorumluluğu yazarlara aittir.

Akademik Danışma Kurulu / Advisory Board

Mustafa	ACAR	Kırıkkale Üniversitesi
Muhammed	AKDIŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Kazakistan
Mustafa	AKKAYA	Ankara Üniversitesi
Şahin	AKKAYA	İstanbul Üniversitesi
Zeynep	ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Turusbek	ASANOV	Kırgız – Rus Slavian Üniversitesi, Kırgızistan
Mehmet	BALCILAR	Çukurova Üniversitesi
Damira	BEKTENOVA	Kırgız – Rus Slavian Üniversitesi, Kırgızistan
Turgay	BERKSOY	Marmara Üniversitesi
Hakan	BERUMENT	Bilkent Üniversitesi
Mehmet	BULUT	Başkent Üniversitesi
Duran	BÜLBÜL	Gazi Üniversitesi
İrfan	CİVCİR	Ankara Üniversitesi
Ünal	ÇAĞLAR	İstanbul Üniversitesi
Ali Kemal	ÇELEBİ	Celal Bayar Üniversitesi
Gökhan	ÇETİNSAYA	İstanbul Teknik Üniversitesi
Ömer Faruk	ÇOLAK	Gazi Üniversitesi
Ömer	DEMİR	Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı
Aytaç	EKER	Sakarya Üniversitesi
Turan	EROL	Sermaye Piyasası Kurulu Başkanlığı
Cevat	GERNİ	Gebze Teknoloji Enstitüsü
Ramazan	GÖKBUNAR	Celal Bayar Üniversitesi
İhsan	GÜNAYDIN	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Enver Alper	GÜVEL	Çukurova Üniversitesi
Osman	KADI	Uluslararası Atatürk Alatau Üniversitesi, Kırgızistan
Metin	KARADAĞ	Ege Üniversitesi
Mushtaq A.	KAW	Keşmir Üniversitesi, Hindistan
Biröl	KOVANCILAR	Celal Bayar Üniversitesi
Recep	KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Mehmet Emin	KÖKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Celal	KÜÇÜKER	Pamukkale Üniversitesi
Metin	MERİÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Asuman	OLGUNCA ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Fevzi Rifat	ORTAÇ	Gazi Üniversitesi
Ersan	ÖZ	Pamukkale Üniversitesi
Ferhat Başkan	ÖZGEN	Adnan Menderes Üniversitesi
Özlem	ÖZKIVRAK	Trakya Üniversitesi
Ahmet Fazıl	ÖZSOYLU	Çukurova Üniversitesi
İsa	SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Mustafa	SAKAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Süreyya	SAKINÇ	Celal Bayar Üniversitesi
Naci Tolga	SARUÇ	Sakarya Üniversitesi
Fatih	SAVAŞAN	Uşak Üniversitesi
Esra	SİVEREKLİ DEMİRCAN	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Mehmet	ŞAHİN	Çanakkale 18 Mart Üniversitesi
Doğan	ŞENYÜZ	Uludağ Üniversitesi
Selahattin	TOGAY	Gazi Üniversitesi
Metin	TOPRAK	Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
Mehmet	TOSUNER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Saltanat	TURSUNOVA	Kırgız Milli Üniversitesi, Kırgızistan
Ahmet Atilla	UĞUR	Gaziantep Üniversitesi
Ahmet	ULUSOY	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hamza	UYGUN	Niğde Üniversitesi
Hakan	UZELTÜRK	Galatasaray Üniversitesi
İstiklal Yaşar	VURAL	Dumlupınar Üniversitesi
Yavuz	YAŞAR	Denver Üniversitesi, A.B.D.
Jülide	YILDIRIM	Gazi Üniversitesi
Seyfi	YILDIZ	Hitit Üniversitesi

İçindekiler

Yazar Ad(lar)ı	Makale Başlığı	Sayfa No
Harun YAKIŞIK	Relationship between Inflation and Economic Growth in the Kyrgyz Republic Kırgızistan'da Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	11
Mürşit IŞIK Arzu KAN	Türkiye’de Zorunlu Tarım Sigortalarının Uygulanabilirliği The Applicability of Compulsory Agricultural Insurance	29
Neriman AÇIKALIN	Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri Informal Sector and Poverty: Effects on Urban Labour Market, Case Study in Istanbul and Gaziantep	43
Muhteşem ÖZTÜRK SÖZEN	1982 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale Turizmine Etkileri The Effects of the Tourism Policies Applied in Turkey following the year 1982 on Canakkale's Tourism	63
Oya Beklân ÇETİN	Eskişehir’de Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı The Use of Complementary and Alternative Medicine in Eskişehir	89
Hakan HOTUNOĞLU Recep TEKELİ	Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var Mı? Analysis and Effects of Carbon Tax: Does Carbon Tax Reduce Emission?	107
Suphi ASLANOĞLU Seyfi YILDIZ	Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması Shadow Economy and a Suggestion to Reduce the Shadow Economy in Turkey; Making an Efficient Auditing System by Using Ratio Analysis	127
Mahmut YARDIMCIOĞLU	Geçiş Ekonomilerinde Kamu Borçlarının Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği The Effects of Public Borrowing on the Financial Markets in Transitional Economies: Turkish Case	147
Yazarlar Hakkında		168
About the Authors		169
Yazarlara Duyuru		170
Notes for Contributors		171

Editörden

2007 yılının ikinci yarısında ve 24–27 Ekim 2007 tarihleri arasında Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü ile birlikte “Geçiş Ekonomilerinde Güncel Mali Sorunlar” konulu “2. Uluslararası Maliye Sempozyumu” başarıyla gerçekleştirilmiştir. Sempozyumda sunulan tebliğlerden hakem incelemesine gönderilen ve kabul alanlar 2008 yılındaki sayılarda basılacaktır.

Dergimizin ilk çıktığı günden itibaren akademik danışma kurulumuzda yer alan ve sosyoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi ve aynı zamanda Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kurucu Müdürü olan Prof.Dr. Cihat Özönder hocamızı elim bir trafik kazası sonucu kaybettik. Bu vesileyle kendisine Allah'tan rahmet ve ailesine bir kez daha başsağlığı diliyoruz.

Doç.Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Editör

Editorial

In the second half of 2007, The Public Finance Department of Kyrgyzstan-Turkish Manas University and Centre for Market Economics and Entrepreneurship (CMEE) of Hacettepe University successfully organized “2nd International Symposium on Public Finance: Recent Fiscal Problems in Transitional Economies” in Bishkek-Kyrgyzstan, from 24-27 October 2007. The accepted papers, which were presented in the Symposium, by referees, will be published in the 2008 editions of *Sosyoekonomi*.

Prof. Cihat Ozonder who was a member of the academic advisory board of *Journal of Sosyoekonomi* since first edition, known with studies in the area of Sociology, member of the academic board of the Department of Sociology-Faculty of Letters/Hacettepe University, founder and director of the Institute Turcology Researches has passed away in a tragic car accident. With my sincere condolences to his family.

Asse. Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ
Editor

Relationship between Inflation and Economic Growth in the Kyrgyz Republic

Harun YAKIŞIK

yakishik_h@mail.auca.kg

Kırgızistan’da Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Abstract

Most fundamental macroeconomic objective of the most other countries, as well as the Kyrgyz Republic, is to sustain low inflation rates together with high economic growth. Recently, the relationships between inflation and economic growth have been hotly debated. These works investigate relationship between inflation and economic growth. Ultimately, it has been tested whether a meaningful relationship is held in the Kyrgyz Republic. The considered period consists of 10 years (1995-2005). Regression for economic growth has been used with Kumtor and without Kumtor, because influence of activities of the gold mining company is significant and can “wipe off” influences of other macroeconomic factors.

Key Words : Monetary Policy, Inflation, Economic Growth, Economic Policy.

JEL Classification Codes : E52, E31, O47, O53.

Özet

Diğer birçok ülkenin en temel makro ekonomi politikalarından biri olan düşük oranlı enflasyon ile yüksek oranlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirme, Kırgızistan’ın da temel makro ekonomi politikalarından birisidir. Son zamanlarda araştırmacıların yoğun olarak çalıştıkları alanların başında enflasyon ve ekonomik büyüme gelmektedir. Bu araştırmanın amacı enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Kırgızistan temelinde analiz etmektir. Araştırma 1995–2005 dönemindeki on yıllık süreyi kapsamaktadır. Ülkenin altın firması olan Kumtor’un faaliyetlerinin diğer ekonomik değişkenleri önemli derecede etkilemesi durumu göz önünde bulundurularak, analiz iki türlü (Kumtor’lu ve Kumtor’suz) gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler : Para Politikası, Enflasyon, Ekonomik Büyüme, Ekonomi Politikası.

1. Introduction

All countries aim to reach economic growth and high standards of living. Traditionally it was considered that inflation negatively influences economic development of the country. Until recently, such opinion had not been put in a doubt. However, discussion on this theme has not still reached a common opinion. It is known that hyperinflation significantly and negatively influences economic growth of the country. Thus, hotly debated question is not whether inflation should or should not be, but what level it should be to ensure favorable growth of the country. For reaching targeted level of inflation, authorized bodies of the country can resort monetary or/and fiscal tools. Each country decides itself which tool to use and what macroeconomic policy to stick to. It's not a secret that central banks and governments of many countries use these tools to hold and/or decrease inflation rates.

The purpose of this work is to investigate how inflation influences economic growth in the Kyrgyz Republic.

Reasoning from the purpose, we solved the following tasks:

- examined policies of NBKR (National Bank of the Kyrgyz Republic);
- disclosed determinants of the economic growth;
- disclosed GDP as the main measurement of economic growth;
- designed model “Inflation and economic growth”; and
- conducted empirical analysis of relationship between inflation and economic growth.

2. Policies of National Bank to Monitor Inflation in Kyrgyzstan

Main goals of monetary policy of the most central banks in the world are sustainable economic growth and low inflation rates. Supporting low inflation, they make favorable conditions for economic growth, lowering unemployment rate, and increase population's standard of living (Uliukaev, 2006: 3). Even establishing inflation as target goal, monetary institutions, in fact, consider the need for promoting economic growth and employment (Polterovich, 2006). “In the year 2000 Federal Reserve System Deflation for the first time in the last forty years refused to counteract further increase in inflation”, said Reinheart, member of the board of Fed's governors. Such step was undertaken because United States understood that deflation, as well as inflation, does not bring anything positive for the economy of the country. In 2000 country faced possible occurrence of deflation and, as the result of it, possible slow down of the economy. Therefore, the situation required sufficient changes in the Fed's monetary policy (Pishik, 2006: 34).

Independence is the key principle of the National Bank of the Kyrgyz Republic. It does not belong to the structure of state bodies and stands as separate institute that possess exclusive right for money emission and organization of circulation of notes. NBKR realizes monetary policy to support macroeconomic stabilization. The goal of this policy is to endure price stability. In order to reach the goal National Bank uses monetary tools and favors general development of the banking system and assists smooth functioning of the payment system (NBKR, 2005: 5).

3. Historical Background of the Model: “Inflation and Economic Growth”

The model “Inflation and Economic Growth” was implemented in the Kyrgyz Republic, when in 1996 government policy intentionally provoked high rate of inflation. Deliberate devaluation of som (unit of currency in the Republic of Kyrgyzstan) in autumn 1996 lowered costs of domestic producers and increased their competitiveness on the markets of our main trade partners. That led to the increase in export, decrease in import, and therefore to the improvement balance of payments and to the increase in savings. Indeed, in 1997 the deficit of on-going operations decreased from 25% of GDP in 1996 to 11% of GDP. Growth rate of real GDP in 1996 was 7,1%, and in 1997 – 9,9%. However, this 9.9 percent increase in real GDP is partially due to the establishment of “Kumtor” gold mining company. In 1997 real GDP growth without “Kumtor” was only 5.3 percent, which is lower than it was in 1996 (Akaev, 2000). As Askar Akaev wrote in his book, for strengthening the achieved results the decisive measures were undertaken to fight against inflation by toughening budget policy and anti-monopolistic measures. Yes, in spite of the high rate of inflation in 1996, GDP even without “Kumtor” company had growth. But the fact that it was lower than in 1996 made us doubt whether such inflation was necessary at all.

Evaluation of multivariate regressions, which were based on large populations of countries, quite often showed absence of significant influence of moderate inflation on economic growth. High inflation may be a common symptom of irresponsibility of governments in the developing countries. Trying to reach social tense and to obtain popularity, state authorities start printing money to increase salaries of state employees, pensions, social benefits and subsidiaries. Therefore, it is not strange why popular articles and elementary books especially stress destructive influence of inflation on economic growth (Polterovich, 2006).

Inflation can lead to uncertainty about the future profitability of investment projects, especially when high inflation is also associated with increased price variability. This leads to more conservative investment strategies than would otherwise be the case, ultimately leading to lower levels of investment and economic growth (Gokal and Hanif, 2004).

Inflation may also reduce a country's international competitiveness, by making its exports relatively more expensive, thus impacting on the balance of payments. Moreover, inflation can interact with the tax system to distort borrowing and lending decisions. Firms may have to devote more resources to dealing with the effects of inflation. For example, more vigilant monitoring of their competitors' prices to see if any increases are part of a general inflationary trend in the economy or due to more industry specific causes.

Given all negative effects of inflation on economic growth described above, even economists that consider inflation as a bad phenomenon, can't hide that this question requires further deeper investigation and that under certain circumstances its influence may have positive effect (Polterovich, 2006).

Most of the countries (including Kyrgyzstan, Donald's own comment) use Laspeyres formula that tends to overestimate "true" rate of inflation. It was estimated that such overstate for United States varies from 0.2 to 2 percents with a bias of 1.1 percent. This was demonstrated in the research conducted by a group chaired by Michael Boskin, on behalf of the US Senate Finance Committee. Therefore, central bank should not decrease inflation rate lower than 1%, otherwise it would lead to deflation (Brash, 2006). Deflation, as well as inflation, is undesirable since it distorts prices. As the practice shows, once prices have increased, they hardly decrease even during deflation. Thus, consumer pays for the same goods and services more than their actual prices are.

Robert Barro also applied econometrics in his research and ran a regression that in line with quantitative variables included qualitative ones. This was done in order to improve reliability of the model, after inclusion of qualitative variables; the model more fully portrayed the reality. Robert's regression analysis showed that 10% inflation increase decreases real GDP per capita by 0.2-0.3%, and weight of investment to total decreases by 0.4-0.6%. The low level of GDP sacrifice can seem insignificant (Barro, 2007). However, in the long-run that may considerably affect population's standard of living.

However, Barro didn't find significant influence of inflation on economic growth, if inflation is lower than 15%. Hence, we may conclude that the lower inflation rate is the lower is benefit from its further decrease (if there is any benefit) (Polterovich, 2006).

4. Methodology

All data on Kyrgyz Republic was taken from official reliable sources such as annual reports of the National Bank of the Kyrgyz Republic and periodicals of National Statistical Committee. GDP without “Kumtor” gold mining company was provided by National Statistical Committee.

In this work we used quantitative Descriptive Statistics and thus all data is quantitative.

As a base we chose model used by Richard C.K. Burdekin (Burdekin, 2000) in his research “When Does Inflation Hurt Economic Growth?” In turn, Burdekin had implied Sarel’s econometric procedures.

We imported data for the Kyrgyz Republic for 10-year period with comparatively moderate and low levels of inflation and ran a regression. From a regression analysis we chose least squares method, because its results are interpreted in the most obvious way.

Before inclusion of the explanatory variables, we conducted test on variability. Variability of GDP is quite high itself. Therefore, most likely this was caused by variations in other variables. If we compare variability of GDP with Kumtor with variability of GDP without Kumtor, we can see that GDP without Kumtor incurred fewer changes. However, increase in GDP with Kumtor was not caused by the factors we consider in our model.

The basic index we will consider is R Square, which is the multiple coefficient of determination and is the measure of proportion of the variation in the dependent variable that is explained by the combination of independent variables in the multiple regression models. Hence, R Square is an important measurement of how well the regression model fits the data.

Time period in this work is 10 years: from 1995 till 2005. We chose this period because recession has stopped in 1995 (decrease in real GDP was 5.4 percent) and a appeared a tendency towards the growth (see diagram 1 in Appendix). Evident economic growth was shown in 1996 – 7.1% increase in real GDP and 9.9 percentage increase in 1997 (Akaev, 2000) (without “Kumtor” – 5.3%).

5. Model: “Inflation and Economic Growth”, General Trends

Following figures show the trends of inflation and GDP growth rates since 1993 to 2005. Period of hyperinflation coincide with period of severe decrease in GDP. When deviation of inflation is comparatively high, deviation of GDP growth rate is high, as well;

when inflation is “calm”, GDP growth rate is also “calm”. Therefore, we may conclude that deviations in inflation do influence economic growth of the Kyrgyz Republic.

For trend analysis we used method of sliding average on 3 bases, i.e. value for each year is an average of the previous two periods and value of the current period. This is useful for visual identification of the correlation.

Diagram: 1
Inflation and Economic Growth

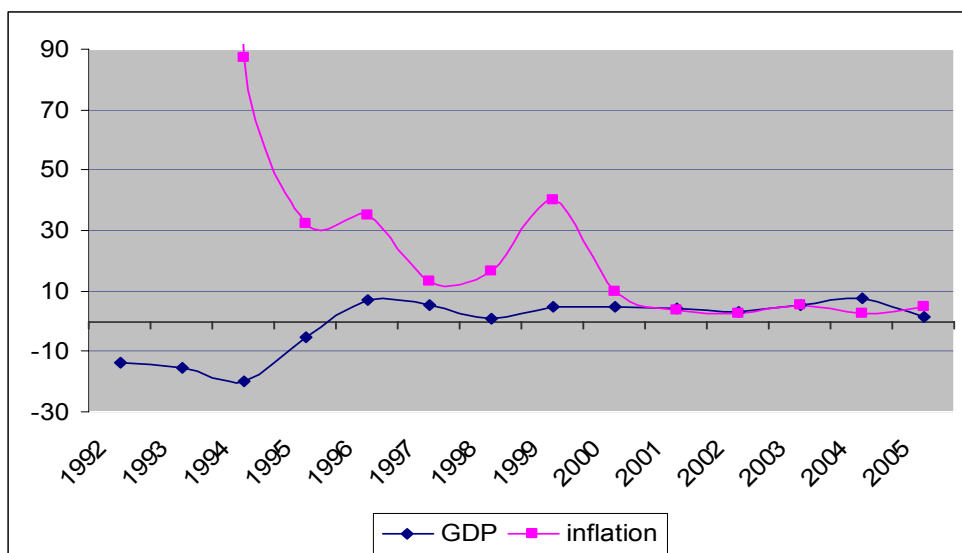

Diagram 2 shows trend analysis for inflation and GDP with Kumtor Gold Mining Company.

Diagram: 2
Inflation and GDP Growth Trend Analysis

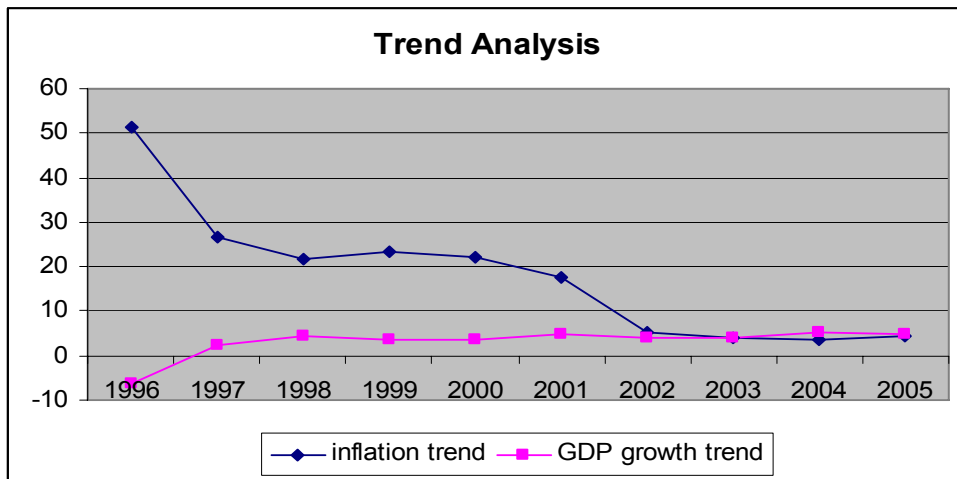
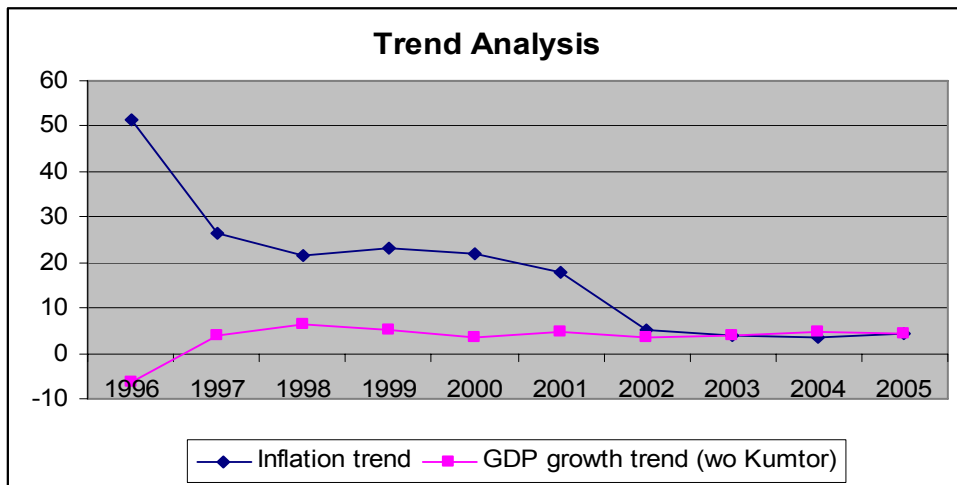

Diagram 3 shows trends for inflation and GDP without Kumtor Gold Mining Company trends.

Diagram: 3
Inflation and GDP Growth Trend Analysis (without Kumtor)

Not surprisingly, trends are similar. Difference is that GDP without Kumtor growth is a bit lower than GDP with Kumtor growth.

6. Choosing Explanatory Variables

For developing countries Richard Burdekin (Burdekin, 2000) identified 3 thresholds:

- first structural break occurs when inflation exceeds 8%;
- second structural break occurs when inflation exceeds 50%; and
- third structural break occurs when inflation exceeds 100%.

However, luckily, since 1994 Kyrgyzstan hasn't experienced the inflation rate higher than 100% level. In 1993 we still had hyperinflation of 1366%. By the results of year 1994 it was.

Our model considers 11 year period (from 1995 to 2005) with comparatively moderate levels of inflation in the first half, and low inflation in the second half. Therefore, in our model we include only one threshold of 8%.

Burdekin's model in our case is more simplified as we removed two structural breaks and left only one with the inflation threshold of 8%.

Implementing threshold is almost similar to division of the period into two periods. First one will include levels of inflation higher than 8%, the other one will be grounded. First period contains moderate inflation: from 35 to 13%; second – 2-6%.

Unfortunately, statistics of the population in the considered period was made only once in 1999. Therefore, we are not able to include population growth in the model. We assume that population growth is stable without sharp changes; or variability of the population growth should be insignificant.

There is no black market for currency exchange in the Kyrgyz Republic. Hence, this variable is inapplicable, as well.

All other explanatory variables are relevant:

- Inflation,
- Change in inflation,

- Inflation rate where the structural break occurs,
- Logarithm of previous period of GDP,
- Ratio of government expenditures to GDP, and
- Percentage change in terms of trade.

Trade is the sum of exports and imports as sum of these two variables represents volume of trade transactions with other countries.

7. Test of Variability

It has been tested the variability of the included variables (see table 3 in Appendix). It was supportive to include only those factors that vary throughout the period and, therefore, indeed may influence economic growth.

A measure of statistical variability is a real number that is zero if all the data are identical and increases as the data becomes more and more diverse.

The variability of factors is given in the Table 1.

Table: 1
Variability of Factors

	GDP	GDP without Kumtor	Inflation	▲ in inflation	Log (GDP)	G/Y	%▲ in Trade
Variability	1.12	0.98	0.88	(5.11)	0.05	0.14	2.12

The variability of Logarithm of GDP of the previous year shows the lowest variability 0.05. Standard deviation of this variable is only 0.25 (see table 3 in Appendix).

The variability of government expenditure's weight to total GDP is also very low, 0.14. Indeed, 9 years of 10 its weight was about 20%.

Percentage change in the volume of trade has the highest variability. In absolute values, highest variability belongs to percentage change of the inflation rate.

It was excluded the influence of previous years' GDP and government purchases from further consideration.

8. Correlation of Variables

Correlation Matrixes

Matrix 1			
	<i>GDP with Kumtor</i>	<i>Inflation</i>	<i>% ▲ in Trade</i>
GDP with Kumtor	1		
Inflation	0.150995	1	
% ▲ in Trade	0.157251	-0.1481	1

Correlation coefficients in the correlation matrix indicate the strength and direction of a relationship between two variables. In general, statistical correlation refers to the departure of two variables from independence.

Correlation between GDP with Kumtor and inflation is small.

Table: 2
Correlation between GDP with Kumtor and Inflation

<i>Correlation</i>	<i>Negative</i>	<i>Positive</i>
<i>Small</i>	<i>-0.29 to -0.10</i>	<i>0.10 to 0.29</i>
<i>Medium</i>	<i>-0.49 to -0.30</i>	<i>0.30 to 0.49</i>
<i>Large</i>	<i>-1.00 to -0.50</i>	<i>0.50 to 1.00</i>

Correlation with percentage change in the volume of trade is also small.

Matrix 2			
	<i>GDP</i>	<i>Inflation</i>	<i>% ▲ in Trade</i>
GDP	1		
Inflation	0.209117	1	
% ▲ in Trade	0.391319	-0.1481	1

Second matrix shows stronger correlation between GDP without Kumtor and inflation than correlation between GDP with Kumtor and inflation, even though it's still small. Correlation between GDP and percentage increase in trade is medium and positive.

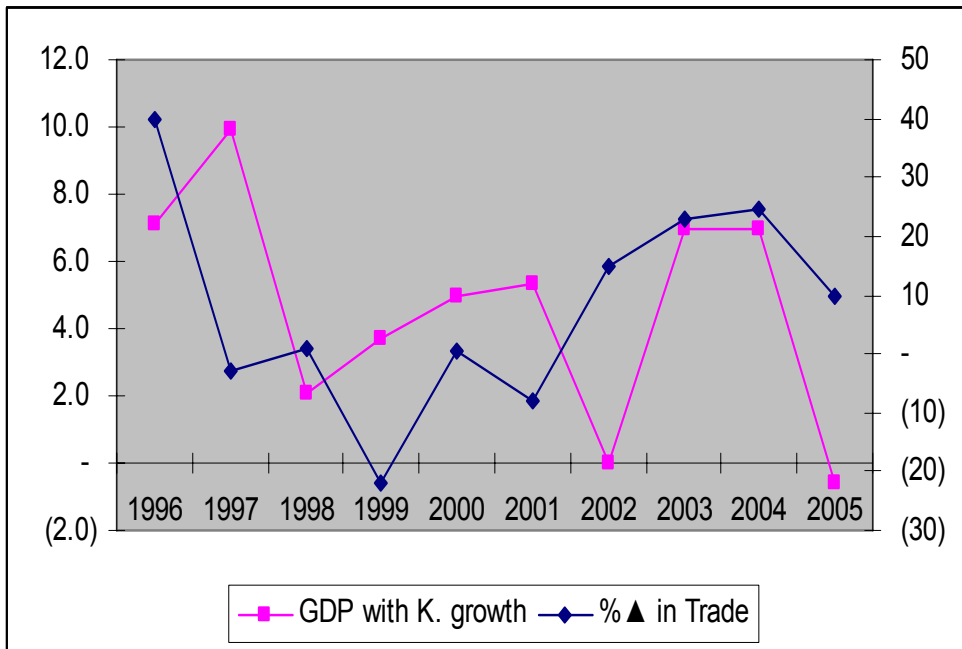
Correlation of GDP without Kumtor and other variables is higher than the similar correlations with GDP with Kumtor. This may imply that activities of Kumtor somehow “wipe off” influences of other variables. As it was mentioned earlier, influence of Kumtor on GDP of the Kyrgyz Republic is quite significant and its weight to total GDP varied in different years from 0.1 to 4.6%.

9. Graphical Correlation of the Variables

The impact of Kumtor Company on GDP growth can be seen simply in the following diagrams.

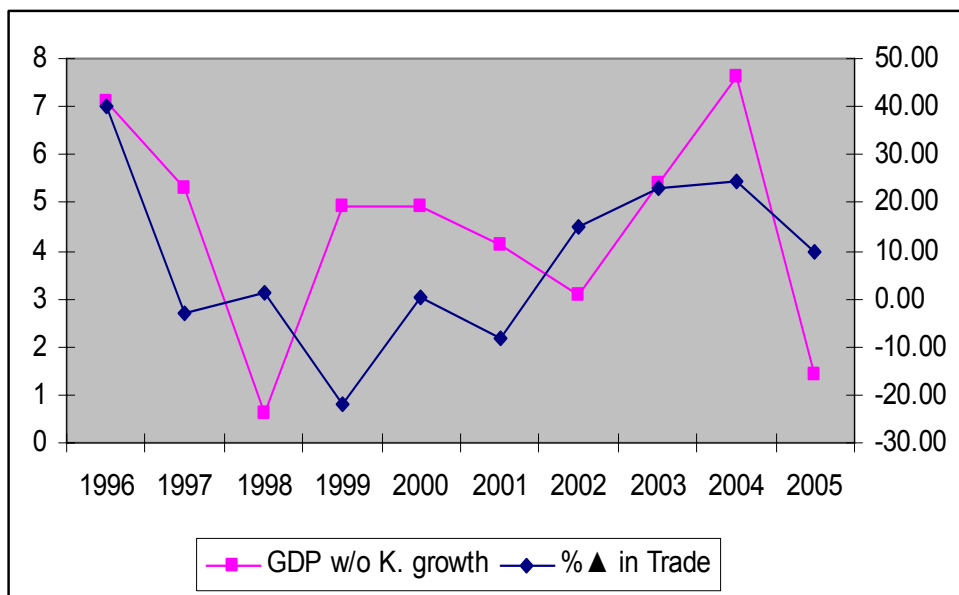
(a) GDP with Kumtor Growth Rate

Diagram: 4
GDP with Kumtor Growth Rate

b) GDP without Kumtor Growth Rate

Diagram: 5
GDP without Kumtor Growth Rate

Growth rates of both GDPs (with and without Kumtor) tend to move in similar directions as the growth rates in the volume of trade.

10. Regression

Based on the above selected variables, we ran non-linear multivariate regression using Ordinary Least Squares Method. As usually, we obtained two regressions: first for GDP with Kumtor, second for GDP without Kumtor.

Results differ from each other. R square for the second model without influence of Kumtor Gold Mining Company 0.49 is higher than for the first one 0.30 that is affected by the entity (see Summary Outputs in the Appendix).

Regressions:

(a) GDP with Kumtor Growth Rate:

$$Y = 2.54 + 0.10 * Infl - 0.02 (inf-inf1)*break - 0.13 * \blacktriangle infl - 0.04 * \% \blacktriangle in Trade \quad (1)$$

(b) GDP without Kumtor Growth Rate:

$$Y = 5.80 - 0.60 * Infl + 0.8 (inf-inf1)*break - 0.12 * \blacktriangle infl - 0.04 * \% \blacktriangle in Trade \quad (2)$$

In the first regression, inflation is positively correlated with the economic growth; however, the coefficient is very smaller and may just demonstrate weak correlation. Moreover, GDP regardless of the inflation rose because of Kumtor.

Inflation above the threshold of 8 percent has negative effect on the growth. However, the magnitude of the influence is also weak. Therefore, we may conclude that in the model with Kumtor Gold Mining Company, influence of the inflation is insignificant. Taking into consideration weight of Kumtor to the total GDP, this does not seem to be strange.

In the second regression, inflation is negatively correlated with the economic growth, which shows that 1 percent increase in inflation leads to 0.6% decrease of GDP. Interestingly, inflation above 8% is positively correlated to the GDP growth rate.

11. Evaluation of Results

In fact, our results once more support findings of Michael Bruno and Williams Easterly, who also ran nonlinear regression. According to their findings, economic growth speeds up when inflation above 40% is decreased. For inflation lower than 40% the relationship is insignificant and ambiguous (Bruno and Easterly, 1995).

Significant results are achieved when number of observations is higher than 25. In our case we had only 10-year period. Therefore, based on the results, we can only talk about general trends in the Kyrgyz Republic.

It has been identified that in general inflation influences economic growth negatively. And when the inflation is higher than 8% it starts influencing economic growth positively.

Surely we cannot say with 100% confidence that if economic policy would target 10% inflation rate (or from 10 to 40), economic growth would increase. Besides, inflation in the Kyrgyz Republic is uneven and is characterized with changeability.

Although we can say that inflation should not be targeted in the prejudice of other important macroeconomic and social factors.

Remarkable thing for the Kyrgyz Republic is that its population has very strong potential to contribute further development of the country. About 98% of the total population has secondary education. In the meantime, many econometric models include enrollment in the secondary education among factors that positively influence economic growth (Bruno and Easterly, 1995).

Human capital has significant role in economic growth of the country. Physical capital is progressing very intensively and if it is accompanied with high level of literacy, then achieving growth is easier. We can economize time, which leading countries required for development of these technologies. We can just accept those technologies and any other innovations by simply adopting them into conditions of the Kyrgyz Republic.

Having such conditions a country with low level of GDP has an opportunity to grow faster than countries with high GDP levels. However, government should design an appropriate favorable policy for such growth.

Deciding which instrument to use to counteract inflation, policy makers should keep in mind other factors. The conducted policy should not blindly follow only one target. Instead, it should be targeted to stable balanced growth (Chernov, 2007).

12. Conclusions

After analysis of the inflation, growth and “Inflation and Economic Growth” models, we resulted that inflation can be caused by monetary (emission of money) and non-monetary factors (monopolization, economical reforms, increase in energy prices). In the Kyrgyz Republic inflation in the period that we consider was, most likely, mainly caused by changes in the energy prices, in particular price of oil.

Two regressions were ran for data of the Kyrgyz Republic using methodology of Richard C.K. Burdekin in his work “When Does Inflation Hurt Economic Growth?” First regression included as independent variable growth rate of GDP with Kumtor, second – without Kumtor. First regression showed that GDP is almost irresponsive to the inflation. However, it responds to the increase in inflation. An increase of inflation by 12 % would increase GDP by 1%. Such irresponsiveness is due to high weight of Kumtor’s activities to total GDP of the Kyrgyz Republic. Second regression showed different results. In overall, inflation negatively affects GDP growth rate; and an increase of inflation by 11% would increase GDP by 1%. However, inflation that is higher than the eight percent threshold showed positive influence on the economic growth.

Based on the results of the model “Inflation and Economic Growth” for the Kyrgyz Republic and views of the famous economists, we believe that inflation should be monitored but it shouldn’t be the main goal of the economic policy.

Bibliography

- Akaev, A. (2000), “Transitional Economics from the Point of View of the Physicist”, <http://www.mirkin.ru/_docs/book0306_028.pdf>, 29.12.2006.
- Baro, Robert J. (1995), “Inflation and Economic Growth”, NBER *Working Paper Series*, #5326, <<http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/5326.html>>, 17.01.2007.
- BP Statistical Review on World Energy, <<http://www.bp.com/statisticalreview>>, 27.08.2007.
- Brash, Donald T. (1997), “The new inflation target, and New Zealanders’ expectations about inflation and growth”, <<http://www.rbnz.govt.nz/speeches/0041771.html>>, 23.12.2006.
- Bruno, M. and W. Easterly (1995), “Inflation Crisis and Long-Run Growth”, NBER *Working Paper Series*, #5209.
- Burdekin, R.C.K. (2000), “When Does Inflation Hurt Economic Growth?”, *Working papers in economics*, <<http://ideas.repec.org/a/eee/jmacro/v26y2004i3p519-532.html>>, 13.02.2007.
- Chernov, Y. (2005), “Inflation as target and mean of economic policy”, <http://www.transport.ru/2_period/min_econ/N3-496/infl.htm>, 15.01.2007.
- Gokal, V. and S. Hanif (2004), “Relationship between Inflation and Economic Growth”, *Working Paper* (December 2004), <http://www.reservebank.gov.fj/docs/2004_04_wp.pdf>, 08.03.2007.
- National Bank of the Kyrgyz Republic, <www.nbkr.kg/economy/statistics/175.htm>, 17.05.2007.
- National Statistical Committee, <www.stat.kg/country/statistics/185.htm>, 12.04.2007.
- NBKR, *Annual Report*, 2005.
- Polterovich, V.M. (2006), “Decrease of Inflation Shouldn’t be Main Target of Economic Policy of the Russian Government”, *Memorandum to the Government*, 02.04.2006, <<http://www.cemi.rssi.ru/rus/publicate/e-pubs/polterov/2006-1.pdf>>, 20.04.2007.
- Stiglitz, J.E. and D. Ellerman (2000), “Macro and micro strategies for Russia”, World Bank, *Working Paper*, <<http://rusref.nm.ru/indexpub173.htm>>, 20.12.2006.
- Uliukaev A.V. (2006), “Monetary policy of Russia: topical aspects”. *Money and Credit* #5 p. 3.

Appendix

Table: 3
Test of Variability of Explanatory Variables

	GDP	GDP without Kumtor	Inflation	▲ inflation	Log (GDP)	G/Y	%▲ inTrade
Measure	%	%	%	%		ratio	
1995	-5.4	-5.4	32.1		4.21	0.29	
1996	7.1	7.1	34.8	3	4.37	0.22	39.8276
1997	9.9	5.3	13	(22)	4.49	0.22	-2.83844
1998	2.1	0.6	16.8	4	4.53	0.21	1.09649
1999	3.7	4.9	39.9	23	4.69	0.19	-21.7927
2000	5	4.9	9.6	(30)	4.79	0.18	0.34671
2001	5.3	4.1	3.7	(6)	4.87	0.17	-8.18361
2002	0	3.1	2.3	(1)	4.88	0.20	15.0521
2003	7	5.4	5.6	3	4.92	0.20	22.7923
2004	7	7.6	2.8	(3)	4.97	0.20	24.6271
2005	-0.6	1.4	4.9	2	5.00	0.20	9.69712
Average	3.73636	3.54545	15.0455	-2.72	4.70221	0.20694	8.06247
StandardDeviation	4	3	13	14	0.25	0	17
Variability¹	1.12	0.98	0.88	(5.11)	0.05	0.14	2.12

¹ The variability is found dividing standard deviation by the average values.

SUMMARY OUTPUT for the Regression with Kuntor

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.55
R Square	0.30
Adjusted R Square	-0.25
Standard Error	3.76
Observations	10.00

ANOVA

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	4	30.93	7.73	0.55	0.71
Residual	5	70.82	14.16		
Total	9	101.75			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	2.54	4.31	0.59	0.58	-8.53	13.61
Infl	0.10	0.87	0.11	0.92	-2.14	2.33
(inf-inf1)*break	0.02	1.04	0.02	0.98	-2.64	2.68
▲inf	-0.13	0.13	-1.00	0.36	-0.47	0.21
%▲in Trade	0.04	0.07	0.53	0.62	-0.15	0.22

SUMMARY OUTPUT for the Regression without Kuntor

<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.70
R Square	0.49
Adjusted R Square	0.09
Standard Error	2.14
Observations	10.00

ANOVA

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	4	22.24	5.56	1.22	0.41
Residual	5	22.81	4.56		
Total	9	45.04			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	5.80	2.44	2.37	0.06	-0.48	12.08
Infl	-0.60	0.49	-1.21	0.28	-1.87	0.67
(inf-inf1)*break	0.80	0.59	1.36	0.23	-0.71	2.31
▲inf	-0.12	0.08	-1.57	0.18	-0.31	0.07
%▲in Trade	0.04	0.04	1.02	0.35	-0.06	0.15

Türkiye’de Zorunlu Tarım Sigortalarının Uygulanabilirliği

Mürşit IŞIK
mursit@selcuk.edu.tr

Arzu KAN
akan@selcuk.edu.tr

The Applicability of Compulsory Agricultural Insurance

Abstract

It is apparent that the agricultural industry needs to be protected for the sake of future generations. For a long time, a systematic policy could not be established to protect agricultural industry from disasters in Turkey. One of the most hectic insurance types with respect to its application is the agricultural insurances which are established by the insurance premiums paid by farmers facing similar risks and these funds are used for the compensation of the aggrieved farmers’ losses. The Agricultural Insurances Act, numbered 5363 and dated 14.06.2005, is accepted as a major initiative which is similar to the developed countries’ policies. This study emphasizes the applicability of agricultural insurances as compulsory insurance though the regency of this act.

Key Words : Agricultural Insurance, Compulsory Insurance, Disasters, Assurances.

JEL Classification Codes : Q18, G22.

Özet

Tarım sektörünün insanlığın geleceği için sürekli korunması gereken bir sektör olduğu açıktır. Türkiye’de uzun yıllar tarım sektörünün doğal afetlerden korunması için sistemli bir politika oluşturulamamıştır. Tarımsal üretimde aynı risklerle karşı karşıya bulunan üreticilerin ödeyecekleri primlerle oluşturulacak olan fon aracılığıyla zarara uğrayan üreticilerin zararlarını tazmin etme amacına yönelik olarak oluşturulan tarım sigortaları, uygulama özellikleri bakımından en zor sigorta kollarından birisidir. Bu alanda gelişmiş ülkelerde uygulanan sistemlere uygun olarak 14 Haziran 2005 tarihli 5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanunu ile somut bir adım atılmıştır. Kanun yeni uygulanmaya başlamasına rağmen bu çalışmada tarım sigortalarının zorunlu sigorta olarak uygulanabilirliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler : Tarım Sigortası, Zorunlu Sigorta, Doğal Afet, Teminatlar.

1. Giriş

Dünya nüfusundaki artış nedeniyle tüketimin sürekli artması, tarım alanlarının giderek daralması ve küresel iklimdeki bozulmalar dolayısıyla üretimin azalması tarım sektörünü insanlığın geleceği için en stratejik sektör haline getirmiştir.

Dünya ekonomisindeki en önemli sektörlerden birisi olan tarım sektörü özelliği gereği “üstü açık bir fabrika” olarak tanımlanmaktadır. Çünkü bu sektör diğer sektörlerle nazaran sosyal, ekonomik, siyasi ve doğal risklerden en çok etkilenen sektördür.

Tarımı en çok etkileyen risklerin başında meteorolojik kaynaklı doğal riskler yer almaktadır. Doğal afetlerin engellenmesi mümkün olmamakla birlikte bu afetlerin yol açacağı hasarlar karşı birtakım tedbirler alınabilmektedir. Bu tedbirlerden bir tanesi de <Tarım Sigortası>dır. Tarım sigortası ile çiftçilerin uğrayacağı “gelir kayıpları” sigorta sistemlerine transfer edilerek bu kaybın önlenmesi amaçlanmaktadır.

Gelişmiş ülkeler tarımın “ne pahasına olursa olsun, korunacak sektör” olduğunu vurgulayarak yıllardır uyguladıkları korumacılık politikalarını, “Tarımda Risk Yönetim Programları” ile uygulamaya koyarak, tarım sektörünü sayılan riskler karşısında sürekli ve çok yönlü desteklemiştir (Dinler, 2000).

Bugüne kadar Türkiye’de tarım sigortaları konusunda uzun yıllar bir devlet politikasının oluşturulmamış olması, tarım sigortalarının gelişmesini önleyen unsurların başında gelmektedir. Buna rağmen Türkiye, kendi şartlarına uygun olarak tarım sigortaları konusunda sistemini kurmuş ve yasal düzenlemeler konusunda da somut adımlar atmıştır.

14.06.2005 tarihinde 5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de <Devlet Destekli Tarım Sigortaları> dönemi başlamıştır. Uygulama yeni başlamış olmasına rağmen bu çalışmada tarım sigortalarının zorunlu sigorta kapsamına alınıp alınamayacağı ve bu uygulamanın nedenleri, yararları ve önündeki engeller üzerinde durulacaktır.

2. Türkiye’de Tarım Sigortaları Uygulamaları

Türkiye’de tarım sigortaları uygulamaları bitkisel ürünlerin “dolu” riskine karşı sigortalanmasıyla başlamıştır. 1957 yılından bu yana özel sigorta şirketlerince isteğe bağlı olarak ve sadece dolu, hayvan hayat ve yangın gibi mahalli ve yerel risklerle sınırlı olmak üzere uygulanı gelmiştir.

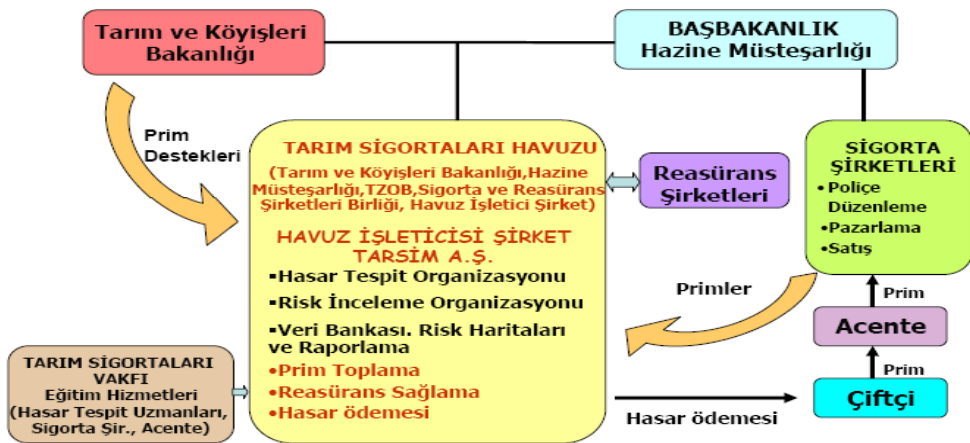
5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanunu çıkmadan önce sitemin işleyişi şöyle idi: Çiftçiler sigorta şirketlerine veya acentelerine müracaat ederek poliçelerini kestirip karşılığında primlerini ödemekteydiler. Poliçe süresi içinde oluşacak hasarlar çiftçiye yine

sigorta şirketleri tarafından tazmin edilmekteydi. Sigorta şirketleri de üzerlerine aldıkları risklerin bir kısmını yerli ve yabancı reasürans şirketlerine transfer ederek riskleri paylaştırmaktaydılar.

Sigorta şirketleri, poliçe düzenleme, satış ve hasar ödemesi hizmetlerini yürütürken hasar tespit ve risk inceleme organizasyonları bağımsız bir şekilde Tarım Sigortaları Vakfı (T.S.V.) tarafından yürütülmektedir. Vakıf ayrıca, tarım sigortaları ile ilgili bilgileri T.S.V. Veri Bankası'nda toplayarak, risk haritaları hazırlama ve raporlama işlemlerinin yanı sıra eğitim destek hizmetlerini de yürütmektedir (www.tzob.org.tr).

14 Haziran 2005 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanunu ile yeni sistem bu branşta ruhsat almış olan 16 sigorta şirketi tarafından yürütülmektedir (Akın, 2005: 290). Yeni sistem şu şekilde işlemektedir:

Şekil: 1
Devlet Destekli Tarım Sigortalarının Organizasyonu

Kaynak: <<http://www.tsv.org.tr/pdf/tskcg.11.05.2005.pdf>>, 25.06.2007.

Kanun kapsamındaki risklerle ilgili sigorta sözleşmelerinde standardın sağlanması, risklerin reasürans yoluyla paylaştırılması ve hasarların tek elden ödenmesi için havuz sistemi ve bu havuzu işletecek TARSİM A.Ş adlı şirket kurulmuştur.

Havuz sistemi bir grup şirketin bir anlaşma kapsamında işlerini bir merkezde toplamalarını ve oluşan portföyün yine bu anlaşma çerçevesinde şirketler arasında dağıtılmasını öngören bir sitemdir (Işık, 2005: 326).

Havuzla katılan sigorta şirketleri, kapsam içindeki sigorta ürünlerini kendi dağıtım kanalları üzerinden ve kendi adlarına düzenledikleri ancak havuz tarafından belirlenen standart poliçeler ile satacaklardır. Poliçenin düzenlendiği anda bitkisel ürün sigortalarında primin %10’u, diğer sigortalarda %25’i peşin tahsil edilecek, bakiye bitkisel ürünlerde hasat sonunda, diğer sigortalarda 5 eşit taksitte ödenecektir (Bora, 2006: 7).

Sigorta şirketleri düzenledikleri poliçelere ait primleri kendi üretimleri olarak gösterip yazılmış primlerin tamamını havuza devredecek ve bu devredilen primler üzerinden komisyon alacaklardır (Bora, 2006: 7).

Oluşan hasarlar havuza ihbar edilecek olup, hasar incelemeleri bitkisel ürün sigortalarında ziraat mühendisleri, ziraat teknikeri ve teknisyenlerinden çiftlik hayvanları için veteriner hekimlerden oluşan uzmanlar tarafından yapılacaktır (Bora, 2006: 7).

Bu kanun kapsamında yapılacak sigortaların primlerinin %50 si devlet tarafından %50 si de çiftçiler tarafından ödenecek olup, devlet desteğinden yararlanabilmek için bitkisel ürün sigortalarında çiftçilerin Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olmaları, süt sığırlarının soy kütüğüne kayıtlı olması, tavuk çiftliklerinin ise kapalı sistemde üretim yapan biyogüvenlik ve hijyen tedbirleri almış işletmeler olması gerekmektedir (Bora, 2006: 8).

Türkiye’de yetişen bitkisel ürünler bu sisteme göre yangına doluya, fırtınaya, hortuma ve heyelana karşı sigortalanmakta olup, buna ilaveten sadece 90 ilçede don teminatı da verilmektedir. Ayrıca Türkiye’de 23 tehlike bölgesi, ürünlerin hassasiyetlerine göre 10 farklı grup ve bu nedenle 230 çeşit fiyatın uygulandığı bir tarife sistemi mevcuttur (Bora, 2006: 30).

Kanun kapsamında verilen teminatlar ise şöyledir (www.tarsim.org.tr):

Sera sigortası kapsamında seralar ve içindeki ürünler dolu, yangın, fırtına, hortum ve heyelana karşı;

Ön soy kütüğüne ve soy kütüğüne kayıtlı süt sığırları:

- a) Her türlü hayvan hastalıkları ve gebelik, doğum veya cerrahi müdahale,
- b) Her türlü kazalar, yılan ve böcek sokması,
- c) Zehirli çayır otları ve yeme bağlı zehirlenmeler,
- d) Her türlü doğal afetler ve güneş çarpması,
- e) Yangın veya infilak sebebiyle meydana gelen ölümler ve zorunlu kestirmelere karşı;

Kapalı sistemde üretimi yapılan, biyogüvenlik ve hijyen kuralları sağlanmış kümes hayvanları:

- a) Her türlü kanatlı hayvan hastalıkları,
- b) Her türlü kazalar ve zehirlenmeler,
- c) Her türlü doğal afetler,
- d) Yangın veya infilak sebebiyle meydana gelen ölümler, zorunlu öldürmeler ve kestirmelere karşı

sigortalanmaktadır.

Yeni Tarım Sigortaları Kanunu gördüğü gibi mevcut sistemde üç temel değişikliği sağlamıştır. Bunlar; havuz sistemi, çoklu risklerin teminat altına alınması ve devlet desteğidir (Akın, 2005: 291).

3. Zorunlu Sigortaların Özellikleri

Zorunlu sigorta kamu yararı ve üçüncü kişilerin korunması (sosyal amaç) amacıyla kanunen yapılması zorunlu hale getirilmiş olan özel sigortalar olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle örneğin; trafik sigortası kişilerin üçüncü kişilere vereceği zararları karşılamak, zorunlu deprem sigortası da kişinin meskenine deprem dolayısıyla gelecek hasarları yani kişisel menfaatini temin etmek amacıyla getirilmiş olan sigortalardır.

Zorunlu sigorta uygulaması tanımda da belirtildiği üzere kamu yararını ve genellikle soysal bir amacı gerçekleştirmek üzere yapılan bir uygulamadır. Bu amaçlar milli servetin korunması, toplumsal güvenliğin ve faydanın sağlanması ve belli rizikolara maruz kalanların korunması şeklinde sıralanabilir.

Zorunlu sigortalardan beklenen sosyal amacın ve kamu yararının gerçekleşebilmesi için bu sigortaların sürekliliğinin sağlanması zorunludur. Bu sigortalar sigortalı ile sigortacı arasında yapılan süreli bir akde dayandığı için bu sürenin dolmasıyla ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla sigortanın sürekli olarak yenilenmesi gerekmektedir.

Zorunlu sigorta uygulamasında sürekliliğin sağlanabilmesi için de bir takım müeyyidelerin konulması şarttır. Genel olarak uygulanan müeyyideler İzin Ruhsat /Yetki Belgesi Verilmemesi veya İptali, Faaliyetten Men ya da Faaliyeti Durdurma, Hukuki İşlemin Yapılamaması, Ceza ve Tazminat şeklindedir (Koyuncu, 2003: 10). Türkiye’de sayılan bu müeyyideler maalesef zorunlu sigortaların amacına ulaşması için yeterli değildir. Bunun için daha etkin denetim mekanizmalarının geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Bir başka açıdan zorunlu sigortalar, kişileri kanunen sigorta sözleşmesi yapmaya zorladığı için bir anlamda sözleşme özgürlüğüne müdahale niteliğindedir. Ayrıca tarafların sözleşme içeriğini diledikleri gibi belirleme olanakları da mevcut değildir. Çünkü bu sigortaların genel şartları ve uygulanacak tarifeler Hazine Müsteşarlığı bünyesinde bulunan Sigortacılık Genel Müdürlüğü tarafından belirlenmektedir.

4. Zorunlu Tarım Sigortası Uygulamasının Nedenleri

Türkiye’de toplam nüfusun %30 u tarımla istigal etmekte ve milli gelirden %10 civarında bir pay almaktadır. Sigorta sektörünün prim üretimi 4,5 milyar dolar civarında iken bunun içinde tarımın payı binde 5 dolayındadır. Ayrıca tarıma elverişli arazi toplamı 29 milyon hektar iken bu arazilerin sigortalılık oranı %1’ler civarındadır (Akın, 2005: 290).

Tablo: 1
Sigorta Kollarının Prim Üretimi İçindeki Payları

Sigorta Branşları	2001	2002	2003	2004	2005
Yangın	17,59	17,90	16,51	15,26	14,26
Nakliyat	4,29	4,37	3,90	3,91	3,64
Trafik	9,86	11,14	11,47	14,25	14,97
Kaza	31,88	29,30	30,35	31,16	32,86
Ferdi Kaza	2,03	2,10	2,14	2,47	3,02
Kredi	-	0,01	0,02	0,04	0,06
Hukuksal Koruma	-	0,08	0,11	0,23	0,25
Mühendislik	4,82	5,02	4,16	3,89	4,04
Tarım	0,34	0,42	0,41	0,44	0,63
Sağlık	10,85	11,26	10,30	9,84	10,08
Hayat	18,35	18,41	20,66	18,50	16,20
TOPLAM	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Kaynak: <<http://www.hazine.gov.tr/SDK2005/doc/rapor2.pdf>>, (31.10.2006).

Şekilde de görüldüğü üzere tarım sigortaları toplam prim üretimi içindeki %0,63 payla 11 sigorta kolu içinde 9. sırada yer almaktadır.

2005 yılında hayat ve hayat dışı kolları kesilen toplam poliçe sayısı 29.281.654 adet olup, tarım kolunda 2005 yılında kesilen poliçe sayısı 150.663 adettir. Bu veriler ışığında Türkiye’de toplam nüfusun %30’nun tarımla istigal etmesi demek bu kişilerin geçimlerini tarımsal faaliyetlerden sağladığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla çiftçilerin ürünlerine gelecek hasarlar sonucunda hem milli servetimiz ortadan kalmış olacak hem de çiftçiler gelir kaybına uğrayacaklardır.

Türkiye’de yıllardır sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, oluşan doğal afet hasarları devlet tarafından tazmin edilmeye çalışılmıştır. 2090 Sayılı Kanun ile doğal afetlerden zarar gören çiftçilere yapılacak yardımlar ve yine yöresel olarak hasara yol açan doğal afet zararlarını karşılamak için yapılacak yardımları içeren özel kanunlar çıkarılmıştır. 17 Ağustos depreminden sonra çıkarılan 587 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile devlet ilk defa doğal afet zararlarının teminini zorunlu sigorta yoluyla sağlamıştır.

Devlet doğal afetlerden oluşan zararları vergilerle finanse ettiğinden tüm ülke halkı bu zarara katlanmak durumunda kalmıştır ve katlanmaktadır. Tarım sigortaların zorunlu hale getirilmesiyle doğal afet zararlarının temini zorunlu sigorta yoluyla sağlanmış olacak ve bu zararların tümünün ülke halkına fatura edilmesi yarı yarıya engellenmiş olacaktır. Çünkü getirilen yeni sistemle devletin primlerin %50 sini karşılaması esası getirilmiştir.

Tarımsal sigorta havuzu sigortacılık piyasasına teknik yardım ve kapasite sağlayabilecek ve daha da önemlisi devletin mali açığını sınırlamak ve aşırı tarımsal risklere maruz kalmamasını garantilemek için kullanılabilecektir (Mahul, 2005: 303).

Kamu yararı açısından konu ele alındığı takdirde doğal afet zararları karşısında toplumsal çöküntünün yaşanmaması, milli servetin ve oluşacak hasarların tazmininde daha az kaynak ayrılabilmesi ve daha da önemlisi nüfusun %30’nun uğrayacağı gelir kaybının önlenmesi için zorunlu tarım sigortası uygulaması gereklidir.

Zorunlu sigorta uygulamasının başarılı olabilmesi için gerekli olan diğer bir faktör bu sigortaların sürekliliğinin sağlanmasıdır. Tarım sigortalarında bu sürekliliğin sağlanması için bir takım tedbirler alınabilir. Bu bağlamda; sigorta yaptırmayanların 2090 Sayılı Kanun kapsamındaki doğal afet zararlarının tazmininden yararlanamaması, devletin sağladığı ucuz kredilerden faydalanamaması ve yine destekleme alımlarından yararlanamaması ile doğrudan gelir desteğinden mahrum bırakılması gibi müeyyideler getirilebilir.

5363 Sayılı Tarım Sigortaları Kanununa göre tarım sigortalarında standart poliçe uygulamasının yapılacak olması, bu sigortanın zorunlu sigorta uygulaması ile örtüşmesini sağlamaktadır. Çünkü zorunlu sigorta uygulamasında tarafların sözleşmenin içeriğini belirleme hakları bulunmamaktadır. Aynı durum tarım sigortaları için de geçerli hale gelmiştir. Bu durum zorunlu sigorta uygulamasını kolaylaştıran bir faktördür.

Daha önce de ifade edildiği üzere, yeni tarım sigortaları sisteminde Türkiye 23 tehlike bölgesine, ürünlerde hassasiyetlerine göre 10 farklı gruba ayırdığı ve bu nedenle 230 çeşit fiyatın uygulandığı bir tarife sistemi mevcuttur. Zorunlu sigortalar için uygulanan sistem de tanzim edilmiş yani devletin ilgili organlarınca belirlenmiş olan tarifiedir. Sigorta şirketleri belirlenen bu tarife üzerinden fiyatlandırma yapacaklardır. Bu faktör de tarım

sigortalarının zorunlu sigorta olarak uygulanmasını kolaylaştırmaktadır. Zorunlu tarım sigortası uygulamasına geçilmeden önce yapılması gereken birtakım çalışmaları şöyle sıralamak mümkündür:

Öncelikle bu uygulamaya geçilmeden önce zorunlu tarım sigortası uygulaması hakkında üretici örgütlerinin görüşleri mutlaka alınarak işbirliği sağlanmalıdır.

Tarım sigortalarının yaygınlaşması, üreticilerin sigorta alternatifleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmamaları ve karşı karşıya oldukları riskleri objektif olarak değerlendirememeleri gibi nedenlerle her zaman zor olmaktadır. Nitekim Türkiye’de de tarım sigortaları alanında yapılmış çeşitli çalışmalarda elde edilen bulgular, üreticilerin tarım sigortaları konusunda yeterince bilgi sahibi olmadıklarını ve sigortanın karşılaştıkları zararları gidereceği yönündeki güvensizliklerinin önemli düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır. Henüz yeterince yaygın bir uygulaması olmayan tarım sigortaları, üreticiler için bir yenilik olduğundan, onların gözünde belirli düzeydeki riski de içermektedir (Dinler, 2000).

Tarım kesiminin devletin yıllardır sürdürdüğü doğal afet yardımlarını sigortanın bir alternatifi olarak görmesi ve çiftçilerin sigorta konusundaki kaderci yaklaşımları zorunlu sigortaya soğuk bakmalarına sebep olabilir. Bu iki sebebin ortadan kaldırılabilmesi için Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, üniversiteler ile Ziraat Odaları Birliği çiftçinin sigortaya olan bakış açısını değiştirmek ve bunun bir gereklilik olduğunu anlatabilmek amacıyla işbirliği içinde eğitici faaliyetler düzenlemelidirler.

Bitkisel ürünlerde hasarın yapısı çok karmaşık olup, aynı hasar bölgesinde hasarın büyüklüğü, sıklığı, hasarlı alanlar, ürün çeşitleri, toprak ve iklim koşullarına bağlı olarak büyük farklılık gösterebilir (İçer, 2003). Getirilen bu yeni sistemde Türkiye 23 tehlike bölgesine ve ürünler de hassasiyetlerine göre 10 farklı gruba ayrılmıştır. Buna bağlı olarak 230 çeşit fiyatın uygulanması öngörülmüş olsa da zorunlu sigortaya geçişte yukarıda sayılan faktörler yeniden göz önüne alınarak buna göre risk haritası ve prim tarifi yeniden belirlenmelidir.

Sigortacılık sektöründe en büyük sorunlardan biri primlerin tahsilâtı sorunudur. Şüphesiz tarım kesiminin gelirinin düşük olması tarım sigortalarında da bu sorunla karşılaşılmasına neden olacaktır. Devletin sigorta priminin %50’sini finanse etmesi ve zorunlu sigorta uygulaması, prim fiyatlarının düşmesine sebep olacaktır. Ayrıca bitkisel ürün sigortasında primin sadece %10’nun, diğer sigortalarda da %25’inin peşin, kalan bakiyenin 5 taksit bölünmesi primlerin tahsilâtı sorununu büyük ölçüde giderecektir.

Zorunlu tarım sigortası uygulamasında sürekliliğin sağlanması için getirilecek müeyyidelerin yasal bir dayanağa kavuşması gerekir. Sigorta yaptırmayanlara uygulanacak müeyyideler yasa ile düzenlendiği ve etkin bir denetim mekanizması getirildiği takdirde uygulamanın sürekliliği sağlanmış olacaktır.

Zorunlu tarım sigortası uygulamasına geçilmeden önce tarım sigortaları kolunda poliçe kesme yetkisi olan sigorta şirketleri acente ağlarını ilçelere kadar genişletmelidirler. Sigorta yaptıracak olan çiftçiler sigorta şirketlerine ulaşmakta herhangi bir zorlukla karşılaşmamalıdır.

Hasar oluştuğu takdirde hasarın zamanında incelenebilmesi ve biran önce tazmin edilebilmesi için yeterli sayıda eksperin bulunması şarttır. Ziraat mühendisleri, teknikerleri ve veterinerler eksper olarak yetiştirilmeli hatta ziraat ve veterinerlik fakültelerinde sigortacılık ve tarım sigortaları zorunlu ders olarak okutulmalıdır.

5. Sonuç

Zorunlu tarım sigortası uygulanan gelişmiş ülkelerde devletin prim sistemine katkısı çok yüksek düzeyde; Amerika'da %50, Fransa'da %70, Japonya'da %75, Almanya'da %65 oranlarındadır (Oyan, 2005).

A.B.D., Japonya, Kanada, Seylan, Yeni Zelanda ve Brezilya gibi ülkelerde bitkisel ürünler bütün risklere karşı tek bir poliçe ile sigortalanabilmektedir. Örneğin; A.B.D.'de uygulanmakta olan Hava Durumu Sigortası ile yağmur ve sıcaklıkla bağlantılı 4 tehlike teminat altına alınmaktadır. Bunlar; aşırı yağış, yetersiz yağış, çok yüksek sıcaklıklar ve çok düşük sıcaklıklardan oluşan riskler olup, öngörüye dayalı metotlar kullanılarak riskin kabulü ve fiyatlandırması gerçekleşmektedir (Erişkon, 2006: 165). Japonya, Brezilya ve Seylan'da "all risk" (tüm riskler) sigorta uygulaması zorunlu iken, A.B.D. ve Kanada'da ise bu uygulama isteğe bağlıdır. Bütün tehlikeleri kapsayan ürün sigortalarının uygulandığı ülkelerde tarım sigortaları devlet tarafından desteklenmektedir (Demir, 2003).

5363 Sayılı Kanun ve bu kanun kapsamında TARSİM A.Ş.'nin kurulması ve %50 oranında devlet desteğinin sağlanmış olması Türkiye'de tarım sigortaları konusunda atılmış çok önemli bir adımdır. Kanunun Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmesi nedeniyle sonuçları henüz tam anlamıyla alınamamıştır.

Nüfusun %30'nun gelirini tarımsal faaliyetlerden elde ettiği Türkiye'de bu kesimin gelir kaybının önlenmesi açısından tarım sigortalarının zorunlu olması büyük önem taşımaktadır. Çiftçilerin gelir kayıplarındaki dalgalanmaların sigorta aracılığı ile önlenmesi sonucunda; kırsal kesimin refah düzeyinde bir yükselme, tarımsal teknolojide gelişme, tarım sektörüne sağlanan kredilerin geri dönüş riskinde bir azalma meydana gelecektir (Yazıcı, 1995: 39).

Zorunlu sigortaların özellikleri göz önüne alındığında tarım sigortalarının büyük oranda bu özelliklerle örtüştüğü ortaya çıkmaktadır. Bu uygulamanın önündeki en büyük engel çiftçilerin gelir düzeyinin düşük olması ve sigortacılığa yaklaşımları nedeniyle

gösterecekleri dirençtir. Ancak bu da eğitici faaliyetlerle ve uygulamanın sonuçlarının zaman içinde ortaya çıkmasıyla ortadan kaldırılabilir.

Türkiye’de doğal afet zararları yıllardır devlet tarafından finanse edilmiştir. Zorunlu sigorta uygulaması ile kamu yararı açısından devlet bu yükünün bir kısmını sigorta sistemine transfer edebilecek ve 5254 ve 2090 sayılı kanunlar ile devletin tarım kesimine aktardığı kaynak israfının önüne geçilmiş olacaktır (Perkin, 2003).

Zorunlu tarım sigortası uygulamasıyla bu alanda görev alacak tahmini işgücü ihtiyacı (Dinler, 2005);

- Tarım ürün sigortaları konusunda ziraat mühendisi: 4200–4600,
- Çiftlik hayvanları sigortaları konusunda görev alacak veteriner hekimlerin sayısı: 2600–2900,
- Sigortacı ihtiyacı (Merkez, Bölge, Acente): 1200–1300,
- Sorumluluk sigortaları konusunda görev alacak gıda mühendisi sayısı: 1100-1400,
- Toplam yeni işgücü: 9100–10200

olarak tahmin edilmektedir. Böylelikle bu kanunun uygulanmasıyla birlikte kısmen de olsa yeni istihdam alanları yaratılmış olacaktır. Önümüzdeki yıllarda bu sistemin alt yapısı hazırlanarak ve üretici birliklerinin de görüşü ve işbirliği sağlanarak en azından pilot bölge uygulaması ile aşama aşama zorunlu tarım sigortası uygulamasına geçilmelidir.

Türkiye’nin A.B.’ye uyum sürecinde, üye ülkelerin rekabet seviyelerinin birbirleriyle eşit düzeye getirilmesi için oluşturulan mali fonlardan, Türk sigorta sektörünün de etkin ve verimli bir şekilde kullanmasının sağlanması önem arz etmektedir. Özellikle, sigortalı sayısının artırılması için üyelik öncesinde sektörün ihtiyaç duyduğu fonların, sübvansiyonların ve koruyucu önlemlerin tespit edilmesi ve diğer ülkelerin A.B. üyelik sürecinde olduğu gibi, Türkiye’de de kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle zorunlu tarım sigortası uygulamasıyla 2,7 milyon kayıtlı çiftçinin sigorta kapsamına alınması Türkiye’de sigortalı sayısının yaklaşık %10 oranında artmasını sağlayacaktır. Tarımda ve tarım dışında sigorta uygulamaları gelişmiş ekonomilerin ve toplumların uyguladıkları öncelikli temel politikalarındandır. Bu Türkiye için de geçerli olmalıdır. Artık ülkelerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde sigortacılık sektörünün ülke ekonomisi içindeki payı da göz önüne alınmaktadır. Bu açıdan Türkiye sigortalı sayısını artırmak için tarım ve tarım dışındaki sigorta kollarında gerekli tedbirleri almalıdır.

Kaynakça

- Akın, Buminhan (2005), “Dünyada ve Türkiye’de Tarım Sigortacılığı”, Suna Oksay (der), *TSRSB Doğal Afet Riskleri İçin Sigorta ve Reasürans 1.Uluslararası Sigorta Sempozyumu*: Konuşma içinde, İstanbul, Aralık, 290.
- Bora, A. Bülent (2006), “Devlet Destekli Tarım Sigortalarında Başarılı Bir Başlangıç Yapıldı” *Sigortacı Gazetesi*, 334(10), 30.
- Bora, A. Bülent (2006), “Tarım Sigortasında Yeni Dönem: Devlet Destekli Tarım Sigortası Sistemi”, *Reasürör Dergisi*, 61(7), 7.
- Demir, Alkan (2003), “Tarım sigortası”
<<http://www.aeri.org.tr/bakis4/Tarimsal%20Sigorta.pdf>>, 01.07.2007.
- Dinler, Tanfer (2000), “Tarımda Risk Yönetimi ve Türkiye’de Tarım Sigortaları Uygulamaları”, *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası 5. Teknik Kongresi*, Ankara, <<http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/061tanferdinlerson.pdf>>, 28.06.2007.
- Dinler, Tanfer (2005), “Ülkemizde Tarım Sigortalarının Mevcut Durumu ve AB Sürecinde Yapılması Gerekenler”, *Sunum*, Selçuk Üniversitesi, Aralık 2005.
- Erişkon, A.Devrim (2006), *Sigortacılıkta Alternatif Risk Finansman Yöntemleri*, Ceyma Matbaacılık, Temmuz, İstanbul.
- Işık, Mürşit (2005), *Sigortacılık Mevzuatı ve Reasürans İşlemleri*, Atlas Kitabevi, Ekim, Konya.
- İçer, Necati (2003), *Tarım Sigortası*, <<http://www.ankara-tarim.gov.tr/diger/sigorta/sigorta3.htm>>, 16.06.2007.
- Koyuncu, İ.Serdar (2003), “Türkiye’de Zorunlu Sigortalar ve Tarım Ürünlerinin Doğal Afet Zararlarına Karşı Himayesinde Zorunlu Sigortanın Uygulanabilirliği”, *Reasürör Dergisi*, 49(7), 10.
- Mahul, Olivier (2005), “Orta ve Az Gelirli Ülkelerde Tarım Risk Finansmanı: Zorluklar ve Fırsatlar” Suna Oksay (der), *TSRSB Doğal Afet Riskleri İçin Sigorta ve Reasürans, 1.Uluslararası Sigorta Sempozyumu*, Konuşma içinde, İstanbul, Aralık, 303.
- Oyan, Oğuz (2005), “Tarım Sigortası Çiftçiye Güvence mi?”
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Gazete/Oyan_17Haz05.pdf>, 26.06.2007.
- Perkin, Adil Yüksel (2003), “Tarım Sigortası”, <<http://www.ankara-tarim.gov.tr/diger/sigorta/sigorta.htm>>, 25.06.2007.
- T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı,
<<http://www.hazine.gov.tr/SDK2005/doc/rapor5.pdf>>, 30.07.2007.
- Tarım Sigortaları Havuzu, <<http://www.tarsim.org.tr/kanun.php>>, 30.07.2007.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği,

<http://www.tzob.org.tr/tzob/tzob_haber/Tarim_sigortasi.htm>, 30.07.2007.

Yazıcı, Selamet (1995) *Türkiye’de Tarım Sigortasının Önemi ve Geliştirme Yolları*, Milli Reasürans A.Ş Yayınları, Ankara.

Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Pazarı Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri

Neriman AÇIKALIN

nerimanacikalin@yahoo.com

acikalin@mersin.edu.tr

Informal Sector and Poverty: Effects on Urban Labour Market, Case Study in İstanbul and Gaziantep

Abstract

An informal economy has always been widespread in Turkey. However, especially after the 1980s' neo-liberal political economic policies, there has been a rapid growth in the informal sector which can be called 'unprotected sector' for the workers involved. The job opportunities created in this sector are mostly casual, temporary, and payments are low which leads to new urban poor. It will be based on a research which was carried out in two cities, İstanbul and Gaziantep. A questionnaire, deep interviews and focus groups with the poor households were applied.

Key Words : Working Poor, New Urban Poor, Informal Sector.

JEL Classification Codes : A14.

Özet

Enformel sektör yoksulluk ilişkisi özellikle 1980'den sonra tüm dünyayı etkisi altına alan yapısal uyum programlarının uygulanmaya konulmasıyla, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüzünü çalışma koşullarının esnekleşmesi biçiminde değil fakat *düzensizleşmesi* biçimde göstermiştir. Bu süreç kendini, çalışma koşullarında açtığı yaralar ve yoksulluğu artırıcı etkisiyle ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı işgücü piyasalarında meydana gelen bu dönüşümün dinamiklerini Türkiye bağlamında çözümlmeye çalışmaktır. Bu amaçla, İstanbul ve Gaziantep illerini kapsayan çalışan kent yoksulları üzerine, anket, görüşmeler ve odak grup teknikleri kullanılarak bir alan araştırması yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler : Çalışan Yoksullar, Yeni Kent Yoksulları, Enformel Sektör.

1. Giriş

Kent yoksulluğunun beraberinde getirdiği en önemli sorunlar, ekonomik ve toplumsal yaşamdan dışlanmak, eğitim, iş ya da sağlık olanaklarına erişebilme güçlükleri, sağlıksız yaşam ve çalışma koşulları ve vatandaşlık haklarının kullanılmasında ortaya çıkan güçlükler olarak ele alınabilir. Diğer bir deyişle, kent yoksulluğunun büyümesi, toplumsal eşitsizliğin ve kutuplaşmanın artması anlamına gelmektedir. Roberts geliştirmekte olan ülkelerde kentsel gelişim özelliklerini hızlı nüfus artışı, yüksek oranda işsizlik, düşük ücretler ve istikrarsız işgücü piyasası olarak tanımlamaktadır (Roberts, 1978). Kentsel yoksulluk bağlamında, kentsel işgücü piyasasının en belirgin özelliği, çalışanlarının önemli bir kısmına düzenli ve güvenceli iş olanakları sunamamasıdır. İstihdam olanaklarındaki yetersizlik, işgücü arzının eğitimsiz ve niteliksiz oluşuyla da bir araya gelince, kentlerde kitleler halinde işsizlik ve yoksulluğun ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Yoksulluğun ve işsizliğin özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sosyal politikalarla yoksulların desteklenmesinin de yetersiz olduğu koşullarda süregelen bir sorun olduğu açıktır. Ancak, özellikle 1980 sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomi politikaları, çalışanların yeni bir kavramla yüz yüze gelmelerine neden olmuştur. Bu, çalışma koşullarında esnekleşme adı altında, devletin aradan çekildiği, işçi ve işvereni karşı karşıya bırakan, iki tarafın güçleri dâhilinde çalışma koşullarının bir pazarlık sonucu belirlendiği çalışma koşullarını yaratmıştır. Ancak bu sürecin gelişmekte olan ülkeler için anlamı, enformel sektörün büyümesi ve çalışanları işveren karşısında korumasız ve savunmasız bırakan esnek değil ama düzensiz çalışma koşullarının ortaya çıktığı bir çalışma yaşamının doğması demek olmuştur. Uzun ve ağır çalışma saatleri, ücretlerin işverenin kâr kaygısı ile düşük tutulduğu, çalışanlara sosyal güvenlik haklarının tanınmadığı, bireysel inisiyatiflere dayalı iş akitlerinin işçilerin örgütlü ve dolayısıyla daha güçlü olmalarının önünü en baştan kestiği iş piyasalarında iş bulabilmek ve ayakta kalmaya çalışmak literatüre, eski yoksullara oranla daha zor koşullarda çalışmak ve yaşamak zorunda kalan yeni kent yoksulları kavramını kazandırmıştır.

Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde yoksulluk, 1980 sonrası dünyada meydana gelen ekonomik ve politik dönüşümlerin iş piyasalarındaki yansımaları ve enformel sektör yoksulluk ilişkisi ele alınacaktır. İkinci bölümde alan çalışmasının yöntemine ilişkin bilgiler verilecektir. Çalışmanın verileri İstanbul ve Gaziantep illerini kapsayan ve kent merkezlerinde gerçekleştirilen alan çalışmalarıyla elde edilmiştir. Alan çalışması, her iki kentten 100'er hanelik araştırma birimi seçilerek, hanede yaşayan tüm bireylere ilişkin demografik özelliklerden göç örüntülerine, çalışma koşullarından tüketim kalıplarına, toplumsal değer ve tutumlardan geleceğe yönelik beklentilere kadar yoksulluğun tüm boyutlarını kapsayan veriler elde edilmesiyle gerçekleştirilmiştir.

Bu amaçla, çalışmanın son bölümü verilerin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Ancak, bu çalışmanın konusu ve sınırları nedeniyle bu makalede tüm veriler değerlendirilmeyecek, sadece yoksulluk enformel sektör ilişkisi üzerinde durulacaktır.

2. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluğun tarihi ve nedenlerine ilişkin açıklamalar neredeyse insanlık tarihi kadar eski olmasına karşın, yoksulluğun doğal güçler ya da ilahi nedenlerle açıklanma çabalarının yerini yapısal etkenlerin ele aldığı çözümlemelere bırakışı sanayi devrimine, sistematik çözümleme çalışmaları ise 1980'li yıllara rastlar (Alcock, 1997; Gillie, 1996; Jütte, 1994; Rose, 1974; UNDP, 2003; World Development Report, 1990-2001).

Mutlak yoksulluk kavramı, temel gıda maddelerinden yoksunluğu ifade etmekte ve uluslararası düzeyde günde bir dolardan daha az parayla yaşamak zorunda olanları kapsamaktadır. Ancak, yoksulluğun çok boyutlu karakteri, kavramın fiziksel yaşam koşullarını oluşturan temiz su olanaklarına ulaşılabilirlikten eğitim ve sağlık olanaklarına, toplumsal dışlanma kavramından yurttaşlık haklarının kullanılabilmesine, kişinin fiziksel ve psikolojik sağlığını olumsuz etkilemeyecek iş olanaklarının sağlanmasına, kadın, çocuk, yaşlı olmak, etnik köken mensubiyeti ya da dini inanışları nedeniyle insanların ayrımcılığa uğramadan kendilerini geliştirip ifade edebilecekleri yaşam koşullarına sahip olmalarını da kapsar.

Yoksulluk konusundaki önemli kaynaklardan biri Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporlarıdır. Bu raporlarda yoksulluk çok boyutlu bir sorun olarak ele alınmakta ve yoksulluğun toplumsal, politik ve ekonomik alanlardaki eşitsizliklerin birbiri ile iç içe geçmiş sorunlardan oluştuğu ifade edilmektedir. Raporun 1998'de ele aldığı yoksulluk yaklaşımına göre, yoksulluk temelde insan haklarına karşı bir ihlaldir. Diğer bir deyişle, sağlıklı olmak, yeterli ve dengeli beslenmek, eğitim ve istihdam olanaklarından yararlanmak hükümetlerin ya da uluslararası kuruluşların yoksullara bağışlayacağı ya da ihsan edeceği şeyler değildir (UNDP, 1998: 11). Bu bağlamda rapora göre yoksulluk ve eşitsizlik sadece toplumsal istikrarı tehdit eden olgular değil aynı zamanda yurttaşlık ve siyasi hakları da tehdit eden olgular olarak ele alınmakta ve yoksulluk kavramı sürdürülebilir kalkınma, yoksulların güçlendirilmesi, toplumsal katılımın sağlanması ve eşitlik olmak üzere dört ana başlık altında çözümlenmektedir. Yoksulluğa neden olan tüm unsurları ortadan kaldırmak, toplumsal statü, cinsiyet, din, ırk ve etnik köken bağlamında dışlanmanın ve ayrımcılığın tüm biçimlerini yok etmekten geçmektedir. Aynı raporun 2001 sayısında ise, eşitsizlik kavramı geniş anlamda ele alınmakta ve gelir dağılımı, ülke bazında ya da bölgeler arasında görülen kır-kent, cinsiyet, etnik, dini ya da hane içi bireyler arası farklılıklar ve eşitsizlikler üzerinde durulmaktadır (UNDP, 2001). Bu bağlamda, yoksulluk, eşitsizlik ve insani gelişme arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Rapora göre “kalkınma sadece ekonomik büyümeden ibaret değildir, aynı zamanda kaynakların eşit dağılımıdır, doğaya zarar vermek değil, yeniden üretilidir, insanları

marjinalize etmek değil güçlendirmektir, yoksullara öncelik vermek, seçeneklerini ve fırsatlarını artırmak ve kendilerini etkileyecek kararlara katılımlarını sağlamaktır. Kalkınma, yoksula, doğaya, istihdama, kadına ve çocuğa öncelik vermek demektir.” (UNDP, 1998: 18). Benzer şekilde, Batliwala, insani kalkınma kavramını, fiziki, entelektüel, ekonomik iktidar ya da güç kaynaklarının ve inançlar, değerler ve davranışlar gibi ideolojinin kontrolü olarak tanımlar. Batliwala’ya göre iktidar ya da güç kontrol demekse, güçlenmek kontrolü ele geçirmek demektir. (UNDP, 1997: 176).

Görüldüğü üzere, yoksulluğun tanımlanması ve en aza indirilmesi çabalarına ilişkin ifade edilen görüşler birbirleriyle sıkı ilişki içindedirler. Örneğin, kişinin güvenliğini tehdit eden kronik risklerden, ani felaket ya da işsizlikten uzak kalmak, eğitim olanaklarından yararlanabilmek, kaynaklar üzerinde kontrolü diğer bir deyişle güçlenmeyi sağlamaktadır. Bunun yanında, toplumsal işbirliği, ortak değerleri ve inançları paylaşmak, kişinin kendisini toplumun bir üyesi olarak görmesi ve bulunduğu topluma etkin katılımının sağlanmasının, Habitat 2002 raporunda yoksulluğun olumsuz psiko-sosyal sonuçlarının giderilmesinde ön plana çıkarılan unsurlar olarak yer almışlardır. Rapor, Wilkinson’un *Inequalities in Blue* adlı çalışmasından alıntı yapılarak, ekonomik yoksulluğun etkileri yanında, yoksulluğun kişide yarattığı olumsuz psiko-sosyal sonuçlara dikkat çekmektedir. “Eğer kişinin sağlığı yaşadığı psiko-sosyal süreçlerin bir sonucu olarak bozulmuşsa bu rutubetli bir evin neden olduğu fiziksel zarardan ya da kötü beslenmenin sonuçlarından daha önemli zararlara yol açar... Borçların ödenemeyeceğine dair ya da düzenli ve sürekli bir işinin, güvenli bir evin olmamasının getirdiği stres, sıkıntı, kaygı, çaresizlik, korku kişide kendini değersiz hissetme, işe yaramama, yalıtılmışlık, korku ve kendini başarısız hissetme duygularına neden olmaktadır. Bu kronik stres, kişinin tüm yaşam deneyimlerini ve yaşam tarzını etkileyen unsur olarak varlığını sürdürmektedir” (UNCHS, 2002: 111).

Bu bağlamda, yoksulluğun en önemli sonuçlarından biri kişinin kendisini güçsüz ve çaresiz hissetmesi olmaktadır. Maddi kaynaklara ulaşamamak ve çaresiz kalmak güçsüzlük hissine yol açan en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Bunlara ek olarak, yoksulların yaşamlarını kolaylaştırıcı ve yoksulluğun ağırlığını daha az hissetmelerini sağlayacak mal-mülk yoksunluğu, özellikle ev sahibi olamamaları, devletin sağlaması gereken alt yapı olanaklarına, örneğin, temiz içme ve kullanma suyu, ulaşım, elektrik, yol ve sağlık hizmetlerine ulaşamamaları da yoksulluk konusunda ele alınması gereken sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Narayan’a göre, devletin sağladığı bu tür hizmetlere (örneğin temiz suya, eğitim, sağlık hizmetlerine) erişememek, yoksulluğun ortadan kaldırılmasında çok önemli rolü olan eğitimsizliği ve niteliksiz işgücünü ortaya çıkarmış olmaktadır. Bunlara ek olarak Narayan, maddi yoksulluk kavramını ele alırken, kişinin sahip olduğu mal-mülk, fiziksel, toplumsal çevre, bu çevre içindeki bölüşüm ve dayanışma ilişkileri üzerinde de durur. Narayan’a göre ev ya da arazi sahipliği yoksulluk ile sefaleti birbirinden ayıran önemli bir ölçütü oluşturmaktadır (Narayan, 1999). Bu noktada, ev sahibi olmak, zaten haneye giren gelirin düzensiz ve yetersiz olduğu yerde önemli bir

ekonomik destek sağlarken, diğer taraftan da hanede meydana gelebilecek herhangi bir hastalık ya da acil bir durumda bir anlamda sigorta işlevi görmektedir.

Mal-mülk sahibi olmanın yanında yoksulluğun diğer bir önemli boyutu da kişinin sahip olduğu eğitim düzeyi, işgücü piyasasında iş bulabilecek niteliklere, becerilere ve sağlığa sahip olabilmesi, diğer bir deyişle insani sermayedir. İnsani sermaye, kişinin işgücü pazarında iş bulabilmesini sağlayacak sağlık, beceri, bilgi ve nitelikleri içermesi bakımından yoksullukla doğrudan ve çok sıkı bir ilişki içindedir. Kişilerin sağlıklı bireyler olarak işgücü piyasasında iş talep etme yeterliliğine sahip olmalarının bir insan hakkı olması yanında, en az bu kadar önemli olan bir konu da, sağlıklı olarak iş yaşamını sürdürebileceği çalışma koşullarına sahip olma hakkıdır. Bu bağlamda ele alınması gereken diğer önemli bir konu da, enformel sektörde işgücünün sosyal güvenceden yoksun olarak ve işverenin insafına terk edilmiş olduğu bir ortamda ortaya çıkan iş kazalarıdır. Kişileri bir süreliğine ya da tümüyle iş yaşamından koparan iş kazaları, kişilerin sürekli ve verimli bir şekilde çalışmalarını engelleyerek insani sermayeye ciddi zararlar vermektedir. Kişilerin eğitim ya da bir meslek edinebilecekleri olanaklara ulaşabilmelerinin zaten çok güç olduğu koşullarda, bir de enformel sektördeki iş koşullarının insani sermayeye verdiği zararlar yoksulların daha da güçsüzleşmelerine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, yoksulların özellikle enformel sektörde korumasız ve kontrolsüz çalışma koşullarında çalışmak zorunda kalmaları ya da çalışmaya zorlanmaları yoksulluğu yeniden üreten en önemli ekonomik nedenlerin başında gelmektedir.

3. Yeni Kent Yoksulları ve Enformel Sektör: *Tek Kullanımlık İşgücü*

1980'lerle birlikte özellikle akademik çevrelerde yoksullukla ilgili olarak yeni kent yoksulları kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu sürecin en önemli etkileri, çalışma yaşamında girdi maliyetlerini azaltmanın yolunun ücretlerden, işçi sağlığı ve güvenliğini etkileyen masraflardan ve sosyal destek harcamalarında yapılan kısıtlamalardan geçmesiyle kendini göstermiştir. Diğer bir deyişle, sürekli ve düzenli iş yaşamını engelleyen geçici iş sözleşmeleri, taşeron firmaların ortaya çıkması, enformel sektörün büyüyerek ücretlerin düzensizleşmesi, çalışma koşullarında kontrolün ortadan kalkması, işveren lehine keyfileşmesi ve örgütlü ve sendikalı işgücünün eritilmesi, yeni kent yoksulluğu kavramının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenler olarak sıralanabilir. Castells ve Henderson bu yeni dönemi, işgücünün aşırı sömürüsü olarak tanımlamakta ve enformel sektörde üretilen ekonomik değerlerin taşeron firmalar aracılığıyla büyük firmalara aktarıldığı ve üretimin merkezilikten çıkarıldığı bir süreç olarak ifade etmektedirler (Castells ve Henderson, 1987: 2). Bu bağlamda, Fordist dönemi, kitle üretimi, üretim sürecinde merkezi yönetim, standardizasyon, sınırlı iş güvenliği, işgücünün karar alma sürecinin dışında tutulması, sendika ve işçi örgütlerinin etkinliği ve refah devleti olanaklarının henüz sınırlandırılmamış olması karakterize ederken; yeni kent yoksulluğu olgusunun ortaya çıktığı post-fordist dönemi ise, esnek üretim, standart ürün anlayışı yerine ürün farklılaşması, kişisel performansa dayalı ücretlendirme, iş tanımı

sınırlarının ortadan kalkması ve özelleştirmeler karakterize etmektedir (Harriss, 2000). 1980’lerde ortaya çıkan bu büyük dönüşüm kapitalist rekabet koşullarında büyük sermaye birikimine dayanmaktadır ve bu süreç, uluslararası rekabetin öneminin de artmasıyla yeni uluslararası işbölümü adını almıştır. Frobel’e göre, yeni uluslararası işbölümünün zorunlu sonuçlarından biri her gün daha fazla firmanın kendilerine, işgücünün ucuz, bol ve iyi disipline edildiği yeni üretim yerleri bulmasıdır” (Frobel vd., 1987: 20–21).

Bu sürecin anlamı, merkez ve çevre ülkeler arasındaki kutuplaşmanın ve işgücünde meydana gelen bölünme sonucu çevre ülkelerde yoksulluğun daha da artması demektir. Tam zamanlı, kuralları kesin sınırlarla belirlenmiş iş sözleşmeleri ve profesyonel meslek hayatında ilerleme ve kariyer yapma olanaklarının gittikçe eridiği çalışma koşulları tüm dünyada görülmesine karşın, bu dönemin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri için anlamı güvencesiz, geçici işler ve düzensiz gelir anlamına gelmektedir. Castells esnek üretimin egemen olduğu ekonomik yapılanmada, iki ana işgücü biçiminin yaygın olduğunu belirtir, bir tanesi çekirdek kadroyu oluşturan yöneticiler ve diğeri pazarın talebi doğrultusunda, ihtiyaç olduğu sürece kiralanıp kullanılacak, işleri bitince atılacak *tek kullanımlık işgücüdür (disposable labor force)*” (Castells, 1998: 272).

Bu süreç çalışma koşullarında da büyük bir dönüşümü getirmekte ve ücretlerden çalışma sürelerine ve sosyal güvenlik olanaklarına kadar çalışanların hakları açısından önemli bir kayıp olan geçici, günübirlik, parça başı çalışma biçimlerini getirmektedir. Diğer bir deyişle, bu dönem kendisini, özellikle niteliksiz ve yarı-nitelikli işgücü üzerinde, yapısal işsizliğin artması, gelir eşitsizliği, yoksullaşma ve toplumsal kutuplaşma etkileriyle göstermektedir. Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, esnek üretim özellikle gelişmekte olan ülkeler için, üretimden başka ücretlerin, çalışma saatlerinin, çalışma koşullarının esnekleşmesi ya da denetimsiz, keyfi uygulamalara meydan bırakan bir durum halini almıştır. Bu nedenle bu yeni üretim biçiminin sadece niteliksiz ya da yarı nitelikli işgücünü vurduğunu iddia etmek gerçekçi bir yaklaşım biçimi değildir. Özellikle gelişmekte olan, iş kanunlarının uygulanmasından doğan güçlükler ve iş arayan işgücünün yoksulluk ve açlıkla tehdit ve terbiye edildiği ülkelerde aynı çalışma koşulları nitelikli işgücü için de geçerliliğini korumaktadır ve bu alan ciddi araştırmaların yapılması gereken bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir.

Üretim sürecinde yaşanan esnekleşmenin, çalışma koşullarına yansıyan bir diğer önemli sonucu ise çalışanların örgütlenme olanaklarını zayıflatarak, örgütlü olmanın işgücüne getirdiği gücü de ellerinden almasıdır. Sadece bireysel inisiyatiflere dayanarak yapılan iş akitleri, her bir çalışanın bireysel performansına dayalı olarak ücretlerin ve diğer çalışma koşullarının belirlenmesini de getirmektedir. Castells, işin bireyselleşmesinin, çalışanların sömürülmesini artırdığı, toplumsal dışlanmayı getirdiği ve toplumla bütünleşebilme olanaklarının engellenmesine neden olduğunu belirtir. Bu özellikle, niteliksiz ya da yarı nitelikli, göçmen, kadın ve çocuk işgücü üzerinde çalışma koşullarının daha da ağırlaşmasıyla ortaya çıkan bir süreci beraberinde getirmektedir. Toplumdan

dışlanma sürecinin beraberinde getirdiği toplumsal sorunlar ise toplumda suç oranlarında, hırsızlık, fuhuş, uyuşturucu trafiğinde meydana gelen artışlarla kendini göstermektedir (Castells, 2000: 70–71).

Esnekleşme adı altında işgücünün kayıt dışına itildiği ve kuralsızlığın ve işgücünü koruyan yasaların işlemediği enformel sektörün işgücü piyasası özellikle gelişmekte olan ülkelerde iddia edildiği gibi yoksulluğu önleyici bir mekanizma değil, çalışanların emeklerinin karşılığını alamadıkları ve işveren karşısında tümüyle korumasız kaldıkları bir alan haline gelmektedir. Geertz'in de belirttiği formel sektör kuralları kişiye bağlı olmayan, önceden belirlenmiş, belirli alanlarda uzmanlaşmış toplumsal kurumlardan oluşurken, enformel sektör, pek çok birbirleriyle ilgisiz alana dağılmış ticari ilişkilerin kişisel bazda yürütülmesini içerir (Geertz, 1963: 28).

Formel ve enformel sektörün yapıları karşılaştırıldığında temel farklılıklarından biri formel sektöre girişin güçlüğüne karşın enformel sektöre girişlerin kolay olduğu görülmektedir. Ayrıca, enformel sektör işgücü arzını daha çok yerli taleplerle karşılayıp, emek yoğun bir faaliyet alanı olarak gösterirken, formel sektör sermaye yoğun, yüksek teknoloji ile çalışmakta olup daha çok nitelikli işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Bunlara ek olarak, enformel sektör aile işletmelerinden oluşup dar bir alanda faaliyet gösterirken, formel sektör kolektif şirketlerden oluşup geniş bir alanda faaliyet göstermektedir. Buna bağlı olarak, enformel sektörde düzensizlik ve rekabete dayalı bir pazar söz konusu iken, formel sektör tarifeler, kotalar ve ticaret lisanslarıyla korunan bir alanı oluşturmaktadır (Gilbert ve Gugler, 1989).

Enformel sektör gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göre daha yaygın olmasına karşın, sadece gelişmekte olan ülkelere özgü bir ekonomik etkinlik alanı da değildir. Bu bağlamda Castells ve Portes enformel sektörün gelişmekte olan ülkelere daha yaygın olmasına karşın, gelişmiş ülkelere de görüldüğünü ve bunun bir üretim ilişkileri biçimi olduğunu ve enformel sektörün sadece yoksulluğu gizleyen bir üretim ilişkileri biçimi olmadığını, yoksulluğun daha çok bölüşüm ilişkilerinin özelliklerine dayalı olarak açıklanabileceğini ileri sürerler. Buna bağlı olarak, Latin Amerika ülkelerindeki seyyar satıcılar ile Silikon Vadisinde ek iş olarak bilgisayar yazılımcılığı yapanları gösterirler ve ekonomik ikilik (dualism) ile toplumsal marjinalitenin birbirine karıştırılmaması gerektiği üzerinde dururlar (Castells, 1998: 12).

Bu konuyla bağlantılı diğer bir unsur ise işgücü arzı oluşturmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelere işgücü arzı talepten oldukça fazla ancak, teçhizat, donatım, sermaye malları, ekilebilir araziler, dış ticaret, girişimcilik ve yöneticilik kapasitesinde insan kaynakları olarak tanımlanabilecek diğer tamamlayıcı unsurlar oldukça sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan, talepten fazla olan işgücü arzının, niteliği düşük olması sebebiyle ekonomiye katkısı oldukça kısıtlı düzeyde kalmaktadır. Diğer bir deyişle, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik anlamda temel karakteristiklerini “düşük ücretler ve düşük verimlilik, büyük ücret farklılıkları, hızla büyüyen işgücü arzı ve buna paralel

olmayan işgücü verimliliği” (Gillie vd., 1987: 179) belirlemektedir. Niteliksiz ya da düşük nitelikli işgücü olmak demek, kentsel işgücü piyasalarında meydana gelebilecek konjonktürel dalgalanmalardan en olumsuz etkilere maruz kalmak anlamını taşımaktadır. Bu tür olumsuz etkilerin yanında, sosyal güvenlik kapsamında çalışmıyor olmak ya da işsizlik sigortasından yararlanamamak, çalışanlar açısından yaşanan olumsuzlukları bir kere daha güçleştirmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki nitelikler sürekli ve düzenli bir iş bulmakta inkâr edilemeyecek unsurlar olmasına karşın, özellikle rekabetin yüksek, üretim ve kâr oranlarının düşük olduğu emek yoğun faaliyet gösteren küçük işletmelerde ucuz işgücü yoğun olarak kullanılmaktadır. Enformel sektörün, bu bağlamda en önemli karakteristiklerinden biri işgücü açısından esnek istihdam özellikleri taşımasıdır. Ancak esnek istihdam, özellikle gelişmekte olan ülkelerde anlamını düzensizleşme kavramında bulmaktadır. Sektör piyasasında meydana gelen işgücünün istihdamı açısından düzensizleşme, geçici, ihtiyaç oldukça gündelik olarak tutulan işçi, çalışma koşullarının kural ve yasalarla bağlı olmadığı, işverenin keyfi uygulamalarına tâbi kalan korunmasız bir işgücü anlamını taşımaktadır. Sektöre hâkim olan bu esnekleşme ya da düzensizleşmenin, sosyal güvenceden yoksun, çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle çalışanlarda fiziksel ve psikolojik hasarlar, çalışma gün ve saatlerinden, izin kullanabilme olanaklarına kadar çalışanları adeta bir cendere içine alan çalışma koşulları yaratmaktadır. Diğer taraftan üzerinde önemle durulması ve yeni çalışmalar yapılmasını gerektiren bir konu da, gelişmekte olan ülkelerde özellikle olumsuz çalışma koşulları ve düşük ücretlerin neredeyse meşru gösterilmesinde öne sürülen işgücünün düşük nitelikli ya da niteliksiz olması her zaman geçerli olmadığı gibi, bu özellikler de enformel sektörde çalışanların bu koşullara maruz bırakılmasını gerektirmemektedir. Roberts’ın ileri sürdüğü gibi, bazı sektörler tarafından nitelikli işgücünün yetersiz olduğu savı yapay olarak ortaya atılmaktadır. İşin gerektirdiği nitelikler her zaman, zorunlu olarak işgücünün ilköğretim ya da yüksek okul diplomasına sahip olmasını gerektirmemektedir (Roberts, 1978). Bu bağlamda, enformel sektör kurumsal düzenlemelerle, işgücünün statüsünün ve çalışma koşullarının belirlenmediği, çalışanlar açısından toplumsal yararların göz ardı edildiği, son derece düşük ve düzensiz ücretler ve işverenin keyfi uygulamalarının hakim olduğu, çalışanların örgütlenme olanaklarının ellerinden alındığı bir alanı oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, enformel sektör, çalışanlar açısından korunmasız bir alandır. Tüm bu olumsuz koşullara karşın, bu sektörde çalışmak zorunda kalan işgücünün çalışma nedeni ise, Gillie’nin belirttiği gibi “özellikle yoksul ülkeler için, işsizliğin lüks” (Gillie vd., 1987: 184) olmasıdır. Bunu bir diğer anlamı, çalışanlar açısından, yoksulluğun işsizliğe tahammülü olmaması demektir. Kapıda bekleyen işsizler ordusu işverenlerin ellerini güçlendirirken, çalışanlar açısından ise pazarlık güçlerinin ellerinden alması anlamına gelmektedir. Böylece, “yedek işgücü ordusu” (Bromley ve Gerry, 1979) gününbirlik ve geçici işlerin işverenler lehine yaygınlaşmasına her zaman destek vermektedir. Ancak Bauman’ın belirttiği gibi, yaşanan ekonomik ve toplumsal süreçte, çalışmak için kapıda işgücünü artık daha çetin şartlar karşılamaktadır. Yeni teknolojik gelişmelere koşut olarak, işgücü arzının tümünün istihdam edilmesi ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Küçük bir ayrıcalıklı profesyoneller grubu dışında tam zamanlı işgücüne olan talebin ortadan kalkmasıyla, işsiz

ya da yarı zamanlı çalışmak zorunda kalan işgücü ortaya çıkmış, yani, marjinalleşmiş bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu sürecin sonucu olarak, yedek işgücü ordusunu değil fakat kentsel işgücü pazarından kalıcı olarak azledilen (permanently displaced) yeni yoksullar ortaya çıkmıştır (Aktaran: Bradley, 1996).

Görüldüğü gibi, enformel sektör, yarattığı çalışma koşullarıyla aynı zamanda yoksulluğu artırıcı bir rol de oynamakta, böylece ekonomik anlamda toplumsal kutuplaşmaya neden olmaktadır. Van Kempen'in de belirttiği gibi, giderek artan toplumsal kutuplaşma, toplumsal tabakalaşma özelliklerini de değiştirmekte, bir tarafta yüksek gelirli, profesyonel ve yönetici, düzenli işi olan formel sektör çalışanları yer alırken, diğer tarafta düzensiz, ve düşük gelirli, geçici işlerde enformel sektör çalışanları yer almaktadır. Böylece kentlerde orta gelir grupları ortadan kaybolurken, kutuplaşma gittikçe büyümektedir (Van Kempen, 1994). Enformel sektörün yoksullaştırıcı ve gelir dağılımında uçuruma neden olmasının yanında, grev kırıcı bir güç haline gelerek, düzenli işi olanları geçici statüye aktarma tehdidi ile işverenlerin pazarlık gücünü artıran bir etki yarattığı da ortadadır (Bromley ve Gerry, 1979: 9).

4. Araştırma Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, yeni kent yoksulluğu kavramına ilişkin çözümlemeler yapılmasını sağlayacak bulgular elde etmek ve bu bulgular ışığında, kent yoksulluğunun nedenleri, değişim dinamikleri ve enformel sektör ile yoksulluk arasındaki ilişkileri belirleyebilmektir. Bu bağlamda, kent yoksulluğu kavramını çözümlemeye, hane bazında, demografik veriler, eğitim ve istihdam durumları, sağlık, kültür gibi kentsel hizmetlere ulaşılabilirlik, tüketim kalıpları ve çalışmanın belkemiğini oluşturan enformel sektördeki çalışma koşulları üzerinde ayrıntılı veriler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, örneklem, çalışan kent yoksullarından seçilmiş, bedensel engel, yaş gibi faktörlerle işgücü piyasasında iş arzı yaratmaya engel durumu olanlar örneklem dışı bırakılarak, kentsel işgücü piyasasında çalışmaya hazır, ancak düzensiz ve geçici işlerde günübirlik çalışmak zorunda olanlar örneklem kapsamına alınmıştır. Araştırma birimi olarak hane ele alınmış ve hanede yaşayan tüm bireylerin demografik özelliklerinden çalışma koşullarına toplumsal değerlerinden geleceğe ilişkin beklentilerine kadar, yoksulluğun çok boyutlu bir kavram olması dolayısıyla geniş bir bakış açısından veriler toplanmıştır. Ancak, verilerin geniş bir perspektiften sunulması bu makalenin sınırlarını zorlayacağından burada sadece yoksulluk enformel sektör ilişkisi üzerine olan veriler değerlendirilmiştir. Alan araştırması bulguları, İstanbul ve Gaziantep olmak üzere iki kentten, toplam 200 hane ile yüz yüze görüşmeler, odak grup ve anket formu teknikleri kullanılarak elde edilmiştir.

5. Kent Yoksullarının Demografik Karakteristikleri ve Göç Örüntüleri

Özellikle fırsat eşitliği ve toplumda var olan kaynakların adil dağılımının yetersiz olduğu toplumlarda, ne yazık ki, yoksulluk kuşaktan kuşağa miras olarak

birakılmaktadır. Yoksulluk gelişmiş ya da gelişmekte olan tüm ülkelerde farklı biçimlerde de olsa görülmekle birlikte, özellikle konjonktürel değişimlere bağlı olarak yaşanan son yıllardaki, tüm dünya gibi Türkiye'yi de etkileyen ekonomi politikaları yoksulluğun şiddetini artırıcı bir etkiye neden olmuştur. Yeni kent yoksulları kavramının literature girmesi, yoksulluğun artık farklı bir şekilde yaşandığına da işaret etmektedir. Türkiye açısından bakıldığında, yeni kent yoksulları, kente daha çok yeni göç etmiş, kentsel işgücü piyasasına uygun mesleki nitelikleri taşımayan, kentte daha önceki kuşakların önemli bir avantajı olan kaçak gecekondularla kentte bir mekân sahibi olamamış, kiracı konumundaki göçmenlerden oluşmaktadır. Bu olumsuz koşullara, kentsel işgücü piyasasındaki konjonktürel değişiklikler de eklenince, bu yeni kuşak göçmenler kentte sürekli, düzenli, çalışma koşullarının yasalarla belirlendiği formal sektörde iş bulabilme olanaklarını iyice kaybetmiş ve enformel sektörün kuralsızlığı, keyfiliği, ücretlerden çalışma koşullarına ve buna bağlı can güvenliklerine kadar yoksulluğu daha şiddetli yaşamalarına neden olan bir ortamda kendilerini bulmuşlardır.

Enformel sektör yoksulluk ilişkisi üzerine yapılan bir çalışmada, kuşkusuz, kentsel işgücü piyasasında çalışmaya hazır yoksulların demografik ve toplumsal karakteristikleri büyük önem taşımaktadır. Bulgulara göre, hane reislerinin %61 ve hane reisi eşlerinin %62'si 21-35 yaşları arasında bulunmaktadır. Yoksulluk için diğer önemli bir gösterge olan hanede yaşayanların eğitim düzeylerine baktığımızda, zaten oldukça düşük olan eğitim düzeylerinin kentler arasında da farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Buna göre, İstanbul'da yaşayan hane reislerinin %17'sinin okumaz-yazmaz, %52'sinin ise ilkökul mezunu olduğu görülmekte iken, Gaziantep'te okumaz yazmaz kategorisinde bu oran %28'e yükselmekte, ilkökul mezuniyetinde ise %45'e düşmektedir. Cinsiyete dayalı bir eşitsizlik, tahminlerin ötesinde bir bulgu olmamakla birlikte, kentler arasında, İstanbul lehine bir durum göze çarpmaktadır. Buna göre, İstanbul'da yaşayan kadınların %48'i okumaz yazmazken, %36'sı ilkökul mezunu olduklarını belirtmişlerdir. Gaziantep'te ise okumaz-yazmaz kadın oranı %64'e çıkmakta, ilkökul mezunu kadın oranı ise %25'te kalmaktadır.

Ayrıca, iki kente göç eden yoksulların göç örüntüleri de önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılığın bir nedeni, İstanbul'da yaşayan yoksulların görece olarak Gaziantep'e göre gününbirlik işler bulmakta daha avantajlı olmaları nedeniyle yoksulluğu daha az hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Örneklem grubuna giren yoksullar memleketlerinden tek bir kente, yani İstanbul ya da Gaziantep'e gelip yerleşerek orada kalabilmiş olmaktan çok, birçok kentte tutunmaya çalışıp en son bulundukları kentte kalmaya karar verenleri oluşturmaktadır. Gaziantep'e yerleşmiş yoksullar ya İstanbul'a kadar gidebilmenin maliyetlerini karşılayamadıkları için memleketlerine en yakın ve iş olanaklarının görece olarak daha fazla olduğu Gaziantep'i yerleşmek için tercih etmişler ya da İstanbul'a bir göç hikâyeleri olmakla birlikte bu kentte tutunamadıkları için geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bu anlamda, İstanbul'da yaşayan yoksullar bu kente göçle beraber burada ayakta kalmayı görece olarak başarabilen grubu oluşturmaktadır.

Gelişmiş, demokratik ülkelerde toplumsal hareketliliğin en önemli ölçütü ve dolayısıyla yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarılmasının önüne geçilmesinde en önemli etkenlerden biri kuşkusuz eğitim olanaklarından yararlanabilmektir. Bu anlamda, hane reisleri ve eşlerinin babalarının eğitim düzeyleri ve yaptıkları işlere bakıldığında, yoksulluğun bir önceki kuşaktan alınan en olumsuz miras olduğu göze çarpmaktadır. Hane reislerinin ve eşlerinin babaları %98'i kır kökenli olup, hane reislerinin babalarının %67,5'i okumaz-yazmaz durum iken bu oran eşlerin babalarında %78,5'a çıkmaktadır. Bunun yanında, hane reislerinin %88'ini kır kökenli nüfus oluşturmaktadır. Bir önceki kuşağın neredeyse %100'lük bir oranla kır kökenli olması ve örnekleme giren yoksulların yaş ortalamasının oldukça genç olması kente yeni göç edenlerin yoksulluğu nasıl ağır yaşadıklarını göstermektedir. Bu kuşak kente yıllar önce göçerek kentte kaçak da olsa bir mekân, bir iş edinebilmiş kuşağın olanaklarına sahip bir kuşak olmaktan uzak yoksulluğu daha şiddetli yaşayan bir kuşağı oluşturmaktadır.

Yeni kuşak yoksulların kentle kurdukları bağlantılar ve göç hareketleri, eğitim olanaklarından iş olanaklarına ve çalışma koşullarına kadar pek çok olguyu açıklar durumdadır. Yoksulların önemli bir bölümünün kır doğumlu olmasına ve bulundukları kente yerleşik olarak göç etme hikâyelerinin uzun yıllara dayanmamasına karşın, kentle ilişkilerinin çok erken yaşlarda başladığı görülmektedir.

Kentle yoksulların kurduğu bağ, ne yazık ki, kentin olanaklarından yararlanmak şeklinde olmaktan çok uzak bir şekilde, yoksulluğun yeniden üretilmesinde çok önemli bir etken olan, erken yaşta çalışmaya başlamak, diğer bir deyişle, çocuk işgücünü ortaya çıkarır niteliktedir. Bu bağlamda, yoksulların, erken yaşlardan itibaren, babaları, ağabeyleri, ya da bir yakınlarıyla birlikte, köyle bağlarını koparmadan, mevsimlik olarak kente çalışmaya gitmekle kentle ilk bağlarını kurmaya başladıkları görülmektedir. Yoksulların çalışmaya başlama yaşları, eğitim olanaklarına ulaşılabilirlikten, fiziksel ve psikolojik olarak olgunlaşmadan altına girdikleri bir evi geçindirme yükünün verdiği ağır sorumluluğa kadar pek çok gösterge açısından olumsuz nitelikler taşımaktadır. Bulgulara göre, hane reisleri arasında ilk işe başlama yaşı, %53 ile 6–12 yaş aralığı, %47 ile ise 13–17 yaş aralığını göstermektedir. Bunun yanında, yoksullar için, çalışma olanaklarını elde edebilmek için kentle kurulan bağ, göç örüntülerini de yakından etkilemektedir. İstanbul'da yaşayan yoksulların %29'u, Gaziantep'te yaşayanların ise %42'si bulundukları kente yerleşmeden önce farklı kentlerde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Aileleriyle ya da tek başlarına yaşadıkları bu göç hareketlerinden sonra bulundukları kente yerleşmeye karar vermek, yoksulların ayakta kalmak için ortaya koydukları stratejileri de göstermek bakımından önem taşımaktadır. Burada özellikle belirtmek gerekir ki, aileyle birlikte göç etmekten oldukça farklı olan mevsimlik işler için kente gelip bekâr odalarında yaşamaya çalışmak yoksulluğun yaşandığı farklı bir boyut ve ayrı bir çalışma konusu olacak kadar önemlidir. Ayakta kalma stratejisinin bir parçası olarak yaşanan göç hareketlerine tipik bir örnek Gaziantep'te yaşayan 31 yaşında okur-yazar bir hamalın hikâyesinde yerini bulmaktadır:

“...gözümü pamuk tarlasında açtım, Adana Çukurova’ya gidiyorduk, kışın, fistik, zeytin topluyorduk... On beş yaşına gelince ben Antep’e geldim, Antep’de bir mercimek fabrikasında dört sene çalıştım iki sene sigortalı gösterdiler beni, ayda on beş gün gösterdiler sigortalı, ondan sonra askere gittim, geldikten sonra Çukurova’ya pamuk toplamaya gittim... Köyde iş yok, Antep’e önce tek başıma geldim, hanımı da getirdim Antep’e, geldikten sonra iki sene inşaatlarda çalıştım... köye gittim, orada bir buçuk sene çalıştım, baktım geçim sıkıntısı var, geri Antep’e geldim ben, o ara içinde bir buçuk sene köyde kalırken mevsimlik olarak pamuğa gidiyordum köyde hanımla, gene Antep’e geldim, bir odada sıvasız, elektrik yoktu sadece su vardı, komşudan çekmiştik biz, bir sene kaldım, köyden on dönüm su çıkmıştı, sulu tarlaya bakarken su kurudu kesildi yani şansımıza elimizdeki paraları da oraya masraf ettik su da kesildi, ben kaktım düşündüm ‘ben İstanbul’a gideceğim’ dedim kardeşim de orada, ‘gel İstanbul’da çalış’ dedi, hanımla kara verdik, dayım da orada, İstanbul’a gittik İstanbul Kartal’da çalışmaya başladım, o zaman haftalık altı milyon bana verirdi, ev kirası beş milyon kardeşimle aynı evde oturdu gecekondu iki buçuk milyon o iki buçuk milyon ben veriyordum, yedi ay çalıştım, hastalandım orada kırk gün hastanede, elimdeki para da gitti, şimdi hastalığım dolayısıyla şöyle bir şey var, o fabrikanın işi çok ağırdı, siyoner, kromaj, asit bunları mecburen yaptırıyorlar bize yani, herhangi bir koruma, şey vermeden bize yaptırıyorlardı yani, orada ben hastalandım, akciğeri duman tuttu, adam bana, ne sigorta var, ne bir şey var, altı, yedi ay çalıştım da ne sigorta var, kardeşim beni köye getirdi, köyde kaldım gene bir şey yok, sekiz dokuz ay kaldım köyde, elimde bir şey yok sekiz dokuz ay kaldım geri kardeşimin yanına İstanbul’a gittim ben, üç ay çalıştım kardeşimle birlikte aynı evde kalıyorduk geçinemiyorduk kardeşimle, köyde çocuğu çocuğu bıraktım ben, üç tane çocuğum vardı, hanımım vardı, gurbetlik çok zor, geri geldim köye, sekiz dokuz ay gezdim köyde öyle boş iş yok, gene düşündüm taşındım, birkaç bekar arkadaşım bir de kaynım vardı, oraya gittik çalışmaya başladık, üç ay çalıştık, iş yok... Hadi gene Antep’e gidelim, gelişim üçüncü sefer oluyor Antep’e, İstanbul’a üç sefer, Antep’e üçüncü sefer, geldim. Antep’de iki ay boş gezdim, beni önceden Antep’e getiren hanımın teyzesinin oğlu gene bana yardımcı oldu, o da fabrikada hamallık yapıyordu. Gittim fabrikada hamallık yapıyorum sigorta yok, sigorta desen, diyor ‘hesabınıza gelirse çalış, hesabınıza gelmiyorsa çalışmayın’ diyor, sabah altıda evden çıkıyorum, akşam altıya kadar on iki saat orada kalıyorum, eğer araba gelirse para var, araba gelmezse para yok, elin boş geliyorsunuz buraya, yani işsizlik çok...”

Bu karmaşık ve yoksulluğun şiddetini de yansıtan göç örüntüsü yanında, yukarıda da değinildiği gibi yeni kent yoksullarının yoksulluğunu ağırlaştıran diğer bir

etken de artık kentte gecekondü sahibi olmaktan çıkarak kiracı durumuna düşmeleridir. Bu çalışmada örneklem kapsamına alınan yoksulların tümünü kiracılar oluşturmaktadır. Narayan'ın da ifade ettiğı gibi, ev ya da arazi sahipliğı yoksulları sefil olmaktan ayırmakta önemli bir ölçüt olarak ele alınmaktadır. Bulgular da göstermektedir ki, ev sahibi olmamak kısa süreli işsizliğe bile dayanma ve tolere edebilmede önemli sıkıntılar doğurmakta, evin mutfak giderlerinden önce kira parasının ayrılmak zorunda kalınması yoksulluğun daha da şiddetli yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca, hanedeki acil paraya ihtiyaç olduğu, özellikle sağlık problemlerinin yaşandığı durumlarda, ev sahipliğı sigorta işlevi görmekte kira vermemenin gelire görünmez katkısı yanında evi satarak acil sağlık ihtiyaçları karşılanabilmektedir. Ancak, evin özellikle sağlık giderleri için bir sigorta işlevi görmesi aslında yoksulların enformel sektördeki mağduriyetlerinin diğer bir göstergesidir. Enformel sektörde sigortasız çalışmak zorunda kalmak, yoksullar için ayakta kalmalarında son derece kritik olan ev kirası vermeme şanslarını da ellerinden alarak evlerini sağlık giderleri için ellerinden çıkarmak zorunda bırakmaktadır.

6. Çalışan Kent Yoksullarının Çalışma Koşulları

Enformel sektörün yoksullukla ilişkisinin ortaya konulabilmesi açısından araştırma kapsamına giren örneklem enformel sektörde çalışanlardan oluşturulmuştur. Kent yoksullarının yaygın olarak çalıştıkları iş alanlarını seyyar satıcılık, inşaat işçiliğı, konfeksiyon işçiliğı, hamallık, dokuma fabrikasında işçilik, marangozluk, bekçilik, çöplerden kağıt v.b toplamak, oto tamirciliğı, temizlik işçiliğı, şoförlük, kahvede ocakçılık ve mevsimlik tarım işçiliğı ve özellikle kadınlar açısından evde parça başı yapılan işler oluşturmaktadır.

Her şeyden önce burada belirtilmesi gereken en önemli konu, yukarıdaki iş kollarının pek çoğununun ekonomiye katkısı olan iş alanları olmasıdır. Ancak sorun, bu iş kollarında çalışanların çalışma koşullarından sosyal güvenceye ve ücretlerin belirlenmesine kadar formel sektörün önceden belirlenmiş ve çalışanları koruyan yasaları kapsamı dışına itilmiş enformel sektörde faaliyet göstermeleridir. Enformel sektörün, insan faktörünü yok sayan ve hiçbir mazeretin haklı gösteremeyeceğı çalışma koşullarının nedenleri için öne sürülen bu sektörde çalışanların niteliksiz olmaları onların ekonomiye katkılarının olmadığı anlamına gelmemektedir. Ayrıca, dokuma işçiliğı, inşaat işçiliğı ya da oto tamirciliğı gibi işler uzun yıllar sonucu kazanılan iş deneyimi sonucu yapılan, yoksulların çocukluklarından beri yaptıkları işlerden bazılarıdır ve nitelikli olmayı gerektirmektedir. Bazı çalışma alanlarında işin uzun yıllar eğitim gerektirmemesi ve kısa sürede öğrenilebilir olması o işi neden değersiz kılmaktadır, bu yanıtlanması gereken önemli bir konudur. Bulguların da gösterdiği gibi bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi, artık günümüz teknolojik koşullarında işgücü arzının talebin oldukça üzerinde gerçekleşiyor olmasında yatmaktadır. Günümüzde artık çalışmak için talepte bulunanlara, iş piyasası, yedek işgücü ordusu terimini de geride bırakacak şekilde gerektiğinde kullanılıp atılacak işgücü gözüyle bakmaktadır. Yedek işgücü ordusu değil kalıcı olarak

yerlerinden edilen işgücünü yaratmak, insanın en temel haklarından biri ve başta geleni olan çalışma hakkını elinden alınması anlamına gelmektedir. Bu konjonktürel dönüşümün en önemli etkisi ise kendisini bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde çalışanların kendilerini enformel sektör içinde esnek çalışma ilişkileri adı altında düzensiz çalışma ilişkileri içinde bulmalarına neden olmaktadır. Bu bağlamda, yoksulluğun en ağır sonuçlarından biri, piyasada ne iş ve hangi çalışma koşulları olursa olsun çalışmaya hazır bir işgücünün yaratılmasıdır. Diğer bir deyişle, yoksulluk için işsizlik son derece lükstür ve katlanılması ve ayakta kalmayı olanaksız hale getiren bir durumdur.

Gelişmekte olan ülkeler için enformel sektörün temel özelliğini oluşturan düzensiz çalışma koşulları kendini bu araştırmanın bulgularında da son derece net bir biçimde ortaya koymaktadır. Enformel sektör, işsizliği önleyen değil fakat gizleyen bir unsur olarak ekonomideki yerini almaktadır. Bunun en açık ifadesi çalışanların iş değiştirme örüntülerinde ortaya çıkmaktadır. Enformel sektörde çalışanlar için, bir işte çalışıyor olmakla işsiz olmak arasındaki sınır ya da ayırım son derece ince ve çizilmesi oldukça güç bir çizgidir. Çünkü, enformel sektörde çalışıyor olmak, ertesi gün için herhangi bir iş garantisinin olmadığı ve işsiz kalma riskinin son derece yüksek olduğu anlamını taşımaktadır. Araştırmanın yürütüldüğü sırada, hane reislerinin %18'i herhangi bir işte çalışmadıklarını yani işsiz olduklarını belirtmişlerdir.

Sürekli ve düzenli bir işin yoksunluğu ve çalışma koşullarının getirdiği güçlüklerin en önemli sonuçlarından biri ise, yoksulları sürekli iş arar durumunda bırakmasıdır. Yoksulların %80'ine yakını şu anda çalıştıkları işten memnun olmadıklarını belirtmelerine karşın, başka bir seçenekleri olmadığı için aynı işte çalışmaya devam etmek zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. %29'u ise, işlerini değiştirmek istediklerini ifade etmişlerdir.

Diğer taraftan çalışma koşulları ile yoksulluk arasındaki yakın ilişkide önemli olan bir unsur olarak çalışanların %85,5'i sigortasız çalıştıklarını belirtmişlerdir. Sigortalarının işverenleri tarafından ödendiğini belirten grup ise bunun düzenli ödenip ödenmediğini bilmediklerini ifade etmektedirler. Enformel sektörde sigortaları yatırılan küçük azınlık için bunun düzensiz yatırılmasının amacı işçilerin işten ayrılışlarında tazminat gibi sosyal haklarından yararlanmasını önlemek, diğer bir deyişle, işverenin bu tür maliyetleri karşılamaktan kaçınması en önemli neden olmaktadır. Düzensiz yatırılan sigortaların çalışanlar açısından en önemli olumsuz etkisi ise sağlık güvencelerinin olmaması ve kendileri ya da aile üyelerinden biri hastalandığında yüksek sağlık maliyetlerini karşılayamamanın getirdiği ağır yük olmaktadır. Bu nedenle akrabalar arası dayanışmanın bir örneği olarak akrabalarından sağlık güvencesi olanların diğerlerinin çocuğunu nüfuslarına alarak çocukların da sağlık giderlerinin sigorta kapsamına alındığı yapılan görüşmelerde az da olsa rastlanmıştır.

Araştırma sırasında, çalışanlar açısından enformel sektörde çalışmanın temel özelliklerinden biri olan, sık sık iş değiştirmek zorunda kalmanın nedenleri de sorulmuş ve çalışanların son üç işlerindeki çalışma koşullarına ilişkin veriler elde edilmiştir. Bu bağlamda, yoksullar arasında sık sık iş değiştirmek zorunda kalmanın en önemli nedeni işverenin çalışanın işine son vermesi, diğer bir deyişle işten atılmaktır. Bunun yanında diğer önemli bir nedeni işyerinin kapanması almaktadır. Çalışanların işten atılmalarına neden olan en önemli etken ise, birkaç ay üst üste ücretlerini alamamak ya da parça parça alıp bunun da sadece yol paralarını karşılamaya yetecek kadar olması durumunda işverenden ücretlerini talep etmeleridir. İşveren açısından çalışanın işine son vermeyi gerektiren bir diğer etken ise, çalışanın sigorta talep etmesi almaktadır. Bunların yanı sıra, üçüncü en önemli etkeni ise, çalışma koşullarını özellikle yoğun toz ve kimyasal madde ile doğrudan iç içe çalışmak zorunda kalan çalışanların çalışma koşullarında iyileştirilmelere gidilmesini talep etmeleri oluşturmaktadır. İstanbul’da bir hazır giyim atölyesinde çalışan 25 yaşında ilkokul mezunu bir kent yoksulu çalışma koşullarını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Konfeksiyonda rutubet var, ondan sonra tozu, dumanı, ellerimize bakıyorsun, yemyeşil olmuş, bu pislik ağzına da gidiyor, ciğerlerimize kadar da gidiyor, bu nedir, hastalıktır, sen kim ne diyorsa yapacaksın ya da akşam gidip sabah dönmeyeceksin, ‘bunlar nasıl olsa çalışmak zorunda, memleketten gelmişler, parası yok, gücü yok, hiçbir şeyi yok, bunlar çalışacaklar’ diye köle muamelesi yapıyorlar, tuvalete günde iki defa, bir sabah, öğlene kadar, öğleden sonra akşama kadar bir gideceksin, tuvalete gitmek bile yasak...”

Bu bağlamda, çalışanların %88’i çalışma koşullarının ağır nem, duman, kimyasal madde kokusu içermesine karşın işyerinde herhangi bir koruyucu önlem alınmadığını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak, çalışanların %71’i çalıştıkları yerde can güvenliklerinin olmadığını belirtmişlerdir. Ancak, ne yazık ki kayıt dışı alanda çalışan bu yoksulların iş kazaları nedeniyle ölümleri ya da sakat kalmaları istatistiklere geçmediği için bu konuda ayrıca bir çalışma yapılması son derece önem taşımaktadır. 30 yaşında bir işçinin çalışma koşullarını ifadesi, enformel sektörde çalışmanın aynı zamanda bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu da göstermektedir:

“... su deposu yaparken zift yaptık, zehirlenme oldu, sigorta sorulur diye sağlık ocağına götürdüler, hastaneye götürmezler, bir günde 5 işçi zehirlendik... can güvenliği yok, ölümle burun burunayız her an, sigorta yok, tozun içinde kalıp yağlanıyor, ziftleniyoruz, kulağı, burnu tıkıyor zift, bel, parmak, bilek ağrısı, çivi batıyor ayaklara... patrondan sigorta istiyoruz, “sen eşeksin, eşeğin sigortası mı olur” diyor...”

Çalışma koşullarının fiziksel güçlükleri yanında, diğer bir güçlüğü düzensiz verilen ücretler oluşturmaktadır. Çalışanların %55’i ücretlerini düzenli alamadıklarını

parça parça verildiğini belirtmişlerdir. %77'si ise, çalışma saatlerinin işveren tarafından keyfi olarak belirlendiğini ifade etmişlerdir. 23 yaşında ilkokul mezunu bir konfeksiyon işçisini enformel sektörde ücretlerin ödenmesine ilişkin düzeni ifadesi ise yoksulların çaresizliklerini bir kere daha ortaya koymaktadır.

“...az paraya da şükrediyoruz ama patronlar hiç vermiyorlar, çoğu zaman para vermemek için işten atıyorlar. 2 milyon 5 milyon parça parça veriyorlar, ev sahibi sıkıştırıyor, otobüse binmek için para bulamıyorum, 100 milyonu bir arada hiç görmedim... Eski işyerimden 4 aydır paramı alamıyorum, ya işyeri kapanıyor, ya ‘kar edemedim’ diyor patronlar...”

Çalışanları fiziksel olarak ezen ağır çalışma koşulları yanında, kişinin psikolojik olarak yıkılmasına, kendini çaresiz, güçsüz ve işe yaramaz hissetmesine neden olan çalışma koşulları da yoksulluğun diğer önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. 42 yaşında Gaziantep’e göç etmiş, memleketinde hayatı boyunca hayvancılık dışında bir iş yapmamış, şimdi elinde bir hedef tahtası ve bir tüfekte kenti dolaşarak ayakta kalmaya çalışan ve bir yetişkin olarak yaptığı işten utanan bir kent yoksulunun içinde bulunduğu psikoloji yoksulluğa ilişkin yaklaşımların da ne denli geniş bir perspektife ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır:

“... bütün gün çarşıda geziyorum... tanışıkları görüyorum, utaniyorum, kaçıyorum...”

Ya da bir kadının yardım almak için gittiği belediyede hissettikleri:

“Gazi Osman Paşa Belediyesi kuru yiyecek dağıtıyordu, sanki hırsızlık yapıyorum gibi geldi, kameralar çekti, zoruma gitti...”

Çalışma koşullarının çalışanlar aleyhine bu kadar yasal korumalardan uzak ve işverenlerce keyfi belirlenebilmesinde, enformel sektörün diğer bir özelliği olan çalışanları örgütsüz bırakması yatmaktadır. Zaten kayıt dışı çalışan yoksullar, ücretlerini bile talep ettiklerinde işlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalırken örgütlü, sendikalı çalışan olmak isteme taleplerini ifade edebilmeleri olanaksız hale gelmektedir.

Kent yoksullarının, bütün bu olumsuz çalışma koşullarına karşın çalışmaya devam etmek zorunda olmaları, hatta bu koşullardaki işlerini bile kaybetme korkusu yaşamalarının en önemli nedeni, işlerinden ayrılırlarsa daha iyi koşullarda iş bulabilme olanaklarının olmadığını bilmelerinde yatmaktadır. İşveren için de, çalışanların bu çaresizliğinin kötüye kullanılması enformel sektör çalışanlarının mağduriyetlerinin katlanmasına neden olmaktadır.

Yoksulluğun, kişilerin çalışma haklarını ellerinden almasından, sağlık, eğitim olanaklarından yararlanamamalarına kadar yarattığı eşitsizlik, kişileri çaresiz, güçsüz ve her türlü riske açık bir hale getirerek, kişilerin kendilerini fiziki, entelektüel ya da ekonomik anlamda geliştirmelerini, yurttaşlık ve siyasi haklarını kullanmalarını engelleyerek, yoksulluğun giderilmesinde önemli unsurlardan biri olan yoksulların güçlendirilmesi ilkesini ihlal etmiş olmaktadır. Bu süreç aynı zamanda, fırsat eşitliği ilkelerinin çalışmadığı, eşitsizliğin gittikçe arttığı koşullarda, bu çalışma ve yaşam koşullarının gelir dağılımı uçurumunu artırmasıyla, toplumsal, ekonomik ve siyasi anlamda toplumda kutuplaşmaya da neden olmaktadır. Bu süreçte, yoksullar kendilerini toplumdaki ekonomik, toplumsal ve siyasi anlamda dışlanmış, topluma aidiyet duygularının en aza indiği, kendilerini içinde yaşadıkları toplumun etkin bir üyesi olarak hissedememeleri, kronik korku ve çaresizlik, benlik saygısının azalması hislerinden, yaşadıkları dünyanın adil olmadığına ilişkin yargılara kadar kendilerini yaşadıkları toplumdaki soyutlayıcı pek çok duyguların gelişmesine ve bu duygular doğrultusunda tutum ve davranış değişikliğine giderek toplumda sadece ekonomik anlamda değil toplumsal ve siyasi anlamda da kutuplaşmanın ortaya çıkmasına neden olabilecek gelişmeler ortaya çıkabilmektedir.

7. Sonuç

Yoksulluk, ekonomik yoksulluktan çok daha geniş bir açıdan ele alınması gereken çok boyutlu ve karmaşık bir sorundur. Ancak bunun yanında, küreselleşmenin tüm dünya ülkelerinin ekonomik, politik ve toplumsal süreçlerin, doğrudan etkilemesine karşın, yoksulluk araştırmaları, yapılan ülkenin özgün dinamiklerini göz önünde bulundurulmak zorundadır. Bu çalışmada da yoksulluk enformel sektör ilişkisi ele alınırken, enformel sektörün Türkiye’de işleme şekli yoksulluğun insani boyutlarıyla bir arada değerlendirilmiştir.

Burada belirtilmesi gerekmektedir ki, ileri sürüldüğü gibi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun ve enformel sektörün yaygınlaşmasının önemli nedenlerinden biri, işgücünün eğitim ve mesleki niteliklerinin düşük olması olmakla birlikte yoksulluk sadece bu etkenlerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir sorundur. Her şeyden önce, iddia edildiğinin tersine eğitim ve mesleki nitelikleri düşük olmasına karşın, yoksullar çalıştıkları alanlarda bir artı değer yaratmakta ve ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Burada asıl sorun, düşük teknoloji ve yüksek rekabet ortamında konjonktürel dalgalanmalara karşı en duyarlı olan enformel sektörün, yasalar tarafında korunmayan işgücünü en az maliyetle karşılayabilme çabasında yatmaktadır.

Bu çabanın en önemli sonuçlarından biri ise, enformel sektör iş piyasasında, aynı piyasanın gelişmiş ülkelerde aldığı esnekleşme niteliği, gelişmekte olan ülkelerde kendini esnekleşme adı altında düzensizleşme olarak kendini göstermesidir. Enformel sektörün düzensizleşmesi demek, çalışma koşullarının, işçi-işveren arasında bireysel

anlaşmalarla belirlendiği, yani çalışanları örgütlü olmaktan alıkoyarak, çalışanları kişisel pazarlık güçlerine ve niteliklerine bağlı olarak işveren karşısında tek başına bırakması anlamına gelmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde, enformel sektörde meydana gelen bu düzensizleşmenin etkilerinin ağır bir biçimde hissedilmesinin başlıca nedeni, işgücü arzının talepten fazla olmasının, işverenler tarafından çalışma koşullarından, ücretlere, sosyal güvenlik haklarının verilmesine kadar bir pazarlık unsuru olarak kullanılmasıdır. Bu anlamda, enformel sektör işverenleri işgücüne işi olduğu sürece kullanıp atılacak bir nesne muamelesi yapmaktadır. Bu da tüm insanlar için en temel haklardan biri olan çalışma hakkını kişilerin elinden almaktadır.

Çalışma hakkının kişinin elinden alınması demek, aynı zamanda yoksulluğun da önemli bir nedeni olan ve bir kısır döngü şeklinde devam eden eğitim, sağlık, toplumsal, politik yaşama katılım, kişilerin kendilerini ve içinde yaşadıkları toplumu ilgilendiren konularda karar verme, fikir ifade etme özgürlüklerini de ellerinden alarak yoksulların bir kere daha mağdur olması ve güçsüzleştirilmesi anlamlarına gelmektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi yoksulluk ekonomik kaynaklara ulaşamamaktan çok fazla ve farklı bir sorundur. Bu anlamda, kişilerin çalışma, sağlık, eğitim gibi temel haklarından yararlanamamaları, yurttaş olmanın getirdiği siyasal haklardan haberdar bile olamadan, yoksun kalmaları, toplumda gelir adaletsizliği ve uçurumunu artıran bir etken olmasının yanı sıra kişinin kendisini dışlanmış, çaresiz, topluma aidiyet duygularının zayıfladığı bir sürece neden olarak toplumsal kutuplaşmaları artıran bir rol oynamaktadır.

Kaynakça

- Alcock, P. (1997), *Understanding Poverty*, London: Macmillan.
- Bradley, H. (1996), *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Oxford: Polity Press.
- Bromley, R., C. Gerry (1979), “Who Are The Casual Poor?”, *Casual Work and Poverty in Third World Cities*, ed. Bromley ve C.Gerry, New York: John Wiley&Sons Pub.
- Castells, M. (1998), *The Rise of the Network Society*, USA: Blackwell pub.
- Castells, M. (2000), *End of Millennium: The Information Age*, Vol. III USA: Blackwell pub.
- Castells, M., J.W. Henderson (1987), “Techno-economic Restructuring, Socio-Political Process and Spatial Transformation: A Global Perspective”, *Global Restructuring and Territorial Development*, ed. J. Handerson, ve M.Castells,London: SAGE.

- Frobel, R., C. Hill (1987), "Capital Factory and the Dynamics of Global Restructuring", *Global Restructuring ve Territorial Development*, ed. J. Handerson, and M.Castells, London; Sage Publication.
- Geertz, C. (1963), *Peddlers, and Princes: Social Change and Economic Modernization in Towns*, Chicago&London: The University of Chicago Press.
- Gilbert, A., J. Gugler (1989), *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, USA: Oxford University Press.
- Gillie, A. (1996). "The Origin of Poverty Line", *Economic History Review*, XLIX, 715-730.
- Harriss, J. (2000), "The Second 'Great Transformation'? Capitalism at the End of the Twentieth Century", *Poverty and Development into the 21st Century*, ed. T. Allen, A. Thomas, USA: Oxford University Press.
- Jütte, R. (1994), *Poverty and Deviance in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Narayan, D. (1999), *Crumbling Foundations, Conflicting Relations: Gender, Institutions, and Poverty*, World Bank, Poverty Group PREM.
- Roberts, B. (1978), *Cities of Peasants*, London: Edward Arnold pub.
- Rose, M.E. (1974), *The Relief of Poverty, 1834-1914*, London: Macmillan Press.
- Sethuraman, S.V. (1976), "The Urban Informal Sector: Concept, Measurement and Policy", *International Labour Review*, vol.114, no.1, July-August 1976.
- UNCHS (Habitat) (2002), *Cities in a Globalizing World: Global Report on Human Settlements*, London: Earthscan Pub.
- UNDP (1997), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (1998), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2001), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2003), *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.
- Van Kempen, Eva T. (1994), "The Dual City and the Poor: Social Polarization, Social Segregation and Life Chances", *Urban Studies*, Vol. 31, No.7, pp. 995-1015.
- World Bank (1990), *World Bank Report*, Oxford: Oxford University Press.
- World Bank (2000), "Turkey Economic Reforms Living Standards and Social Welfare Study", *Document of the World Bank*, Report No: 20029-TU.
- World Bank (2001), *World Bank Report*, Oxford: Oxford University Press.

1982 Sonrasında Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale Turizmine Etkileri

Muhteşem ÖZTÜRK SÖZEN

muhtesemsozen@gmail.com

The Effects of the Tourism Policies Applied in Turkey following the year 1982 on Canakkale's Tourism

Abstract

Canakkale, holding cultural, touristy, and historical wealth, has always been a popular place for tourists. The Tourism Incentive Law effectuated in 1982, enlivened the tourism sector in Canakkale via the provided various economical encouragements, and increased credit facilities for private sector besides enabling the formation of many facilities. While the number of the recorded facilities in Canakkale was 85 in the year of 1082, this number has increased up to 177 in the year 2005. According to the data gathered by the Under secretariat of Treasure; the documents on incentives concerning tourism investment only covers a share of 0.93% over the total investments in Canakkale between the years 1982 and 2006, and this depicts that Canakkale has not achieved the share it deserves in tourism sector. Within these years, the infrastructure of the city, the transportation system attempted to be improved within the frame of Incentive Planning and there was a sufficient progress in educational and environmental policies in Canakkale.

Key Words : Çanakkale, Tourism, Tourism Policies, Tourism Incentive Precautions, Tourism Investments.

JEL Classification Codes : R58.

Özet

Çanakkale sahip olduğu doğal ve kültürel zenginlikleri ile yerli ve yabancı turistlerin daima gözdesi olmuştur. 1982 yılında yürürlüğe giren “Turizmi Teşvik Kanunu” ile özel sektöre sağlanan kredi kolaylıklarının artması, teşviklerin çeşitlendirilmesi ve genişletilmesi Çanakkale İli’nde de turizm teşvikli yatırımların gelişimine katkı sağlamış ve birçok tesisin bu yıllarda işletmeye açılmasına neden olmuştur. Teşvik önlemleri sayesinde 1982 yılında Çanakkale’de belgeli tesis sayısı 85 iken, bu sayı 2005 yılında 177’ye yükselmiştir. Ancak Hazine Müsteşarlığı’nın verilerine göre 1982–2006 yılları arasında Çanakkale İlinde, turizm sektörüne verilen yatırım teşvik belgelerinin, toplam turizm yatırımları içerisinde %0,93’lük bir pay aldığı göz önünde bulundurulduğunda Çanakkale’nin turizm sektöründe hak ettiği payı alamadığı anlaşılmaktadır. İncelenen yıllar içerisinde Kalkınma Planları çerçevesinde ilin alt yapısı geliştirilmeye çalışılmış, ulaştırma alanında az da olsa gelişme sağlanmış, Çanakkale turizminin çeşitlendirilmesi çalışmalarına ağırlık verilmiş, eğitim ve çevre konularında ilerlemeler sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler : Çanakkale, Turizm, Turizm Politikaları, Turizm Teşvik Tedbirleri, Turizm Yatırımları.

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde kaynakların sınırlı oluşu, ülkelerin ekonomik geleceği açısından yatırım kararlarının rasyonel olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu ülkelerde sınırlı kaynakların verimli kullanılması ancak en hızlı ve fazla gelir artışı sağlayacak sektörlerde yatırım yapılmasıyla mümkün olacaktır. Ülke ekonomisinin hızla kalkınması bu konuda öncelik taşıyan sektörlerin belirlenmesine ve bu sektörde yapılacak yatırımların planlanmasına bağlıdır. Bu amaçla devlet tarafından hazırlanacak kalkınma planları ve bu planlar aracılığı ile öncelikli sektörlerle sağlanacak teşvik olanakları kalkınmanın itici gücü olacaktır.

Ülke ekonomisi içinde sektörler bazında yapılacak yatırımların belirlenmesinde yararlanılan temel araç kalkınma planlarıdır. Türkiye’de 1963 yılından bu yana beş yıllık kalkınma planları biçiminde, dokuz dönem planlaması yapılmıştır. Her dönemde kalkınma planlarında turizme ve turizm yatırımlarına yönelik hedefler ve bu hedeflere ulaşmada faydalanılacak teşvikler yer almıştır. Kalkınma planı ve yıllık program hedeflerine uygun olarak hazırlanan teşvik mevzuatı ile bölgelerarası dengesizlikleri gidermek, sermayeyi tabana yaymak, istihdam yaratmak, katma değeri yüksek, ileri ve uygun teknolojileri kullanmak ve uluslararası rekabet gücünü sağlamak için yatırımların uluslararası yükümlülüklerine aykırılık teşkil etmeyecek şekilde teşviki, yönlendirilmesi ve desteklenmesi temel amaç olmuştur.

Çalışmanın amacı, 1982 sonrası dönemden 2006 yılına kadar Türkiye’de uygulanan turizm politikalarının Çanakkale turizmüne yansımalarını değerlendirmek ve turizm politikaları sayesinde Çanakkale turizminin göstermiş olduğu gelişmeyi tespit etmektir. Bu amaçla çalışmada 1982–2006 yılları arasında turizm politikaları kapsamında turizm yatırımlarına sağlanan teşvik tedbirlerinin Çanakkale ilindeki uygulamaları ayrıntıları ile incelenmiş, turizm politikalarının tanıtım ve pazarlama, istihdam, çevre planlama faaliyetleri, turizm eğitimi ve turizmin çeşitlendirilmesine olan etkileri sayısal veriler yardımıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Turizm Politikası Kavramı ve Türk Turizm Politikaları

Turizm politikası en basit anlamıyla turizmi geliştirmek ve turist sayısını artırmak için alınacak önlemler ve izlenecek yöntemler doğrultusunda yapılacak müdahalelerin tümü şeklinde tanımlanmaktadır (Ulucak ve Yazgı, 2001: 220). Turizm politikası, bir ülkede turizm endüstrisini geliştirmek, yönlendirmek ve denetlemek amacıyla yönetimler tarafından çeşitli araçlar kullanılarak belirlenen yaklaşımlar ve hedefler, alınan önlemler veya bunların bütünü şeklinde ifade edilmektedir (Usta, 1993: 192).

Bu tanımlardan anlaşılan, kamu yönetiminin turizm alanında dolaylı ve dolaysız olarak yaptığı her türlü yönlendirmedir. Diğer bir deyişle turizm politikası, örgütlenmiş toplumlarda, özellikle devlet tarafından turistik gelişmenin gidişine bilinçli bir şekilde müdahale etmektir. Bu müdahalenin temel hedefleri şöyle özetlenebilir (Alaca, 1997: 19):

- i - Turizm politikası, turizmin arz ve talep açısından mevcut koşulların iyileştirilmesini gerektiren nedenleri belirler.
- ii - Turizm politikası, turizm alanında uygulanmakta olan ve önerilen müdahalelerin, alınacak önlemlerin yapacağı etkileri araştırır.
- iii - Turizm politikası, turizmin gelişmesi için yeni hedefler, araçlar ve olanaklar ortaya koyar.

Türkiye'nin turizm politikalarını, planlı dönemden önce (1923–1962) ve planlı dönemde (1963–2006) olmak üzere, başlıca iki bölümde incelemek mümkündür.

Planlı dönem öncesi (1923–1962) turizm politikaları ile ilgili olarak bir analiz yapıldığında, 1950 yılına kadar turizm alanında ciddi adımların atılmadığı söylenebilir. Bununla birlikte 1923–1950 yılları arasında, bir yandan dünyanın siyasal konjonktürünün inişli-çıkışlı ve çoğu zaman savaş içerisinde bir yaşamın sürdürüldüğü bir döneme denk gelmesi ile turizm hareketlerinin dünya genelinde sönük geçmesi, öte yandan da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin içte ve dışta çözmesi gereken ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunların bulunması, Türkiye'de turizmle ilgili çalışmaların gerektiği şekilde yapılamamasına yol açmıştır. Ancak 1950–1960 döneminde, o dönemin iktidarının da ekonomik anlayışının etkisiyle bu alanda bazı öncü çalışmalar yapılmıştır (Kozak vd., 2001: 111).

Plan öncesi dönemde turizmde büyük gelişmeler elde edilmemesine karşılık bu dönem, turizmin devlet teşkilatı içinde yerini almasına öncülük etmiştir. Dönem boyunca turizmin gelişmesi için yapılan çalışmalar planlı kalkınma döneminin alt yapısını teşkil etmiştir denilebilir.

1960 yılına kadar turizm sektörüne gereken önemi göstermemiş olan devlet, bu yıldan sonra düzenlenen ve uygulamaya başlanan gelişme politikası niteliğindeki beş yıllık kalkınma planlarında, turizmin geliştirilmesi için gerekli önlemlere yer vermiştir. Türkiye, 1963 yılından bu yana, planlı karma ekonomi politikası ilkelerini uygulamaktadır. Bu ekonomik politika “Gelişme ve Kalkınma Politikası” niteliğinde olup ayrıntıları “Beş Yıllık Kalkınma Planları”nda ve “Yıllık Programlar”da yer almaktadır. Kalkınma planları mevcut durumun analizi, araştırılması, kalkınma hedefi ve stratejileri, bu hedeflere ulaşılması için gerekli tüm ilke ve araçları kapsamaktadır (Usta, 1993: 198).

1963–2006 yılları arasında uygulanan “Planlı Kalkınma” döneminde turizm sektörüyle ilgili olarak pek çok tedbir alınmış ve uygulamaya konmuştur. Başlangıçta

turizm talebine yanıt verebilecek yatak ve diğer işletmelerle ilgili gereksinmeyi karşılamaya dönük olarak alınan önlemler, giderek Türkiye turizm sektöründeki değişik gereksinimlere göre şekil almıştır.

Planlı dönem boyunca turizm yatırımları turizmin gelişmesine elverişli olan yerlerde yoğunlaştırılmıştır. İlk üç kalkınma planı (1963–1977) süresince turizm tanıtımı politik tanıtımdan öteye geçememiş, ticari nitelik taşımamış, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yatırımlar parasal kaynakların yetersizliğinden standart koşulları sağlayamayan yatırımlar olarak meydana gelmiştir. Fiziki planlar ve alt yapı yatırımları konuları da başarısızlıkla sonuçlanmış, yetersiz kalmışlardır. Turizm eğitime yeterince önem verilememiştir. Bu yetersizlikler Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planına kadar sürmüş, Dördüncü Beş Yılda (1979–1983) özel sektöre, yabancı sermaye girişlerine, alt yapıya, fiziki planlara, sosyal-kitle turizmüne, doğal ve tarihi çevrenin korunmasına, kıyı şeridinin korunmasına, tanıtıma ve turizm eğitime gereken önem verilmeye başlanmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1985–1989) bu konulara ek olarak turizmin çeşitlendirilmesine önem verilmiş, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1990–1994) tüketici ihtiyaçları göz önüne alınarak golf, kış, dağ, yayla, termal, yat, eğlence turizmi gibi turizmi çeşitlendirmek amacıyla teşvikler sağlanmıştır.

Yedinci Plan döneminde (1996–2000), diğer plan hedeflerinde belirtilen yatak kapasitesinin arttırılmasına karşın, mevcut üst yapılardan daha etkin yararlanılması ve doğal sermayenin korunması politikaları ile turizm sektörünün bugün yaşadığı sorunların çözümüne ve Avrupa Birliği’nde uygulanan turizm politikalarına uygun politikalara yer verilmiştir.

Sekizinci Plan döneminde (2001–2005) teknik alt yapı konusundaki eksiklikleri gidermek, doğal ve tarihi çevrenin tahribatı ile turizm merkezleri üzerindeki kentleşme baskısını hafifletmek, turizm eğitimi ve kalitesinde belgelendirme, iş kalitesinin gelişmesi ve istihdam için gerekli olan beceri düzeyinin belirlenmesini sağlayan belgelendirme sistemine geçiş, dış turizmin tanıtılması amacıyla kamu ve özel sektörün bir araya gelerek ulusal bir turizm örgütü kurulması çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

1980 sonrası turizm ile ilgili olarak alınan kararlar içerisinde en önemli olanı, 2634 Sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu”dur. Bu yasal düzenlemeyle Türkiye’de turizm sektörüne o zamana değin uygulanmayan pek çok teşvik getirilmiştir (Kozak vd., 2001: 116). 1980’li yıllar ile birlikte tam anlamıyla ivme kazanan turizm sektörü, önemli gelişmeler kaydetmiştir. 1993 yılından itibaren arz kapasitesini geliştirmeyi amaçlayan turizm politikaları yerini giderek turizmin çeşitlendirilmesi, tanıtma ve pazarlama, hizmetin kalitesinin artırılması gibi konular üzerinde yoğunlaşmaya bırakmıştır. Turizm sektörü ile ilgili olarak kalkınma planlarında uygulanmaya çalışılan konuları şu şekilde özetlemek mümkündür (Kozak vd. 2001:119):

- * Turizm yoluyla sağlanacak döviz miktarını artırmak ve ödemeler bilançosu açığının kapatılmasında yararlanmak,
- * Türkiye’ye gelen turist sayısını artırmak,
- * Turizmde öncelikli yöreleri tespit etmek, altyapı ve fiziksel planlama faaliyetlerini tamamlamak,
- * Kitle turizmine uygun konaklama ve ulaştırma yatırımlarını teşvik etmek,
- * Tanıtım ve pazarlama etkinliklerine ağırlık vermek,
- * Kamunun altyapıyı, özel kesimin üstyapıyı gerçekleştirmesini sağlamak,
- * Teşvik ve kredi politikasını yönlendirmek,
- * Doğal varlıkların korunmasını sağlamak,
- * Yabancı yatırımcıları özendirmek,
- * Turizm eğitimi politikasını belirlemek.

3. 1982 Sonrası Dönemde Türkiye’de Uygulanan Turizm Politikalarının Çanakkale İlinde Turizmin Gelişimine Etkisi

1982–2006 yılları arasında uygulanan turizm politikalarının Çanakkale İli’nin turizm gelişimi üzerindeki etkileri teşvik tedbirleri, tanıtım ve pazarlama, istihdam, çevre planlama faaliyetleri, turizm eğitimi ve turizmin çeşitlendirilmesine olan etkileri başlıkları altında incelenmiştir.

3.1. Teşvik Tedbirlerinin Çanakkale İlinde Turizmin Gelişimine Etkisi

Ekonomik literatürde “teşvik” kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi veya gayri maddi destek, yardım ve özendirmeler olarak tanımlanır. Tanımdan anlaşılacağı üzere, ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi söz konusudur (Çiloğlu, 1997: 1).

Teşvikler ya da devlet yardımları, vergi muafiyet ve istisnaları, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları şeklinde olabileceği gibi enerji indirimleri, arsa tahsis ve finansman kolaylıkları sağlayan bazı yöntemlerden de oluşabilmektedir. Uygulamada genellikle bu teşviklerden biri ya da birkaçı bir arada kullanılmaktadır. Teşviklerin diğer kamusal politikalarla farkı ise ekonomiye doğrudan katılmasıdır. Bu nedenle uygulamaların etkisi daha kısa sürede ortaya çıkabilmektedir. Hızlı tepki alma imkânı, uygulamaların oldukça geniş bir alanda kullanılmasını sağlamaktadır (Çiloğlu, 2000: 29–30).

Türkiye’de Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü’nce verilen yatırım teşvik belgeleri beş ana grup altında incelenmektedir. Söz konusu ana sektörler Tablo: 1’de görüldüğü üzere hizmetler, madencilik, tarım, imalat ve enerjidir. Yıllar itibarıyla verilen teşvik belgeleri sayısal bazda incelendiğinde, imalat sektörü ve hizmetler sektörü teşvik belgelerinin ağırlıkta olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo: 1
1982–2006 Yıllarında Türkiye’de Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı

Sektörler	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım (Milyon TL.)
Hizmetler	22.296	49.566.222.862
Madencilik	2.576	2.830.625.066
Tarım	4.055	2.047.180.597
İmalat	42.120	75.098.012.694
Enerji	708	10.989.177.262

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri Verileri (28.02.2006 tarihi itibarıyla).

Tarım sektöründe, doğrudan tarımsal faaliyetler teşvik sistemi dışında olduğundan bu kod altında daha çok hayvancılık yer almaktadır. Madencilik yatırımları ise, ülkemizde sabit yatırım harcamaları içinde küçük bir yer işgal etmektedir. Madencilige yönelik belgeli yatırımlar ağırlıklı olarak mermer istihracı üzerinde yoğunlaşmaktadır. İmalat sanayi her dönemde belgeli yatırımlar içinde en yüksek payı almıştır. Bu sektörde de, dokuma-giyim, gıda-içki sektörleri ağırlıktadır. Hizmetler sektörü ise, imalat sanayinden sonra teşvik belgelerinin en yoğun kullanıldığı alandır. Bu sektörde de turizm ve ulaştırma yatırımları ağırlıktadır. 1982–2006 yılları arasında Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından hizmetler sektöründe 22.296, madencilik sektöründe 2.576, tarım sektöründe 4.055, imalat sektöründe 42.120 ve enerji sektöründe 708 işletmeye yatırım teşvik belgesi verilmiştir.

Tablo: 2’de 1982–2006 yılları arasında Çanakkale iline verilen yatırım teşvik belgelerinin sektörel dağılımına bakıldığında, Çanakkale iline verilen yatırım teşvik belgelerinin, ülke yatırımlarıyla sektörel bazda paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Çanakkale’de, en fazla yatırımın yapıldığı imalat sektörünü hizmetler sektörü takip etmektedir. 1982–2006 yılları arasında imalat sektöründe toplam 240 işletmeye yatırım teşvik belgesi verilirken, hizmetler sektörüne 136 teşvik belgeli firma yatırım yapmıştır. 1999 yılına kadar tarım sektörüne yapılan yatırımların düzenli olarak artmasına rağmen, 2000 yılından sonra yatırımlar duraklamıştır. Madencilik sektöründe toplam 52 firma yatırım yapmış, enerji sektöründe ise bu rakam ancak 8’e kadar yükselebilmiştir.

Tablo: 2
1982–2006 Yıllarında Çanakkale İline Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı

Sektörler	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım (YTL.)
Hizmetler	136	197.635.332
Madencilik	52	32.871.754
Tarım	57	18.194.441
İmalat	240	626.931.770
Enerji	8	700.472.189

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri Verileri (28.02.2006 tarihi itibarıyla).

Tablo: 3’de, 1982–2006 yılları arasına Çanakkale iline verilen yatırım teşvik belgelerinin hizmetler alt sektörlerine göre dağılımı verilmiştir. Buna göre Çanakkale iline ulaştırma alanında 46 adet belge ile en fazla yatırım teşvik belgesi verilmiş ve bölgedeki toplam yatırım tutarı 107.794.118.-YTL. ile sektörel olarak en yüksek rakama ulaşmıştır. Ulaştırma sektörünü turizm sektörü 43 adet teşvik belgesi ile takip etmekte ve 33 adet belge ile alt yapı sektörü üçüncü sırada yer almaktadır. Çanakkale’de turizm sektöründe toplam 44.108.209.-YTL. tutarında teşvik belgeli yatırım yapılmış, alt yapının iyileştirilmesi için ise toplam 29.703.981.-YTL. tutarında yatırım yapılmıştır. En az yatırımın ise eğitim alanında yapıldığı göze çarpmaktadır. Çanakkale ilinin hizmetler alt sektörlerinde teşvik belgeli yatırımların belli bir istikrar sergilemediği söylenebilir.

Tablo: 3
1982–2006 Yıllarında Çanakkale İline Verilen Hizmetler-Alt Sektör Yatırım Teşvik Belgelerinin Dağılımı

Sektörler	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım (YTL.)
Turizm	43	44.108.209
Ulaştırma	46	107.794.118
Ticaret	17	388.956
Eğitim	3	1.326.078
Sağlık	8	16.669.785
Alt yapı	33	29.703.981

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri Verileri (28.02.2006 tarihi itibarıyla).

Tablo: 4’deki ülke ve Çanakkale ili bazında turizm sektörüne verilen yatırım teşvik belgeleri sayıları ve toplam yatırım tutarları karşılaştırıldığında nakit destek unsuru ihtiva eden, *kaynak kullanımı destekleme primli* belgelerinin verildiği 1985–1991 yılları arasındaki dönemde, ülkedeki toplam turizm yatırım tutarlarının en fazla olduğu görülmektedir. Bu durum Çanakkale için de geçerlidir. Çanakkale’de 1986 yılında bir adet teşvik belgesi verilmiş olmasına rağmen, 1987 yılında 6 adet, 1988’de 3 adet ve 1989

yılında ise 7 adet teşvik belgesi verilerek en fazla yatırımcıların desteklendiği dönem olmuştur.

Tablo: 4
1982–2006 Yıllarında Türkiye ve Çanakkale İli Bazında Turizm Sektörüne Verilen
Yatırım Teşvik Belgelerinin Karşılaştırılması

Yıllar	Genel		Çanakkale İli		Toplam Yatırım (%Pay)
	Belge Sayısı	Toplam Yatırım YTL.)	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (YTL.)	
1982	22	11.882	1	107	0,90
1983	50	157.057	-	-	-
1984	59	159.757	-	-	-
1985	90	391.127	-	-	-
1986	195	1.457.881	1	640	0,04
1987	288	6.557.725	6	10.440	0,15
1988	463	8.481.927	3	8.987	0,10
1989	592	14.952.240	7	71.170	0,47
1990	138	4.892.228	3	76.271	1,55
1991	141	7.703.826	1	60.700	0,78
1992	115	61.008.956	-	-	-
1993	152	45.775.390	-	-	-
1994	57	10.170.551	-	-	-
1995	137	83.172.270	1	61.120	0,07
1996	186	144.347.182	-	-	-
1997	284	379.556.924	-	-	-
1998	244	297.175.056	1	6.734.570	2,26
1999	199	404.001.108	3	3.483.512	0,86
2000	154	334.643.625	-	-	-
2001	138	949.531.421	3	2.005.518	0,21
2002	187	1.675.594.643	6	19.260.883	1,14
2003	257	2.744.236.162	5	7.006.214	0,25
2004	179	1.774.330.432	-	-	-
2005	228	2.978.945.577	1	3.200.000	0,10
2006	38	502.043.506	1	2.128.077	0,42
Toplam	4.593	12.429.298.453	43	44.108.209	0,93

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri Verileri (28.02.2006 tarihi itibarıyla).

1982–2006 yılları arasında ülke genelinde turizm sektörüne 4.593 adet yatırım teşvik belgesi verilmesine karşın, Çanakkale iline yalnızca 43 adet belge verilmiştir. Bu da Çanakkale ilinde turizm sektörüne verilen yatırım teşvik belgelerinin, toplam turizm yatırımları içerisinde %0,93’lük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde söz

konusu yıllar içerisinde ülke genelinde 12.429.298.453.-YTL. tutarında yatırım yapılmış olmasına rağmen, Çanakkale'ye sadece 44.108.209.-YTL. yatırım yapıldığı anlaşılmaktadır. Çanakkale iline turizm alanında yapılan toplam yatırımlar, ülke ortalaması içerisinde çok küçük bir paya sahiptir. Çanakkale, toplam turizm yatırımları içerisinde en büyük payı 1998 yılında %2,26 ile almıştır.

3.2. Teşvik Tedbirlerinin Çanakkale'deki Turizm Yatırımlarına Etkileri

“Yatırım, gelecekte sağlanabilecek bir dizi faydanın beklentisi ile sahip olunan kaynakların belirli alanlara aktarılması” şeklinde tanımlanabilir (Karşlı, 1997: 17). Turistik çekim öğelerine sahip bir bölgenin turizme açılması ve orada turistik hareketlerin yoğunlaşması umulduğu kadar hızlı olmamaktadır. Bölgede turizm için gerekli alt yapı ve üst yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi büyük miktarda sermayenin sektöre yönelmesine bağlıdır (CHIB, 1980: 290).

Türkiye, turizmin ülke potansiyeline uygun gelişimini sağlamak için her şeyden önce turizm yatırımlarını artırmak ve mevcut yatırımların ekonomik gücünü çoğaltıcı yönde koruyucu tedbirleri almak zorundadır. Turizm sektörünün geri dönüş oranı düşük yatırımlardan oluşması, özel sektörün bu alanda yatırım yapması yönünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bu engelin aşılması ve yatırımcıların bu sektöre kaydırılması 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu ile mümkün olmuştur (Karşlı, 1997: 55).

Türk turizm sektöründe yatırım gerçekleştirmek isteyen ya da faaliyet gösteren bir müteşebbisin yararlanabileceği teşvik tedbirleri 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nun 13. maddesi doğrultusunda belirlenmekte olup teşvik tedbirlerine yönelik uygulama Bakanlar Kurulu Kararı temel alınarak yürütülmektedir.

Bakanlar Kurulu, hangi sektörlerin ne gibi koşullarda teşvik tedbirlerinden yararlandırılacağını saptamakta, daha sonra Hazine Müsteşarlığı da bir tebliğ yayınlayarak belirlenen teşvik politikası ve amaçları hakkında gerekli açıklamaları yapmaktadır.

1995 yılından itibaren teşvik tedbirleri Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne gireceği göz önüne alınarak hazırlanmaktadır. Teşvik edilecekler, edilmeyecekler listesi kaldırılırken özel önem taşıyan yatırımlar teşviklerin hedefi olmuştur (Özen ve Kuru, 1998: 11-12).

Ülkemizde turizm yatırımları için uygulanan teşvik tedbirleri yatırım dönemi, işletme dönemi ve yabancı sermayeye yönelik uygulamaları kapsamaktadır (Karşlı, 1997: 55).

Tablo: 5
1982–2006 Yıllarında Çanakkale İli'nde Turizm Yatırım Teşvik Belgesi Alan İşletmeler ve Verilen Yatırım Teşvik Belgelerinin İçeriği

Tarih	Tesis Türü	Yer	Toplam Yatırım (YTL)	Sabit Yatırım (YTL)	Yatırımın Cinsi	V.R.H.İ.	K.D.V.İ.	G.M. (%)	Y.İ. (%)	K.K.D.P.	T.P. (%)	Döviz Tahsisi (Bin \$)
01.02.1982	Motel	Gelibolu	107	102	Tamamlama	X	-	-	X	F.F.İ.	-	0
30.04.1986	Koz Gıda Ür. İç ve Dış Tic. A.Ş.	Bozcaada	640	588	Komple Yeni	-	-	100	40	7	15	0
06.02.1987	Vasfi Ustabas Otel Dalya	Lapseki	480	430	Komple Yeni	X	-	-	40	7	20	0
17.02.1987	Çan Belediyesi	Çan	800	700	Komple Yeni	X	-	-	-	-	20	0
17.03.1987	Dikili Madencilik Ltd. Şti.	Çanakkale	420	340	Komple Yeni	X	-	-	40	7	20	0
30.12.1987	Ergen Tur-Turizm (İris Otel)	Çanakkale	1.528	1.101	Komple Yeni	X	-	100	100	7	20	319
12.09.1988	Emel Tur ve Tic. A.Ş.	Çanakkale	1.000	970	Komple Yeni	X	-	-	100	40	-	0
19.09.1988	Assos Otencilik Tur A.Ş.	Ayvacic	1.022	950	Tevsi	X	-	100	100	40	25	24
21.02.1989	Selimoğlu Müh. Taah. A.Ş.	Çanakkale	5.090	4.650	Komple Yeni	X	-	100	100	40	25	256
01.03.1989	Kaş. Ad. Hasan avcı	Çanakkale	2.302	1.766	Komple Yeni	X	-	100	40	10	-	400
04.05.1989	Konaklama Tesisi	Gelibolu	892	862	Modernizasyon	X	-	-	40	10	25	0
01.06.1989	Taksim Otencilik A.Ş.	Çanakkale	1.396	974	Modernizasyon	X	-	100	100	40	-	319
03.07.1989	Kaş. A.B.H.A.H. Akol	Çanakkale	2.980	2.400	Tamamlama	X	-	100	40	40	25	300
27.09.1989	Kaş. A. Abdurrahman Akarsu	Ayvacic	5.135	4.880	Komple Yeni	X	-	100	40	10	25	102
16.12.1989	Mumcular Tur. Otel San. A.Ş.	Ayvacic	4.640	4.000	Komple Yeni	X	-	100	100	40	-	500
02.02.1990	Nazlıhan Turizm Tic. Ltd. Şti.	Ayvacic	2.864	2.676	Komple Yeni	X	-	100	40	10	25	88
14.12.1990	Mustafa Yüce Turizm İnş. San.	Çanakkale	5.416	5.361	Restorasyon	X	-	100	100	30	25	0
18.11.1991	Mumcular Turizm Otencilik A.Ş.	Ayvacic	11.713	11.233	Komple Yeni	-	-	100	100	25	-	193
25.10.1995	Mısırlı Turizm Denizcilik A.Ş.	Ayvacic	61.120	59.130	Komple Yeni	-	-	100	100	-	KDV+10	90
04.06.1998	Höytaş İnş. Turizm Taah. A.Ş.	Çanakkale	6.734.570	6.734.570	Tamamlama	X	-	100	100	-	KDV	4.147
30.04.1999	Assos Rüya Turizm İnş. A.Ş.	Ayvacic	3.173.559	3.173.559	Komple Yeni	-	X	100	100	-	-	4.924
15.10.1999	Albena Turizm Tic. Ltd. Şti.	Ayvacic	489.214	489.214	Komple Yeni	X	X	100	100	-	-	161
16.05.2001	Erden Tic. İnş. San. Ltd. Şti.	Gelibolu	968.797	968.797	Komple Yeni	X	X	100	100	-	-	56
12.09.2001	Temizel Turizm Tic. Ltd. Şti.	Çanakkale	1.199.478	1.199.478	Komple Yeni	X	X	-	100	-	-	0
13.12.2001	Selimoğlu Müh. Taah. San. A.Ş.	Çanakkale	673.628	673.628	Modernizasyon	X	X	-	100	-	-	0
03.01.2002	Saboteks Tekstil Turizm Deniz.	Gökçeada	985.432	985.432	Tamamlama	X	X	-	100	-	-	0
09.01.2002	Kolin İnşaat İmalat ve Tic. A.Ş.	Çanakkale	20.574.430	20.574.430	Komple Yeni	X	X	100	100	-	-	8.368
06.03.2002	Taylan İnşaat Turizm Ltd. Şti.	Lapseki	478.214	478.214	Komple Yeni	X	X	-	100	-	-	0

Tarih	Tesis Türü	Yer	Toplam Yatırım (YTL)	Sabit Yatırım (YTL)	Yatırımın Cinsi	V.R.H.İ.	K.D.V.İ.	G.M. (%)	Y.İ. (%)	K.K.D.P.	T.P. (%)	Döviz Tahsisi (Bin \$)
16.04.2002	Sadikoğlu Tur. (Büyük Truva)	Çanakkale	426.745	426.745	Yenileme	X	X	-	100	-	-	0
29.04.2002	Kalenaklıyat Seyahat Tur. A.Ş.	Çan	1.563.012	1.563.012	Komple Yeni	X	X	-	100	-	-	0
23.09.2002	Koruma Klor Alkali San. A.Ş.	Bozcaada	616.340	616.340	Komple Yeni	X	X	-	100	-	-	0
02.04.2003	Sadikoğlu Isı Teknik Turizm Y.	Bozcaada	512.930	512.930	Komple Yeni	X	X	-	100	-	-	0
30.06.2003	Akarsu Otelcilik Tur. A.Ş.	Ayvacak	3.000.000	3.000.000	Modernizasyon	X	X	100	-	-	-	321
09.07.2003	Çanak Turizm Otelcilik A.Ş.	Çanakkale	550.801	550.801	Komple Yeni	X	X	-	-	-	-	0
05.08.2003	Ergen Tur. A.Ş. (İris Otel)	Güzelyalı	2.351.967	2.351.967	Yenileme	X	X	-	-	-	-	0
02.09.2003	Mutlulur Turizm San. Ltd. Şti.	Güzelyalı	590.516	590.516	Tamamlama	X	X	-	-	-	-	0
05.07.2005	Halis Polat (Hotel Kaikias)	Bozcaada	3.200.000	3.200.000	Komple Yeni	-	X	-	-	-	-	0
01.02.2006	Anzac House Turizm Ltd. Şti.	Çanakkale	2.128.077	2.128.077	Modernizasyon	-	X	-	-	-	-	0
05.07.2005	Halis Polat (Hotel Kaikias)	Bozcaada	3.200.000	3.200.000	Komple Yeni	-	X	-	-	-	-	0
01.02.2006	Anzac House Turizm Ltd. Şti.	Çanakkale	2.128.077	2.128.077	Modernizasyon	-	X	-	-	-	-	0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine İstatistikleri Verileri (28.02.2006 tarihi itibarıyla)

V.R.H.İ. = Vergi Resim Harç İstisnası,

K.D.V.İ. = Katma Değer Vergisi İstisnası,

G.M. = Gümrük Muafiyeti,

Y.İ. = Yatırım İndirimi,

K.K.D.P. = Kaynak Kullanımı Destekleme Primi,

T.P. = Teşvik Primi.

3.2.1. Yatırım Dönemi Teşvik Tedbirleri

Bu teşvikler yatırım aşamasında, yatırımcılara maddi olanaklar sağlar. Yatırımların teşvik tedbirlerinden yararlanabilmesi için Hazine Müsteşarlığı’ndan Yatırım Teşvik Belgesi alınması gerekmektedir. Teşvik Belgesi, yatırımın karakteristik değerini ihtiva eden, bu değer ve tespit edilen şartlara uygun olarak gerçekleştirilmesi halinde, üzerinde yazılı bulunan teşviklerden yararlanmaya olanak veren, kalkınma planına uygun ve ülke ekonomisi için genel anlamda faydalı olduğu Hazine Müsteşarlığı’na kabul edilen yatırımlar için yatırımcılara verilen belgedir (Kahraman, 1997: 32).

Tablo: 5’de 1982–2006 yılları arasında Çanakkale ilinde yatırım teşvik belgesi olarak yatırım yapan işletmeler sıralanmış ve alınan teşvik belgelerinin içeriği her işletme için ayrı ayrı incelenmiştir. Tablodaki bilgilere resmi gazeteler taranarak ulaşılmıştır. Resmi gazetelerin, turizm sektöründe yatırım teşvik belgesi alan işletmeler bölümünden, Çanakkale ilinde kurulan firmaların bilgilerine titiz bir çalışma sonucunda ulaşılmıştır. Bununla beraber 1982–2006 yılları arasında Çanakkale’de teşvik belgesi olarak yatırım yapan 43 işletmeden 5 işletmenin bilgilerine ulaşılamamıştır. Bu işletmeler 1987 yılında iki; 1988, 1990 ve 1999 yıllarında birer yatırım teşvik belgesi olarak yatırım yapmışlardır. Tabloda, 38 turizm işletmesinin aldığı yatırım teşvik belgelerine işlenen teşvik araç türleri ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

i- Gümrük Muafiyeti: Yatırımlarda kullanılacak makine ve teçhizatın gümrük vergisi ile gümrükte alınan diğer vergi ve resimlerden muaf olarak ithal edilmesine olanak veren bir teşvik tedbiridir. Türkiye, Gümrük Birliği’ne girinceye kadar gümrük muafiyeti, teşvik tedbirleri arasında önemli unsurlardan biri olmuştur. Ancak günümüzde Avrupa Birliği’nden ithal edilecek malzemede gümrük vergisi olmadığından, Gümrük Birliği’ne üye olmayan ülkelerden ithal edilen mallar için yatırımcıya bir avantaj sağlayabilmektedir (Özen ve Kuru, 1998: 12–13).

1982–2006 yılları arasında Hazine Müsteşarlığı’ndan Çanakkale bölgesindeki yatırımlar için alınan toplam 38 yatırım teşvik belgesinden 19’una gümrük muafiyeti teşviki verilmiştir. Bu teşvikten yararlanan işletmeler 1988–2001 yılları arasında yoğunluk göstermektedir.

ii- Teşvik Primi (Makine ve Teçhizatın Yurt İçinden Alımında KDV Desteği): 97/2 nolu Hazine Müsteşarlığı Tebliğine göre, “Teşvik Belgesine istinaden düzenlenen yerli global listede yer alan, yeni olarak temin edilen, yurt içinde imal edilmiş olan makine ve teçhizatın Müsteşarlıkça proje bazında uygun görülenlerin” gelişmiş yörelerde sadece KDV tutarının, kalkınmada öncelikli yörelerde ise KDV+10 puan tutarında bir meblağın fon kaynaklarından yatırımcıya nakit olarak ödenmesine olanak sağlayan bir teşvik tedbiridir (Özen ve Kuru, 1998: 13).

Teşvik primi uygulaması 1985 yılında uygulanmaya konulmuştur. Çanakkale’de ilk olarak 1986 yılında Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamındaki Bozcaada’da yatırım yapan işletmeye %15 oranında verilmiştir. Bu tutar daha sonra %25’e kadar yükseltilmiştir. 1990 ve 1991 yıllarında uygulamadan kaldırılmış olan bu teşvik unsuru, 1992 yılında KDV oranı olarak sisteme yeniden konulmuştur. 1993 yılında ise özel önem taşıyan turizm sektöründe yapılan yatırımların yerli teçhizatı için %10 oranında ilave yapılması ile bu oran %25’e kadar çıkmıştır (Cünedioğlu, 2001: 163).

iii- Yatırım İndirimi: Yapılan yatırım harcamalarının belirli bir miktardan fazla olması halinde, toplam yatırımın teşvik belgesinde öngörülen oranının kurumlar vergisine tâbi kazançlardan indirilmesine olanak veren bir teşvik tedbidir. Yatırım indirimi, 1 Ocak 1995’ten itibaren çok önem verilen bir enstrüman haline gelmiş; standart indirim oranı %20’den %30’a, yatırımın yapıldığı yere bağlı olarak (Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Sanayi Kuşakları ve Özel Önem Taşıyan Sektörlerde) %100’e çıkarılmıştır (Kahraman, 1997: 35–36).

1982–2006 yılları arasında Çanakkale ilinde yatırım yapan 8 işletmeye %40, 22 işletmeye de %100 oranında yatırım indirimi teşviki verilmiştir. İncelenen toplam 38 işletmeden 30’u yatırım indirimi desteğinden yararlanmış ve bölgedeki yatırımlarda en çok uygulanan ikinci teşvik unsuru olmuştur.

iv- Kaynak Kullanımını Destekleme Primi: Yatırımcının finansman imkanını artırmaya yönelik nakit bir teşvik tedbiri olan Kaynak Kullanımını Destekleme Primi (K.K.D.P.) 11.11.1985 tarih ve 1825 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Yatırımların, Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin ve İşletmelerin Teşviki ve Yönlendirilmesine Ait Esaslar” da yer almıştır. 1985 yılında uygulamaya giren ve kaynağına bakılmaksızın tüm yatırım harcamaları üzerinden ödenen K.K.D.P. 1988 tarihinden itibaren yalnızca öz kaynaktan karşılanan harcamalara uygulanmıştır (Ataer vd., 2003: 2).

Çanakkale’de 1986–1990 yılları arasında Hazine Müsteşarlığı’nca turizm sektöründeki yatırımlara verilen 17 adet yatırım teşvik belgesinin %88’lik kısmını oluşturan 15 adedinde K.K.D.P. yer almıştır. K.K.D.P. teşviki içeren 7 adet belge ile 1989 yılı en fazla teşvik unsurunun kullanıldığı yıl olmuştur. K.K.D.P.’nin uygulandığı 1985–1990 yılları arasında Çanakkale bölgesinde yatak kapasitesi 1,3 oranında artarak 1.044’e yükselmiştir.

Fon kaynaklarının yetersizliği ve uygulamada karşılaşılan problemler nedeniyle 1991 yılında K.K.D.P. yürürlükten kaldırılarak yerine Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi (K.K.D.F.K.K.) uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulamayla, teşvik belgesi kapsamında yapılacak yatırımlara fon kaynaklarından kredi temini imkânı sağlayan bu destek unsurunun, yatırımlarda harcanan öz kaynak miktarı ile orantılı olarak Türkiye Kalkınma Bankası veya bu bankanın uygun göreceği bankalar aracılığıyla kullandıracağı hükme bağlanmış ve yatırım türlerine, bölgelere göre öz kaynak üzerinden hangi oranlarda

uygulanacağı belirlenerek 2 yılı ödemesiz, 5 yılda 4 eşit taksitte ödenmek üzere yörelere göre %10 ile %30 arasında değişen faiz oranlarıyla kullandırılmıştır (Ataer vd. 2003: 3). Bu dönemde, Çanakkale ilinde, sadece 1991 yılında 1 adet yatırım yapılmış ve bu işletmeye de %25 oranında K.K.D.F.K.K. tahsis edilmiştir. Bu yatırım ile yatak sayısı 1.282 adede yükselmiştir.

1992 yılında Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kaynaklı Kredi teşviki yürürlükten kaldırılmış ve “Yatırımları ve Döviz Kazandırıcı Hizmetleri Teşvik Fonu”ndan ödenecek Fon Kaynaklı Kredi (F.K.K.) uygulaması başlatılmıştır. Bu kredi, projenin toplam sabit yatırım tutarı üzerinden tahsis edilen bir kredi olup, uygun görülen bankalar aracılığı ile bu bankaların yapacağı değerlendirmelerin olumlu neticelenmesi sonucunda düzenlenecek olan teşvik belgesine işlenmek suretiyle kullandırılması amaçlanmıştır. Fon kaynaklarının yetersiz olması nedeniyle 1994 tarihinden sonra düzenlenen yatırım teşvik belgelerine F.K.K. işlenmeyerek bu kredinin uygulanmasına da son verilmiştir (Ataer vd., 2003: 5). Çanakkale ilinde 1992–1994 yılları arasında teşvik belgeli turizm yatımı yapılmamış ve Çanakkale’de yatırım yapan turizm işletmelerinden hiç biri bu teşvikten yararlanmamıştır.

1998 yılında Yarım Kalmış Turizm Yatırımları kapsamında F.K.K. almamış komple yeni nitelikli konaklama tesisi ve 2001 yılında belirli illerde yarım kalmış, işletme sermayesi yetersizliği nedeniyle işletmeye geçememiş veya kısmen işletmeye geçmiş işletmeler için yeni bir imkân sağlanmıştır (Ataer vd., 2003: 7). 1998 yılından sonra Çanakkale ilinde gerçekleştirilen 19 adet teşvik belgeli yatırımlarda, F.K.K. içeren belge düzenlenmemiştir.

Ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, uygulanan yanlış politikalar ve kaynak yetersizliği nedeniyle zaman zaman turizm teşvik sistemi sağlıklı işlememiş, sonunda fon kaynaklı teşvik ve krediler kaldırılmıştır. Neticede 1995–1999 yıllarında teşviklerin kesilmesi ile birlikte yatırımlarda duraklamaya, sonra da düşüşe geçilmiştir. Bu dönemde aynı durum Çanakkale ili için de söz konusu olmuş, bölgede sadece 4 firma yatırım teşvik belgesinden yararlanarak yatırım yapmıştır.

v- *Finansman Fonu*: Kurumların yatırım harcamalarını karşılamak amacıyla ayırdıkları meblağlar üzerinden kurumlar vergisi ertelemelerinden yararlanmalarını sağlayan bir teşvik tedbiridir (Kahraman, 1997: 37–38). 1982–2006 yılları arasında Çanakkale bölgesinde sadece 1982 yılında yatırım teşvik belgesine sahip bir adet işletmeye finansman fonu uygulanmıştır.

vi- *Döviz Tahsisi*: Teşvik Belgesine bağlanan yatırımlara belge üzerinden belirtilen veya global liste ile uygun görülen miktara kadar makine, teçhizat, hammadde ve ara malların ithali için döviz tahsisi yapılmaktadır (Kahraman, 1997: 43).

1982–2006 yılları arasında Çanakkale ilinde yatırım teşvik belgesi olarak yatırım yapan 38 işletmeden, 16’sına döviz tahsis yapılmıştır. 1989–2001 yılları arasında yatırım yapan 17 firmanın nerdeyse tamamına yakını döviz tahsis teşvikinden yararlanmıştır. Bu yıllar arasında döviz ödemesi yapılan 13 işletmeye toplam 11.536 bin dolar tahsis edilmiştir. İşletme bazında en yüksek ödeme 4.924 bin dolar ile 1999 yılında tatil köyü kurulması amacıyla tahsis edilmiştir.

vii- Kamu Arazisi Tahsisi: Turizm yatırımlarının ülke ekonomisine uygun biçimde ve yerlerde yapılmasını sağlamak ve yatırımcılara yardımcı olmak amacı ile hazine ve orman arazilerinin uzun sürelerle turistik tesis yatırımlarına tahsis mümkün olabilmektedir (Kahraman, 1997: 43). Çanakkale ilinde 1982 sonrası dönemde hiçbir işletmeye kamu arazisi tahsis yapılmamıştır.

viii- Makine ve Teçhizat Alımında Katma Değer Vergisi İstisnası: Bazı vergi kanunlarında değişiklik yapan 4369 Sayılı Yasa’dan önce yerli makine ve teçhizat için Katma Değer Vergisi Desteği, ithal makine ve teçhizat için ise K.D.V. ertelemesi olarak uygulanan bu destek unsuru 01.08.1998 tarihinden sonra “Katma Değer Vergisi İstisnası” olarak uygulanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, Çanakkale bölgesinde teşvik belgeli tüm yatırımcılara makine ve teçhizat alımında Katma Değer Vergisi istisnası tedbirinden yararlanma hakkı verilmiştir. Buna göre 1999–2006 yıllarında Çanakkale’de yapılan toplam 18 teşvik belgeli yatırımdan tamamına K.D.V. istisnası teşviki verilmiştir.

ix- Bina İnşaat Harcı İstisnası: Belediye Gelirleri Kanunu hükümleri çerçevesinde, inşa edilen binalardan alınması gereken bina inşaat harcı, teşvik belgeli tesislerden alınmamaktadır. Çanakkale ilinde 1982 sonrası dönemde yatırım teşvik belgesi alan işletmelerin tümü bu unsurdan yararlanmıştır.

x- Vergi, Resim, Harç İstisnası (V.R.H.İ.): Tam kapasiteyle üretime geçtikten sonra normal yörelerde 200 bin dolar, gelişmiş yörelerde 300 bin dolar, kalkınmada öncelikli yörelerde ise 100 bin dolar ihracat yapıp beş yıl içinde elde edilen döviz Türkiye’ye getirmeyi taahhüt eden firmalara şirket kuruluşu, açılacak orta ve uzun vadeli yatırım ve işletme kredileri ile döviz kredileri, sermaye artırım, ipotek vb. işlemlerde vergi, resim ve harç istisnası tanınabilmektedir. Vergi, resim, harç istisnası kredinin alınması ve vadesinde tasfiye edilmesine ilişkin her türlü banka, noter vb. işlemler nedeniyle ödenmesi gereken vergi, resim ve harçları kapsamaktadır (Özen ve Kuru, 1998: 16).

Çanakkale’de 1982–2006 yılları arasında Hazine Müsteşarlığı’nca turizm sektöründe düzenlenen 38 adet belgenin %82’lik kısmını oluşturan 32 adedinde vergi, resim ve harç istisnası yer almış, bu yıllar arasında en fazla 1989 yılında bu teşvikten yararlanılmıştır.

xi- Yatırım Dönemindeki Diğer Teşvikler: Turizm yatırım belgesi ve teşvik belgesi alınmış olan turizm yatırımlarına Turizmi Teşvik Kanunu hükümlerine göre diğer bazı teşvik tedbirleri de uygulanmaktadır. Bunlar arasında Orman Fonu katkılarının beş

yıl süreyle taksitlendirilmesi, telefon, teleks ve faks tesislerinde öncelik sağlanması, turizm alanlarında yol, su, kanalizasyon, elektrik ve telekomünikasyon gibi alt yapı ihtiyaçlarının ilgili kamu kuruluşlarınca tamamlanması sayılabilir (Özen ve Kuru, 1998: 19).

3.2.2. İşletme Dönemi Teşvik Tedbirleri

Yatırım tamamlanıp işletmeye geçildikten sonra Turizm İşletmesi Belgesi alınması gerekmektedir. Turizm İşletme Belgesi, yatırımcının yatırımı tamamlayıp, deneme işletmesi döneminden de geçtikten sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı’na başvurarak aldığı bir belgedir. Turizm İşletme Belgesi sahipleri aşağıdaki teşviklerden yararlanabilmektedir.

i- Kurumlar Vergisi İstisnası: Bu teşvik tedbiri, turizm işletmesi sahibi olan kurumların elde ettikleri döviz hasılatının belli bir oranının kurumlar vergisinden muaf tutulmasına olanak verir. Kurumlar Vergisi Kanunu’nun 8/3. maddesi gereğince “turizm müessesesi” veya “seyahat acentesi” işletme belgesi almış olan kurumların döviz olarak elde ettikleri hâsılatın %20’si, söz konusu dövizlerin yetkili banka veya müesseselere bozurulduğunun belgelenmesi koşuluyla on yıl süreyle kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır.

ii- Emlak Vergisi İstisnası: Turizm işletme belgesi sahibi, kurumlar vergisi mükellefleri turizm amacıyla tahsis ettikleri binalar için, bu binaların inşaatının sona erişini takip eden yıldan itibaren 5 yıl emlak vergisinden muaf tutulmaktadır (Kahraman, 1997: 45).

iii- SSK Primi, Zorunlu Tasarruf, Konut Edindirme Fonu ve Enerji Teşviki: “Normal yörelerde, 200.000.- / 400.000.-YTL. arasındaki yatırımlar, ilk bir işletme yılındaki 400.000.- / 750.000.-YTL. arasındaki yatırımlarda, iki işletme yılındaki 750.000.- YTL. üstü, ilk üç işletme yılındaki elektrik tüketiminin %30’unu, S.S.K. primleri işveren hissesinin %50’si, zorunlu tasarruf ve konut edindirme fonunun işveren hissesinin tamamı, yatırımları ve döviz kazandırıcı hizmetleri teşvik fonu kaynaklarından karşılanır” (Karşlı, 1997: 72).

iv- Yabancı Uyruklu Personel Çalıştırılması: Mevcut veya yatırımın tamamlanması sonucu hizmete girecek turizm işletmelerinde yabancı personel çalıştırma olanağı da bulunmaktadır. Bir turizm işletmesinde çalıştırılacak yabancı personel sayısı toplam personel sayısının %10’unu aşamaz. Ancak, yabancı personel çalıştırma oranı Kültür ve Turizm Bakanlığı’na toplam personelin %20’sine kadar artırılabilir.

v- Dahili Tevkifat İstisnası: Kurumlar, kazançları üzerinden ödeyecekleri kurumlar vergisine mahsuben kazancın elde edildiği yıl içinde aylık olarak verilen K.D.V. beyannamelerinde hesaplanan ödenecek K.D.V.’nin %50’si oranında dahili tevkifat

ödemek zorundadırlar. Dâhili tevkifat döviz olarak elde edilen turizm gelirlerine uygulanmamaktadır (Özen ve Kuru, 1998: 19–20).

vi- Elektrik, Hava Gazı ve Su Ücretlerinde İndirim: Turizm bölgeleri ve turizm merkezlerindeki belgeli yatırım ve işletmelerce; elektrik, havagazı ve su ücretleri o bölgedeki sanayi ve meskenlere uygulanan tarifelerden en düşüğü üzerinden ödenmektedir (Kahraman, 1997: 45–46).

Çanakkale il merkezinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli tesislerde, değerlendirme formu yardımıyla işletme döneminde verilen teşvikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda birçok işletme Ek: 1’de verilen değerlendirme formuna yanıt vermek istememiş, bazı işletmeler ise bu bilgilerin gizli olmasından dolayı gereken bilgileri vermemeyi tercih etmiştir. Bunun sonucunda değerlendirme formuna yalnızca 6 işletme yanıt vermiştir. Buna göre 1990–2006 yılları arasında bir işletmeye kurumlar vergisi istisnası ve bir işletmeye elektrik ve su ücretlerinde indirim teşviki verilmiştir. Diğer 4 turizm işletmesine herhangi bir işletme dönemi teşviki verilmemiştir.

Bunun dışında Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’nden alınan verilere göre, Çanakkale’deki turizm işletme belgeli birçok yatırım ve işletmenin sadece elektrik indiriminden yararlandığı belirlenmiştir. Çanakkale’de faaliyet gösteren turizm işletme belgeli tesisler, yukarıda açıklanan diğer işletme dönemi teşvik unsurlarından faydalanmamışlardır.

3.2.3. Yabancı Sermayeye Yönelik Teşvik Tedbirleri

“Yabancı sermaye yatırımları, çok uluslu firmaların başka ülkelerde mevcut bir firmayı satın alma, yeni bir firma için kuruluş sermayesini sağlamaya veya mevcut bir firmanın sermayesini artırmak şeklinde, kendi ülkelerinin sınırları dışında yaptıkları yatırımlardır” (Karşı, 1997: 73). Türkiye’de genellikle 1980 yılı sonrasında artış gösteren yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye turizmi üzerindeki olumlu etkilerini finansman kolaylığının sağlanması, turistik tesislerin yurt dışında pazarlanması, dış turizm talebinin yaratılması ve kalifiye insan gücünün yetiştirilmesi şeklinde özetlenebilir (Tutar ve Tutar, 2004: 73).

Türkiye’de turizm sektöründeki yabancı sermaye yatırımlarında 1986 yılından itibaren düzenli bir artış görülmektedir. Ancak turizm sektörünün bu yatırımlardan hak ettiği ve gerekli payı aldığını söylemek güçtür. Bununla birlikte hukuki alt yapıda yapılan düzenlemeler ve ekonomik, siyasal istikrarın sağlanmasıyla Türkiye’ye yönelik yabancı sermaye yatırımlarının önemli ölçüde arttığı düşünülmektedir (Köseoğlu, 2000: 103).

Türkiye’ye gelecek yabancı sermayenin tâbi olduğu mevzuat ile şu kolaylıklar sağlanmaktadır: yabancı ve yerli sermayenin eşit muamele görmesi, kâr transferleri ve

kârların sermayeye eklenmesi, sermaye transferleri, hisselerin satışı ve transferi, borçların garanti edilmesi, dış borç ve anapara faizlerinin transferi, bloke para kullanılması imkânı ve vergi anlaşmalarıdır (Karşlı, 1997: 53).

Hazine Müsteşarlığı’nın “Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu”na göre Türkiye’de toplam 11.685 adet uluslararası sermayeli firmanın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Aynı raporda 1954–2005 yılı geçici verilerine göre turizm sektöründe toplam 927 adet uluslararası sermayeli firmanın faaliyet gösterdiği, ancak yabancı sermayeli şirketlerin, Çanakkale ilinde turizm alanında yatırım yapmadığı belirtilmektedir (Hazine Müsteşarlığı, 2005: 23–29).

3.3. Çanakkale’de Turizm Yatırımlarının İstihdama Katkısı

Turizm, endüstrisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir numaralı istihdam kaynağıdır. Sanayileşmiş ülkelerde, ara eleman ve kalifiye işçi sıkıntısı daha gelişmiş tüketici hizmetleri talebi ile birleşince bu ülkeler, endüstrilerini turizm sektöründe yatırım yapmaya itmektedir (W.T.O., 1997: 37). Turizm sektörü emek-yoğun bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle turistik tüketim harcamaları turizm sektörüne doğrudan ve dolaylı istihdam olanakları sağlamaktadır.

Turizmi Teşvik Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle 1982–2005 yılları arasında Türkiye’de toplam 4.555 adet yatırım teşvik belgeli turizm işletmesi 11.927.974.369 YTL.’lik yatırım yapmış, bunun sonucunda 376.784 kişinin sektörde istihdam edilmesine zemin hazırlamıştır. Söz konusu yıllar arasında Çanakkale’de turizm sektörüne toplam 38 adet yatırım teşvik belgeli turizm işletmesi 44.108.209 YTL.’lik yatırım yapmış ve 2.796 kişi istihdam edilmiştir (Hazine Müsteşarlığı Verileri: 11.04.2006). Turistik tüketim harcamaları, sektörde emek-yoğun üretimin hâkim olması, mal ve hizmet veren yan sektörlerde yeni iş imkânları sağlayarak endirekt istihdam etkisi yaratması Çanakkale ekonomisi için önemli bir başka unsurdur.

3.4. Turizm Politikalarının Çanakkale’de Tanıtım ve Pazarlama Faaliyetlerine Etkileri

Türkiye’nin dış turizm tanıtım ve pazarlama sorunu, planlı kalkınma döneminin ilk yıllarında, konaklama kapasitesinin mevcut talebe göre az olmasından dolayı pek önemsenmemiştir. Ancak 1980’li yıllarda yatak kapasitesinin süratle artırılması pazarlama ve tanıtımı da gündeme getirmiştir.

Pazarlama eylemleri günümüzde turizm işletmeleri için her zaman olduğundan daha önemli duruma gelmiştir. Ülkeler ve işletmeler arasında gittikçe artan rekabet, çeşitlilik ve farklılıklar gösteren karmaşık bir pazar yapısı, eskisinden daha deneyimli ve

bilinçli bir tüketici kitlesi, turizm işletmelerinde pazarlama eylemlerine daha fazla önem verilmesine neden olmuştur (İçöz, 2001: 26).

Uygulanan tanıtım ve pazarlama faaliyetleri sonucunda 1982 yılında Türkiye’de 786.114 yabancı turist konaklamış, Çanakkale’de ise bu rakam 19.588 olarak gerçekleşmiştir. 1996 yılında Türkiye’de 6.448.933 kişi konaklarken, Çanakkale’de 80.646; 2005 yılında Türkiye’de 12.952.616 yabancı turist konaklarken, Çanakkale %1,08 pay ile konaklayan kişi sayısı 140.135 ‘de kalmıştır. Çanakkale ilinde konaklayan belli milliyetlerdeki yabancıların dağılımı incelendiğinde sırasıyla Japonya, A.B.D., Almanya, Avustralya pazarlarının ilk sırada olduğu görülmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı verileri: 30.05.2006).

Turizm sektöründe konaklama işletmeleri ile birlikte çalışan seyahat acenteleri, tur operatörleri ve ulaştırma işletmeleri gibi araçlar, konaklama işletmelerinin pazarlama eylemlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Çanakkale’nin gelişen ve farklılaşan turizm talebine yanıt verebilecek ve bu potansiyelin etkin tanıtımı ve pazarlanması görevini de bölgede bulunan seyahat acenteleri üstlenecektir. Ancak Çanakkale merkezli veya şube düzeyinde faaliyet gösteren seyahat acentelerinin Çanakkale’ye yönelik turizm talebini yönlendirme konusunda önemli roller üstlenemedikleri anlaşılmaktadır (Aydoğan, 2002: 207).

3.5. Turizm Politikalarının Çanakkale’de Çevre Planlama Faaliyetlerine Etkileri

Dünya üzerinde her geçen gün yeni çevresel sorunlar ortaya çıkmakta ve çevre kalitesi giderek azalmaktadır. Kaliteli bir çevrenin varlığı ve sürdürülebilirliği ancak sahip olunan çevresel kaynakların etkili yönetimi ile sağlanabilir. Günümüzde adı çokça anılır olan ve önemi giderek artan çevre yönetimi, kaynakların korunması ve geliştirilmesi açısından çok önemli bir rol üstlenmektedir (Demir ve Çevirgen, 2006: 78–79). 1980 sonrasında ülkemizde doğal ve kültürel çevrenin korunması konusunda bazı yasal düzenlemelere gidilmiş, ancak turizm planlamasının yeterli ölçüde geliştirilmemiş olması çevre sorunlarının ortaya çıkmasına ve giderilememesine neden olmuştur.

Çanakkale genelinde turizm ve çevre etkileşiminde ortaya çıkan olumsuzlukların başında su kirliliği gelmektedir. Özellikle Ayvacık bölgesinde yoğunlaşan turistik tesislerden kaynaklanan evsel atık sular, doğal bir güzelliğe sahip sahil şeridini ve denizi tehdit etmektedir. Çevre Bakanlığı tarafından yürütülen denetimler, büyük turizm işletmeleri de dâhil olmak üzere özellikle Assos bölgesindeki turistik konaklama tesislerinin çevre koruma politikalarına ve çevre kirliliğini önleyici yatırımlara gereken önemi vermediklerini ortaya çıkarmıştır.

Çanakkale Merkez İlçe’ye bağlı olan Güzelyalı Köyü ve Dardanos yazlık yerleşim alanları, ikinci konut kullanımının en yaygın olduğu tatil ve turizm yöreleridir. Bu bölgedeki yapılaşmanın plansız ve çarpık bir şekilde gerçekleşmesi sonucu muhtelif çevre problemleri yaşanmaktadır. Bununla beraber özellikle yerel turizmde kullanılan özel ya da kamuya ait kamp ve mokamp alanlarının, mücavir alanlarda yaygınlaşan ikinci konut ve kooperatiflerin yeterli bir alt yapıya sahip olmaması, yerel yönetimlerce bu tip yerlere kapsamlı bir hizmet götürülmemesi sonucunu doğurmaktadır (Çanakkale Valiliği İl Çevre Müdürlüğü, 2000: 197–198).

3.6. Turizm Politikalarının Çanakkale’deki Turizm Eğitime Etkileri

Turizm endüstrisi hizmet ağırlıklı olduğu için insan faktörü büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle turizm sektöründe çalışan personelin kalitesi, dolayısıyla eğitimi büyük önem taşımaktadır. Türk turizmde hizmet kalitesine ulaşabilmek, dolayısıyla rekabet şansını artırabilmek için eğitim ile ilgili tedbirlerin sağlanması gerekmektedir.

Ağırlama ve turizm eğitimi, turizm gelirlerine bağlı olarak hızla devam etmektedir. Orta öğretim kurumları, otel ve restoranların ihtiyaç duyduğu ara eleman ihtiyacını karşılayacak programlar sunmaktadır. Orta eğitimden sonra mesleki programlar verilmektedir. Mesleki programlar daha profesyonel olanlar için eğitim verirken, yüksek öğretim kurumları da iki yıllık ön lisans, dört yıllık lisans ile master programları sunmaktadır (W.T.O., 1997: 37).

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmekte olan 1 tane 4 (dört) yıllık lisans düzeyinde ve 2 tane 2 (iki) yıllık ön lisans düzeyinde Turizm eğitimi veren yüksekokulların varlığı, ilin turizm gelişimi için önemlidir. Çanakkale Turizm İl Müdürlüğü’nden alınan bilgilere göre Çanakkale’de turizme hizmet veren gerek kamu gerekse özel sektörde, turizm eğitimi almış personel istihdamında sorun vardır. Üniversitedeki turizm eğitimine rağmen, stajlar ve üniversite sonrası mezunların Çanakkale turizm sektöründe istihdam edilememesi, turizm istihdamı açısından olumsuz bir nokta olarak değerlendirilmektedir.

İl genelinde niceliksel olarak rehber sıkıntısı söz konusudur. Bölgede kaçak rehberliğin yaygın olması, yasal denetimlerin yeterli düzeyde olmaması ve kokartlı rehberlerin seyahat acentelerine karşı tur iptalleri vb. konularda yasal güvencelerinin olmaması Çanakkale’de turizmin geliştirilmesi için olumsuzluk yaratmaktadır.

3.7. Turizm Politikalarının Çanakkale’deki Turizmin Çeşitlendirilmesine Etkileri

Türkiye’de uygulanan kalkınma planlarına uygun olarak Türk turizmi kitle turizmine yönelik geliştirilmiş ve dolayısıyla arz da kitle turizmine göre şekillenmiştir. Ancak, son yıllarda yapılan araştırmalar kitle turizminin dışında yer alan bazı turizm ürünlerinin artık gittikçe daha fazla kabul gördüklerini ortaya koymaktadır. Turizm pazarında talep, bireysel ilgileri tatmin eden, yeni şeyler öğrenmeye ve daha aktif olmaya imkân sağlayan turizm çeşitlerine yönelmiştir.

Çanakkale’de her ne kadar kitlesel ölçekte güneş ve deniz turizmine yoğunlaşmış olsa da, eşsiz doğal, kültürel ve iklim bölgeleri çeşitliliği ile macera turizmi, eko turizm ve özel kültürel tatiller vb. için dünyada gittikçe büyüyen talebi karşılayabilecek yeni turizm ürünlerinin geliştirilmesi konusunda önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Aşılagelmiş turizm hareketlerinin yanı sıra, kültür turizmi, dinsel turizm, termal turizm, gençlik turizmi, turizm amaçlı sportif faaliyetler (su altı dalış, rüzgâr sörfü, yelken, su kayağı, bisiklet turu, olta balıkçılığı) Çanakkale’nin turizm aktivitelerine çeşitlilik kazandırmaktadır.

Çevre ve Orman Bakanlığı, gelişme planı tamamlanan milli parkları eko-turizme açmaya hazırlanmaktadır. Bunlar arasında Kazdağı Milli Park’ı da bulunmaktadır. Buna göre koruma altındaki milli parklarda kuş gözlem turları, yürüyüş sporları, doğal güzelliklerin izlenmesi amaçlı botanik turları, yaban hayvanı gözlem gezileri, kamp kurma, izcilik, dağcılık, su sporları ve kayak gibi kış sporları yapılabilecektir. Bu uygulamalarla yerli ve yabancı turistlerin bölgeye çekilmesi amaçlanmaktadır (<<http://www.burasicanakkale.com>> 03.02.2006). Kazdağları’nda eko turizme yönelik butik otel sayısının 20’ye ulaşmış olması, bu turizm çeşidinin geliştirilmesi açısından gelecek vaat etmektedir (Dinçer, 2005: 111).

Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı tarih, doğa, deniz ve inanç turizmi potansiyelinin yoğun olduğu bir bölgedir. Özellikle Nisan ve Eylül ayları arasında çok sayıda yerli ve yabancı turist milli park sahasını ziyaret etmektedir. Yörede yüzlerce antik yerleşim merkezinin bulunması kültür turizminin gelişimi açısından büyük bir avantaj oluşturmaktadır. Özellikle Troia, Assos ve Tenedos (Bozcaada) yöreleri turizm faaliyetleri açısından bir hayli ilgi çeken yerlerdendir. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park Özel Projesi ve Bozcaada ve Gökçeada ilçelerinde Turizm Gelişim Projesi çerçevesinde çalışmalar devam etmektedir (<www.egev.org>, 02.02.2006).

Çanakkale boğazının güçlü rüzgârlara sahip olması özellikle sörf vb. rüzgâra dayalı deniz turizmi çeşitlerine yönelik aktivitelerin geliştirilmesi mümkündür. Aynı şekilde boğazda dalma ve dalgıçlık konusunda yatırımlar söz konusudur. Eceabat ve Gelibolu ilçelerinde gezi teknesi turizmi geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Kongre, seminer ve iş turizmine yönelik yapılan otel yatırımları Çanakkale iline bu turizm çeşitlerinin gelişmesinde kolaylık sağlamaktadır.

Çanakkale il merkezi ile ilçelerinde çok amaçlı kültür merkezine duyulan ihtiyaç nedeniyle; Çanakkale Merkezi ile Biga ve Ezine İlçeleri’nde Kültür ve Turizm Bakanlığı’nca birer kültür merkezi yapımı programa alınmıştır. Turizm türlerinde çeşitliliğin artırılması, ilin bir bütün olarak pazarlanabilmesi ve markalaşması açısından önem arz etmektedir.

4. Sonuç

Türkiye’de genel makro iktisadi planların 1970’li yıllardan sonra belirlenen hedeflere ulaşmasında yaşanmaya başlanan ciddi saptamalar, tümüyle olmasa bile turizm sektörü ile ilgili planlama çalışmalarında yaşanmıştır. Hazırlık çalışmaları için olabildiğince ciddi çalışmalar yerine getirilmesine karşılık, ortaya konulan planların belirlenen hedefleri tutturması konusunda aynı ciddi tavrın olmadığı gözlenmektedir. Yine de özellikle 1980 ve sonrası dönemde hazırlanan turizm politikaları ile ulaşılan hedefler arasında anlamlı örtüşmelerin yaşandığı sonucu çıkmaktadır.

Çanakkale ili, iç ve dış turizmin uğrak yeri olmasına ve son 2–3 yıldır turizm sektörünün ilde gelişme göstermesine rağmen, alt yapı çalışmaları yönünden Türkiye ölçeği ile kıyaslandığında tamamlanması gereken eksikliklerin olduğu ortaya çıkmaktadır. İlin coğrafi konumundan dolayı askeri bölge olarak ele alınması, büyük kentlere yakılgından dolayı sermaye birikiminin ve yatırımların yetersiz kalması, ana ulaşım merkezlerine uzak kaldığından ulaşım açısından alt yapı eksikliğinin olması, modern bir limanın bulunmayışı, Çanakkale’nin turizm potansiyelini geliştirememesinin başlıca nedenleri olarak sıralanabilir.

Çanakkale’nin turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik alınması gerekli önlemlerin belirlenememesi ve uygulamaya konulamaması, bu amaçla kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün planlı ve organizeli bir şekilde çalışmalar yapılamaması, Çanakkale turizmi açısından olumsuzluk arz etmektedir. Bölgesel ve yerel düzeyde planlı ve sürdürülebilir bir turizm gelişimi için belirlenen stratejiyle tutarlı turizm politikaları ve ilkelerinin oluşturulamaması Çanakkale’nin turizmden aldığı payı artıramamasına neden olmaktadır.

Çanakkale ilinin ulusal ve uluslararası turizm fuarlarında yeterince tanıtılmadığı ve turizm konusunda bilimsel çalışmaların yeterli olmadığı gözlenmektedir. Kamu kurum ve kuruluşlarının tanıtım alanındaki mali yetersizlik, koordinasyon, mevzuat ve insan gücü eksikliklerinden dolayı istenen başarıyı sağlayamadığı ve tanıtım konusunda etkin olamadığı sonucuna varılmaktadır.

Çanakkale’deki turizm işletmeleri açısından, internet aracılığıyla turizm kaynaklarının yeterli tanıtımı için web sayfalarının düzenlenmesi ve sürekli güncellenmesi son derece önemlidir. Çanakkale turizm değerlerinin pazarlanmasında internet vb. gelişmiş teknolojilerin kullanılması, turizm pazarından daha fazla pay alınması için günümüzde kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Çanakkale’nin turizm tanıtım faaliyetlerine bakıldığında genellikle düzensiz ve yetersiz olduğu, dolayısıyla da hedefi ve hedefe götürecek yöntem ve araçlardan yoksun olduğu görülmektedir.

Çanakkale bölgesindeki tarihi ve kültürel merkezlerde yeterli düzeyde çevre düzenlemesinin yapılamamış olması ve korumanın sağlanamaması, doğal yıpranma süreci sonucunda oluşan bozulmalar nedeniyle, bu değerlerin sürdürülebilir turizm kapsamında gelecek nesillere aktarılmasında önemli sorunlar yaratabilecek düzeydedir.

Kaynakça

- Alaca, B. Aydemir (1997), *Turizm Politikası, Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, Cumhuriyet Üniversitesi.
- Ataer, M.U., S. Erdemli ve A. Varışlı (2003), “Turizm Sektörüne Sağlanan Devlet Yardımları”, *Hazine Dergisi*, Sayı 16.
- Aydoğan, Naşit Bora (1996), *Çanakkale*, TC. Çanakkale Valiliği Tanıtıcı Yayınlar Serisi.
- Cnis. S. N. (1980), “Tourism and the Third World”, *Third World Quarterly*, Vol. I, N.2, April.
- Cünedioğlu, Ahmet (2001), *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Entegrasyonu Sürecinde Turizm Sektörüne Yönelik Teşvik Politikaları ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Çiloğlu, İsmail (1997), “Teşvik Sisteminin Değerlendirilmesi”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 8, Ekim.
- Çiloğlu, İsmail (2000), “Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 13, Ocak.
- Demir, C. ve A. Çevirgen (2006), *Turizm ve Çevre Yönetimi - Sürdürülebilir Gelişme Yaklaşımı*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Şubat.
- Dinçer, F.İ., M.Z. Dinçer ve A. Güngör (2005), “Çanakkale İlinin Ekonomik Gelişmesinde Turizm Sektörünün Yeri ve Önemi”, *Çanakkale İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Hazine Müsteşarlığı (2006), *Hazine İstatistikleri Verileri*, Ankara, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

- İçöz, Orhan (2001), *Turizm İşletmelerinde Pazarlama-İlkeler ve Uygulamalar*, Ankara, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, Eylül.
- Kahraman, Nüzhet (1997), *Turizm Yatırım Projeleri Analizi*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Karlı, Hilmi (1997), *Türkiye’de Planlı Dönemde Turizm Yatırımları ve Uygulanan Politikalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kozak, N., M. A. Kozak ve M. Kozak (2001), *Genel Turizm-İlkeler ve Kavramlar*, Ankara, Detay Yayıncılık, Kasım.
- Köseoğlu, Yusuf (2000), *Turizm Politikalarının Tespitinde Hedefler ve Türkiye’nin Rekabet Şansını Arttırıcı Tedbirler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi.
- Özen, Ö.T. ve Ş. Kuru (1998), *Turizm Yatırımları*, İstanbul, Özkan Ofset, Mart.
- T.C. Başbakanlık, Hazine Müsteşarlığı (2005), *Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2005 Yılı Raporu*, <www.hazine.gov.tr>, 08.05.2006.
- T.C. Çanakkale Valiliği, İl Çevre Müdürlüğü (2000), *Çanakkale İli Çevre Durum Raporu*, Çanakkale Valiliği Yayını.
- Tutar, E. ve F. Tutar (2004), *Turizm Sektörünün Ekonomiye Katkıları Açısından Türkiye’nin OECD Ülkeleri İçerisindeki Yeri*, Ankara, Seçkin Yayınevi, Mayıs, I. Basım.
- Ulucak, E. M. ve A. Yazgı (1998), *Turizm*, İstanbul, Okyay Yayıncılık.
- Usta, Öcal (1993), *Turizm*, (y.y.), Altın Kitaplar Yayınevi.
- W.T.O. (1997), *International Tourism: A. Global Perspective*, Madrid, Tourism Education and Training Series, Firs Edition.
- <<http://www.burasicanakkale.com>>, 03.02.2006.
- <<http://www.egev.org/index>>, 02.02.2006.
- <<http://www.hazine.gov.tr/yayin/tug/degerlendirme/hayrettin1.htm>>, 28.05.2005.

Eskişehir’de Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı

Oya Beklân ÇETİN

obcetin@anadolu.edu.tr

The Use of Complementary and Alternative Medicine in Eskisehir

Abstract

The aim of this study is to examine the types and the use of Complementary and Alternative Medicine (CAM), as well as the factors affecting the use of CAM in Eskişehir, Turkey. 300 respondents were selected randomly from the city center and questionnaires were applied. Results show that 60% of the respondents use different types of CAM. Socio-demographic characteristics did not show any significant effect on the overall use of CAM. However, accessibility and the costs of health services had significant effects on the overall use of CAM.

Key Words : Complementary and Alternative Medicine, Health Status, Health Services, Eskisehir.

JEL Classification Codes : I19.

Özet

Bu çalışmanın amacı Eskişehir-Türkiye’de Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp (TAT) kullanım düzeylerini, çeşitlerini ve TAT kullanımını etkileyen faktörleri incelemektir. Kent merkezinde yaşayan 300 cevaplayıcı tesadüfî örnekleme göre belirlenmiş ve kendilerine anket uygulanmıştır. Bulgulara göre, cevaplayıcıların %60’ı çeşitli TAT türleri kullanmaktadır. Sosyo-demografik özelliklerin genel TAT kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı gözlenmiştir. Buna karşılık, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirlik ve maliyetinin genel TAT kullanımı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler : Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp, Sağlık Durumu, Sağlık Hizmetleri, Eskişehir.

1. Giriş

Uluslararası sosyal bilimler ve tıp literatüründe, çeşitli hastalıklarda *Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp* (TAT) kullanımı, hastalar üzerindeki fizyolojik ve psikolojik etkileri açısından uzun süredir tartışılmaktadır. TAT, modern tıp uygulamaları dışında kalan, zihin-beden-ruh birliğini anlamaya yönelik, bütüncül bir yaklaşım sergileyen, insan sağlığıyla ilgili her çeşit uygulama olarak kabul edilebilir. TAT uygulamaları mega-vitaminler, bitkisel ilaçlar, diyet çeşitlerinden osteopathy, chiroprathy, homeopathy, masaj, akupunktur, fizik tedavi, müzik terapisi, imajinasyon, hipnoz, rahatlama teknikleri, meditasyon, reiki, yoga, dua ve telkin'e kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır.

Uluslararası literatürde TAT kullanımı, kullanım nedenleri ve kullanıldığı hastalıklarla ilgili hem hasta grupları üzerinden hem de ülke çapında nüfusa dayalı olarak yapılan çalışmalar geniş biçimde yer almaktadır. Bu konuda Türkiye'de de değerli çalışmalar yapılmakla birlikte, bu çalışmalar belirli hasta gruplarıyla sınırlıdır ve az sayıda bulunmaktadır. Henüz ülke çapında, rastgele örnekleme dayalı çalışmalar bulunmamaktadır (Tan vd., 2004: 862). Pilot çalışma niteliğinde olan bu çalışmanın amacı, rastgele örnekleme yoluyla belirlenen cevaplayıcılar üzerinden Eskişehir kent merkezinde yaşayanların TAT kullanım düzeyleri, kullanılan TAT çeşitleri ve TAT kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenerek literatüre katkıda bulunmaktır. TAT kullanımını etkileyen faktörlerin belirlenmesinde sosyo-demografik özellikler, cevaplayıcıların ve aile üyelerinin sağlık durumları, sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliği, ulaşılabilirliği, maliyet ve kapsamının TAT kullanımıyla ilişkisi incelenecektir.

Literatüre katkı açısından bu çalışmanın bir başka amacı daha bulunmaktadır. Uluslar arası ve ulusal literatürde TAT kullanımıyla ilgili yapılan çalışmalarda bitkilerin ilaç olarak kullanımının diğer TAT çeşitleriyle birlikte değerlendirildiği gözlenmiştir. Ancak bitkilerin yiyecek ve içecek olarak insan yaşamındaki yeri TAT kullanımı açısından bitkilerin ilaç olarak kullanımında farklı bir konuma sahip olmasına yol açarak farklı yöntemlerin kullanım düzeylerinde yanıltıcı artışlar gözlenebilir. Örneğin, Akyürek vd., (2005: 73) akciğer kanserli hastalarda TAT kullanım düzeyini %63 olarak bulmuştur. Bu oranın %59'u bitkisel ilaçlardan oluşmaktadır. Benzer biçimde Çetingöz vd., (2000: 245) TAT kullanım düzeyinin %23 (%60' bitkiler), Tan vd., (2004: 863) ise %70 (%40,6 bitkiler) olduğunu gözlemlemiştir. Bundan dolayı diğer TAT yöntemlerinin arasına katılarak değerlendirme yapıldığında araştırma bulgularında anlamlı sonuçların elde edilmesini zorlaştırabilir ya da çeşitli araştırmalardan elde edilen bulgular arasında çelişkili sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Sözü edilen durumu bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacıların dikkatine sunmak amacıyla değerlendirmeler sırasında TAT kullanımıyla ilgili 3 farklı hesaplama tablolar halinde sunulacaktır. Ancak genel TAT hesaplama ile bitkilerin ayrı bir kategori olarak değerlendirilmelerinin yorumu yapılarak, bitkilerin dâhil edilmediği TAT kullanım değerlerinin diğer hesaplamalarla karşılaştırılması bu konuyla ilgilenen araştırmacıların değerlendirmesine bırakılacaktır.

2. TAT Kullanım Alanları, Kullanma Nedenleri ve Kullanıcı Özellikleri

TAT, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde araştırmacılar için farklı anlamlar ifade eder. Gelişmiş ülkelerde ‘New Age düşüncesi’ (Sjoberg ve Afwallberg, 2002: 751), ‘modernitenin başarısızlığı’ ve ‘tıp alanında sapkınlık’ (Stambolovic, 1996: 601), ‘postmodern eğilimler’ (Eastwood, 2000: 133), ‘postmodern tüketim örneği’ (Rayner ve Easthope, 2001: 157), ‘bilim-teknoloji-toplum ilişkisinin temel yeniden oluşumu’ (Roy, 1999: 421-422) olarak tanımlanırken, gelir düzeyi düşük olan ülkelerde özellikle kırsal kesimde sağlık hizmetlerinin yetersizliğini nedeniyle başvurulmuş, kültürel olarak kabul görmüş yöntemler (Raguram vd., 2002: 38), ya da İslam dünyasını batılılaştırma ve laikleştirme çabalarına karşıt olarak yükselen siyasi ideolojinin direnci ve yükselişi (Adib, 2004: 699) olarak değerlendirilmektedir.

TAT kullanımı çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bunlardan bazıları tıbbi tedaviden duyulan hoşnutsuzluk (Kroesen vd., 2002: 62; Sirois ve Gick, 2002: 1033), hastalıkla aktif olarak başa çıkma mekanizması, pasif kalma ve umutsuzluk duygusundan kurtulma (Söllner vd., 2000: 873), gerginlik ve kontrol kaybindan kaçınmadır (Astin et al., 1999: 42; Wein, 2000: 1345). Ayrıca insanların dini ve siyasi inançları (Furnham, 1994: 715), sağlıkla ilgili değer ve inançları (Siahpush, 1999: 266), TAT kullanımını etkileyen önemli faktörlerdir. TAT kullanımının çekici gelmesinin diğer nedenleri kültürel olarak paylaşılan değerler olması ve hastanın güçlendirilmesi, otantik olması, hastalık durumunda dünya ile bağlantı ve karşılıklı etkileşim içinde olma duygusu vermesinden kaynaklanabilir (Kaptchuk ve Eisenberg, 1998: 1061). Furnham ve Forey’e (1994: 468–469) göre, TAT kullanıcıları yalnızca sağlık hizmetlerinden duydukları hoşnutsuzluk nedeniyle alternatif çözüm arayışına girmez. Bu durum daha geniş bir bakış açısını benimseyen inanç sistemleri ve kullanıcı hastaların içinde bulundukları durumun bir sonucudur.

TAT kullanımı cinsiyete, yaşa, eğitim ve dindarlık düzeylerine göre değişmektedir. Kadın olmak (Furnham ve Kircaldy, 1996; Wiles ve Rosenberg, 2001), orta yaş ve üstü grupta yer almak (Kersnik, 2000), düşük eğitim ve yüksek dindarlık düzeylerine sahip olmak (Sjoberg ve Afwallberg, 2002) TAT kullanıcılarının özelliklerinden bazılarıdır. Ancak TAT kullanıcılarının sosyo-demografik özellikleri konusunda farklı sonuçlar da elde edilmiştir. Örneğin, Callaghan ve Jordan (2003: 31) TAT kullanımının en belirgin göstergelerinin sağlık konusunda postmodern değerlere sahip olmak ve genç olmak olduğunu belirtmektedir. Benzer biçimde, her gelir grubundan TAT kullanıcısı bulunmakla birlikte, bazı araştırmalarda genel nüfus içinde göreceli olarak daha düşük gelir düzeyine sahip olanlar arasında TAT kullanımı daha az görülmektedir (Krastins vd., 1998: 135).

Modern tıbbın tamamen iyileştiremediği kanserli hastalar (Moschen vd., 2001; White ve Verhoef, 2006), kronik hastalıkları olanlar (Craig vd., 2006; Ong vd., 2002), HIV/AIDS hastaları (Wootton ve Sparber, 2001; Duggan vd., 2001) arasında yüksek oranda TAT kullanımı gözlenmiştir. Yanı sıra Pediatri’de (Kelly vd., 2000; McCurdy vd.,

2003), özürlüler ve özürlü çocuk ailelerinde (Mccoll vd., 2000; Boswell vd., 2001), yaşlı hastalar (Haley vd., 2001; Ai ve Bolling, 2002) ve genel olarak hasta yakınları üzerindeki etkisi (Nilmanat ve Street, 2004; Pearce ve Singer, 2006) hastalığın yarattığı stresle başa çıkmada kullanılan ve yaşam kalitesini artıran bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de TAT kullanımıyla ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda astım hastaları (Tokem, 2006), kanserli hastalar (Akyürek vd., 2005; Çetingöz vd., 2000; Ceylan vd., 2002; Tan vd., 2004; Özbek vd., 2003) ve psikiyatri hastaları (Güleç vd., 2006) arasında TAT kullanımıyla ilgili bulgular elde edilmiştir. Dole’a (2004: 270–271) göre, Türkiye’de TAT kullanımı ve uygulayıcılarının varlığı, Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme projesinin bir parçası olarak modern tıbbi yerleştirme çabalarına gösterilen ideolojik bir tepki olarak değerlendirilebilirse de, akılda tutulması gereken nokta, TAT uygulayıcılarından yardım istemenin nedeni kullanıcıların cahilliğinden kaynaklanmamaktadır. Modern tıbbın ve sağlık hizmetlerinin sınırlılıklarıyla hastaların tıbbi bakımı ödeme güçlerinin olmaması TAT kullanımı için başlıca nedendir. TAT kullanım nedenleriyle ilgili olarak Tan vd.,(2004: 864) medikal tedaviden duyulan hoşnutsuzluk görüşünü desteklemektedir. Dole’un (2004) çalışması dışında, henüz Türkiye’de TAT kullanımının sosyal, ekonomik, kültürel boyutlarını, TAT yöntemlerinin modern tıp karşısındaki konumunu tartışan ve ülke çapında nüfusa dayalı TAT kullanımını tespit etmeye yönelik araştırmalar literatürde yer almamaktadır.

3. Yöntem

Eskişehir kent merkezinde kullanılan başlıca TAT yöntemleriyle, kullanımında etkili olan faktörlerin incelenmesi amacıyla 2006 Kasım-Aralık aylarında düzenlenen bu pilot çalışmadan sağlanan veriler, kent merkezinde yaşayan nüfustan rastgele örnekleme yoluyla belirlenen 300 kişiye uygulanan anketlerden elde edilmiştir. Cevaplayıcıların belirlenmesi için Eskişehir kent merkezi 4 bölgeye ayrılarak her bölgeden çalışmaya katılmayı kabul eden 75 kişiye anket verilmiş ve anketleri kendilerinin doldurmaları istenmiştir. Yalnızca okuma-yazma bilmeyen ya da ilerlemiş yaşı nedeniyle anketi doldurmakta güçlük çeken cevaplayıcılara yardımcı olunmuştur.

TAT kullanımıyla ilişkili faktörlerin belirlenmesi amacıyla sosyo-demografik özelliklerin dışında, cevaplayıcıların son 1 yıl içinde ciddi bir sağlık sorunu yaşayıp yaşamadıkları, aile üyeleri arasında son 1 yıl içinde böyle bir durumla karşılaşanların olup olmadığı, ciddi sağlık sorunu olan varsa cevaplayıcıya yakınlığı, hangi sorunu olduğu ve sorunun devam edip etmediği sorulmuştur. Ayrıca cevaplayıcıların ailelerinde fiziksel/zihinsel/yaşlılığa bağlı özürlü birey ya da psikiyatri hastası olup olmadığı da sorulmuştur. Bulgulara göre cevaplayıcılar ya da aile bireyleri arasında 39 farklı ve cevaplayıcılar tarafından ‘ciddi sağlık sorunu’ olarak nitelendirilen hastalık türü gözlenmiştir. Hastalık türlerinin yeniden gruplanarak istatistiksel tekniklerin kullanımı için hazır hale getirilmesinde kullanılan ölçüt, uluslar arası literatürde TAT kullanımıyla ilgili

yapılan çalışmaların yoğunlaştığı hastalık gruplarıdır. Bu bağlamda oluşturulan ilk hastalık grubu diyabet, yüksek tansiyon, kolesterol ve romatizmadan oluşan süreyen hastalık olarak adlandırılabilir. Diğer gruplar, jinekolojik hastalıklar, bu hastalık grubu dışında kalan kanser türleri, üst solunum yolları ve bağırsak enfeksiyonları, ruh ve sinir hastalıklarıdır. Belirtilen gruplar dışında kalan hastalıklar ‘Diğer’ başlığı altında toplanan kalp ve damar hastalıkları, böbrek yetmezliği, bel ve boyun fıtığı, karaciğer-safra kesesi sorunları, felç, yanık, kırıklar, göz hastalıkları, migren, Alzheimer, lif kuruması, çocuklarda sıklıkla görülen kızamık, suçiçeği, kabakulak gibi bulaşıcı hastalıklar ve mide sorunlarıdır. ‘Diğer’ gruplaması içinde yer alan hastalıkların cevaplayıcılar arasında görülme düzeyi %40,3, aile bireyleri arasında görülme düzeyi ise %44,6 olmakla birlikte hastalıkların bireysel dağılımları anlamlı ilişkiler elde edilmesini güçleştirecek ölçüde düşüktür. Araştırmada hastalık türleriyle ilgili veriler arasında HIV/AIDS ve diğer bulaşıcı cinsel hastalıklara rastlanmamıştır. Bunun nedeni ya cevaplayıcıların ‘sosyal kabul görme’ kaygısıyla bu hastalıklardan söz etmemeleri ya da toplumda görüldüğü halde örneklemde temsil edilmemeleridir. Her iki durumda da bu çalışmada geçerlilik (validity) sorunu yaratacağından cevaplayıcılar ve aile bireyleri arasında görülen hastalık türlerinin yüzde dağılımlarının verilmesiyle yetinerek TAT kullanımıyla ilişkisi değerlendirmeye alınmamıştır.

Sunulan sağlık hizmetlerinin sınırlılıklarının TAT kullanımı ile ilişkili bir faktör olduğu dikkate alınarak cevaplayıcılara sağlık hizmetlerinin yeterliliği, ulaşılabilirliği, maliyet ve kapsamıyla ilgili sorular da yöneltilmiştir. Doktor-hasta ilişkisi ve hasta beklentilerinin sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliğiyle ilgili önemli bir bölümü oluşturduğu belirtilmektedir (Hsieh ve Kagle, 1991). Ancak Leonard’ın (2003: 2) da belirttiği gibi hasta, uygulayıcının/doktorun aktivitelerini gözlemleyebilse bile uygulanan tedavinin yanı sıra kullanılan teknolojinin yeterliliğini ölçebilecek tıbbi bilgidен yoksun olması nedeniyle doktor muayenehanesinden düşük kalitede mi yoksa yüksek kalite mi bir sağlık hizmeti aldığını anlamadan ayrılabilir. Bu nedenle, bu çalışmada Hsieh ve Kagle (1991) tarafından geliştirilen Hasta Memnuniyeti Ölçeği’nin doktor-hasta ilişkisi ve hasta beklentileri kısmı değerlendirmeye alınmayarak, yalnızca sağlık hizmetlerinin yeterliliği, ulaşılabilirliği, maliyet ve kapsamıyla ilgili, cevaplayıcıların gözlemleyebilecekleri ve nesnel olarak değerlendirebilecekleri bölümleri değerlendirmeye alınmıştır.

Bu çalışmada yöntemle ilgili olarak tartışmaya açılacak olan konu TAT kullanımıyla ilgili çalışmalarda bitkilerle tedavi ve bitkilerin ilaç olarak kullanımının diğer TAT yöntemlerinin değerlendirilmesinden ayrı tutulmasının gerekliliğidir. Bitkiler kır/kent ayrımı olmadan besin maddesi ve içecek olarak yaşamımızda önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum tüm bitkilere genelleme yapılarak, her kesimden kullanıcılar tarafından bitkilerin ‘sağlık için zararsız’ kabul edilerek tedavi amaçlı kullanılması olarak karşımıza çıkabilir. Böyle bir durumda bitkilerin kullanımının da dâhil edildiği TAT yöntemlerinin kullanımı araştırmalarında genel kullanım düzeyine etki ederek diğer TAT kullanıcılarının karakteristiklerini ve kullanımı etkileyen faktörleri inceleyebilmemizi zorlaştırabilir. Bu nedenle, bu çalışmada TAT yöntemlerinin kullanımı 3 farklı hesaplama göre

sunulacaktır. İlk hesaplama bitkilerin kullanılmasının da dâhil edildiği genel TAT kullanımı, ikinci hesaplama bitkiler çıkarıldıktan sonra elde edilen TAT kullanımı, üçüncü hesaplama ise yalnızca bitkilerle tedavi ve bitkilerin ilaç olarak kullanımını kapsamaktadır. Bulguların sunumu genel TAT kullanımının ve bitkilerin karşılaştırmalı değerlendirilmesine göre yapılacak ancak özet tablolarda üç hesaplama da birlikte verilerek ortaya çıkan farklılıkların değerinin tartışılması TAT kullanımı araştırması yapmak isteyen araştırmacıların takdirine bırakılacaktır.

4. Bulgular

Araştırma sonuçlarına göre cevaplayıcıların %21,3'ü tek, %38,7'si iki ya da daha fazla TAT yöntemi olmak üzere %60'ı çeşitli TAT yöntemleri kullanmaktadır. Kullanılan başlıca yöntemler bitkiler, mega vitamin, diyet, balık ve hayvanlar, akupunktur, masaj, fizik tedavi, kırık-çıkıkçı, hoca/şifacı/ocaklı, dua/adak/türbe ziyaretleri, yoga, reiki ve meditasyondur. Kullanılan TAT yöntemlerinin genel dağılımına bakıldığında bitkiler %30 (TAT kullanıcıları arasında %50), Diyet %21,7 (TAT kullanıcıları arasında %36,1), mega vitamin %18 (TAT kullanıcıları arasında %30) ile ilk üç sırada yer almaktadır.

Sosyo-Demografik Özellikler ve TAT kullanımı: Araştırmaya katılan cevaplayıcıların %51,3'ü kadın, %48,7'si erkektir. Yaşları 17–73 arasında değişen cevaplayıcıların %34,5'i 29 yaş ve altı, %46,6'sı 30–50 yaş ve %18,9'u 51 yaş ve üstü grupta yer almaktadır. %55,3'ü kent, %19,7'si kasaba, %25,0 köy kökenlidir. %65,1'i lise ve üstü, %11,0 ortaokul, %21,4'ü ilkököl eğitim görmüştür. Cevaplayıcıların %2,5'nin diploması bulunmadığı gözlenmiştir. Aylık hane gelirinin dağılımına bakıldığında cevaplayıcıların %27,3'ü 500 ve altı, %49,2'si 501–1000, %17,3'ü 1001–1500, %6,0'ı 1501–2000, %3,8'i 2001 ve üstü YTL aylık hane geliri bulunmaktadır. %58,3'ü ev dışında gelir getiren bir işte çalışmamaktadır. %61,3 evli, %30,3'ü bekâr, %8,3 dul/boşanmış olan cevaplayıcıların %77,3'ü anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde; %16,7'si iki evli kuşağın beraber yaşadığı geniş ailelerde, %6,0'ı ise parçalanmış çekirdek, parçalanmış geniş ailelerde ya da tek başına yaşamaktadır.

Bulgulara göre genel TAT yöntemleri kullanımının sosyo-demografik özelliklerle anlamlı ilişkisi gözlenmemiştir. Ancak, bitkilerin kullanımının ayrı değerlendirildiği hesaplamalara göre cevaplayıcılar arasında bitkilerin ilaç olarak kullanımında doğum yeri büyüklükleri $X^2(2)=9.62$, $p \leq 0.01$ ve aile tipleriyle $X^2(2)=7.70$, $p \leq 0.05$ anlamlı biçimde ilişkili olduğu gözlenmiştir (bk. Tablo–1). Köyde doğanların %20'si, kasabada doğanların %22'si, kent merkezinde doğanların ise %37,3'ünün bitkileri ilaç olarak kullandığı gözlenmiştir. Kırdan kente doğru doğum yeri büyüklüğü arttıkça bitkisel ilaç kullanımı da artmaktadır.

Bitkilerin ilaç olarak kullanımında anlamlı ilişki gösteren ikinci bulgu cevaplayıcıların içinde yaşadıkları aile tipleridir. İki evli kuşağın bir arada bulunduğu geniş ailelerde yaşayan cevaplayıcıların %46'sı, parçalanmış geniş ya da parçalanmış çekirdek ailelerde yaşayanların %33,3'ü, çekirdek ailelerde yaşayanların %26,3'ü bitkileri ilaç olarak kullanmaktadır. Geniş ailelerde bitkilerin ilaç olarak kullanımı diğer aile tiplerine göre daha yaygındır.

Sağlık Durumu, Sağlık Hizmetleri ve TAT Kullanımı: Cevaplayıcıların büyük çoğunluğu (%92,7) kendisi, eşi ya da anne-babası yoluyla sağlık hizmetleriyle ilgili harcamalarında maliyet açısından kendilerine avantaj sağlayacak sağlık karnesi bulunmakta ve gerektiğinde doktora (%91,7) gitmektedir. Cevaplayıcıların ve ailelerindeki diğer bireylerin sağlık durumları incelendiğinde, %20,7'sinin kendisinin, %32,3'ünde ise aile bireylerinin son bir yıl içinde ciddi bir sağlık sorunu yaşadığı gözlenmiştir. Hasta olan aile bireylerinin %43,8'ini anne-babalar, %24,0'ünü eşler, %18,8'ini çocuklar, %13,4'ünü diğer akrabalar oluşturmaktadır. %7,7'sinin ailesinde ise fiziksel/zihinsel/yaşlılığa bağlı özürlü birey ya da psikiyatri hastası bulunmaktadır.

Cevaplayıcıların %35,5'inin şikâyetinin şeker, yüksek tansiyon, kolesterol, romatizma gibi sık görülen hastalıklar, %8,1'nin jinekolojik hastalıklar, %8,1'nin ruh ve sinir hastalıkları, %6,5'nin üst solunum yolları ve bağırsak enfeksiyonları, %1,6'sının ise kanser türleri olduğu gözlenmiştir. Diğer kategorisinde yer alan hastalık türlerinin dağılımı %40,3'dür. %63,5'ünün hastalığının devam ettiği, %22,2'sinin ise hastalığının kısmen iyileştiği gözlenmiştir.

Aile bireyleri arasında yaşanan ciddi sağlık sorunlarının dağılımına bakıldığında %25,0'mın şeker, tansiyon, kolesterol, romatizma, %14,1'inin kanser türleri, %12,0'sinin üst solunum yolları ve bağırsak enfeksiyonları, %2,2'sinin jinekolojik hastalıklar, %2,2'sinin ruh ve sinir hastalıklarıyla ilgili sorunlar yaşadıkları gözlenmiştir. Diğer kategorisinde yer alan hastalık türlerinin dağılımı %44,6'dır. Yöntem bölümünde de belirtildiği gibi örneklemin seçildiği evren olan Eskişehir kent merkezinde bulaşıcı cinsel hastalıklar görüldüğü halde, bu hastalıklara örnekleme rastlanmadığı için araştırmada geçerlilik sorunu yaşamamak amacıyla hastalık türlerinin TAT kullanımıyla ilişkisi bu çalışmada incelenmeyecektir.

Sağlık durumlarının TAT kullanımıyla ilişkisi incelendiğinde, bitkilerin dâhil edildiği genel TAT yöntemlerinin kullanımıyla gerektiği durumlarda doktora giderek tıbbi yardım almak arasında $X^2(1)=6.54$, $p \leq 0,05$, bitkilerle tedavinin de sağlık karnesinin bulunmasıyla $X^2(1)=6.81$, $p \leq 0,01$ ve cevaplayıcının son 1 yıl içinde yaşadığı ciddi sağlık sorunlarıyla $X^2(1)=7.16$, $p \leq 0,01$ anlamlı ilişkisi olduğu gözlenmiştir (bk. Tablo–2). Doktora gidenlerin %62,2'si, gitmeyenlerin %36'sının genel olarak TAT yöntemleri kullandığı görülmüştür. Gerektiğinde medikal bakım alanların yarıdan fazlası genel TAT yöntemlerini de kullanmaktadır.

Diğer taraftan sağlık karnesi olanların %28,1'i, olmayanların %54,5'i bitkileri ilaç olarak kullanmaktadır. Ayrıca cevaplayıcılardan son 1 yıl içinde ciddi bir hastalık yaşayanların %16,1'inin, yaşamayanların %33,6'sının bitkileri ilaç olarak kullandıkları gözlenmiştir. Son 1 yıl içinde ciddi bir sağlık sorunu olmayan cevaplayıcılar olanlardan daha fazla oranda bitkileri ilaç olarak kullanmaktadır. Ciddi sağlık sorunu yaşayan cevaplayıcıların hastalıklarının durumunun genel TAT yöntemlerinin kullanımı ve bitkilerin ilaç olarak kullanımıyla anlamlı ilişkisi gözlenememiştir.

Bulgulara göre aile bireyleri arasında son 1 yıl içinde ciddi bir sağlık sorunu yaşayan bireylerin olması $X^2(1)=3.86$, $p \leq .05$, ve hasta aile bireyinin kimliğinin $X^2(3)=8.92$, $p \leq .05$ bitkilerin dâhil edildiği genel TAT kullanımıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğu gözlenmiştir (bk.Tablo-2). Ailesinde son 1 yıl içinde ciddi sağlık sorunu yaşayan birey bulunan cevaplayıcıların %68'i, böyle bireyler bulunmayan cevaplayıcıların %56,2'si genel olarak TAT yöntemleri kullanmaktadır. Ailede genel TAT yöntemlerini kullanan bireylerin kimliği araştırıldığında, çocuğu hasta olan cevaplayıcıların %77,8'si, eşleri hasta olanların %60,9'u, anne-babaları hasta olanların %59,5'inin genel TAT yöntemleri kullandığı gözlenmiştir. Aile bireyinin hastalığının durumu ve aile bireyleri arasında özürlü ya da psikiyatri hastası bireylerin bulunmasının bitkilerin de dâhil olduğu genel TAT yöntemlerinin kullanımıyla anlamlı ilişkisi gözlenememiştir.

Bitkilerle tedavide ailede son 1 yıl içinde ciddi sağlık sorunu yaşayanların kimliği $X^2(3)=7.82$, $p \leq .05$, kullanım düzeyi ile anlamlı biçimde ilişkidir (bk.Tablo-2). Çocukları hasta olanların %44'ü, anne-babaları hasta olanların %38,1'i, eşleri hasta olanların ise %8,7'si bitkileri ilaç olarak tedavi amaçlı kullandıkları gözlenmiştir.

Sağlık Hizmetleri ve TAT Kullanımı: Cevaplayıcıların yaşadıkları yerlerdeki sağlık hizmetlerinin yeterliliğiyle ilgili olarak $\frac{3}{4}$ 'ünün (%76,7) yaşadıkları yere yakın tam teşekküllü bir sağlık merkezinin bulunduğu ve $\frac{2}{3}$ 'ünün (%62,7) yaşadıkları yere yakın sağlık merkezlerinde yeterli sayıda uzman doktor bulunduğu gözlenmiştir.

Sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirlik açısından değerlendirildiğinde ise cevaplayıcıların $\frac{3}{4}$ 'ünün doktor muayenesi (%75,3), $\frac{2}{3}$ 'ünün randevu almak için (%65,7) sıra beklemek zorunda kaldığını ve yarısından fazlasının (%58,3) soru sorabilmek için doktor bulamadığı gözlenmiştir.

Sağlık hizmetlerinin maliyeti ve sağlık karnesinin sağlık hizmetleri için kapsamı değerlendirildiğinde, cevaplayıcıların %61,3'nün sağlık hizmetleri için ödenen para miktarının makul düzeyde olmadığını, %59'u ise sağlık karnesinin kapsamının sağlık hizmetleri için yeterli olmadığını belirtmiştir.

Elde edilen bulgulara göre sağlık hizmetlerinin yeterliliğinde cevaplayıcıların yaşadıkları yerin yakınında tam teşekküllü bir sağlık merkezinin bulunmasıyla, bitkiler dâhil genel TAT yöntemleri kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır $X^2(2)=7.72$, $p \leq 0.05$ (bk. Tablo-2). Yaşadıkları yere yakın tam teşekküllü sağlık merkezi bulunmayanların %60,8'i bitkilerin de dâhil olduğu genel TAT yöntemlerini kullanmaktadır. Tam teşekküllü sağlık merkezinin varlığının bitkilerin ilaç olarak kullanılması üzerinde anlamlı bir etki oluşturmadığı gözlenmiştir. Diğer taraftan yaşanan yere yakın sağlık merkezinde yeterli sayıda uzman doktor bulunmasının genel TAT yöntemleri kullanımı ve bitkilerin kullanımında anlamlı bir değişime neden olmadığı gözlenmiştir.

Sunulan sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliği açısından doktor muayenesi için $X^2(2)=10.96$, $p \leq 0.01$, randevu almak için $X^2(2)=10.98$, $p \leq 0.01$ sıra beklemek zorunda kalmak ve soru sorabilmek için doktor bulabilmekle $X^2(2)=11.66$, $p \leq 0.01$ bitkilerin hesaplama dâhil edildiği genel TAT yöntemleri kullanımıyla anlamlı bir ilişki oluşturduğu gözlenmiştir (bk. Tablo-2). Doktor muayenesi için sıra beklemek zorunda kalanların %61,1'i, randevu için sıra beklemek zorunda kalanların %58,4'ü, soru sormak için doktor bulamayanların %60,6'sı genel TAT yöntemi kullanıcıdır.

Bitkilerle tedavinin sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliği açısından yalnızca doktor muayenesi için sıra beklemek zorunda kalınmasıyla anlamlı bir ilişki içinde bulunduğu gözlenmiştir $X^2(2)=6.18$, $p \leq 0.05$ (bk. Tablo-2). Doktor muayenesi için sıra beklemek zorunda kaldıklarını söyleyenlerin %33,6'sı bitkilerle tedavi yöntemini kullanırken bu oran sıra beklemek zorunda kalmayanlar arasında %20,3'tür.

Sunulan sağlık hizmetlerinin maliyet $X^2(2)=6.98$, $p \leq 0.05$ ve kapsamının $X^2(2)=6.85$, $p \leq 0.05$ genel TAT yöntemlerinin kullanımıyla anlamlı biçimde ilişkili olduğu gözlenmiştir (bk. Tablo-2). Sağlık hizmetleri için ödenen para miktarının makul düzeyde olmadığını söyleyen cevaplayıcıların %58,2'si, sağlık karnesinin kapsamının sağlık hizmetleri için yeterli olmadığını söyleyenlerin %59,3'ü bitkilerin de dâhil olduğu genel TAT yöntemlerini kullanmaktadır. Bitkilerle tedavinin maliyet ve kapsamla anlamlı ilişkisi gözlenmemiştir.

5. Sonuç

Türkiye'de yapılan çalışmalarda TAT kullanımında farklılık yaratan sosyo-demografik özellikler Ceylan vd.,'nin (2002) araştırma bulgularına göre köy kökenli olmak, düşük eğitim seviyesi ve geniş aile yapısı olarak ortaya çıkarken, Akyürek vd.'e (2005) göre düşük sosyo-ekonomik düzey ve düşük eğitim seviyesi etkili olmaktadır. Tan vd.,'in (2004) araştırma bulgularında ise TAT kullanımında farklılık yaratacak sosyo-demografik özelliklere rastlanmamaktadır. Bu çalışmada elde edilen bulgular genel TAT kullanımıyla sosyo-demografik özellikler arasında anlamlı bir ilişkiyi desteklememektedir.

Diğer taraftan, bitkilerin ilaç olarak kullanımı tek başına değerlendirildiğinde, cevaplayıcıların doğum yeri büyüklükleriyle, içinde yaşadıkları aile tiplerinin etkili olduğu gözlenmiştir. Kırdan kente doğru doğum yeri büyüklüğü arttıkça bitkilerin tedavi amaçlı, ilaç olarak kullanımı da artmaktadır. Ayrıca bitkilerin ilaç olarak kullanımının en sık olarak görüldüğü geniş aile tipinin kırsal kesimin baskın aile tipi olduğu varsayılırsa, tedavi amaçlı kullanılan bitkilerin yetiştiği ve toplandığı kırsal alandan kente göçle birlikte, geniş aile içinde yer alan yaşlı kuşağın bitkilerle tedavi bilgisini kente taşıdıkları ve aile içi ilişkilerle bu bilgileri kuşaktan kuşağa aktardıkları düşünülebilir. Bununla beraber kent ortamının, bitkilerle tedavi bilgisinin medya, internet ve kitaplar yoluyla yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu ve tüketime yönelik yaşam tarzının ilaç olarak kullanılan bitkilerin elde edilmesini kolaylaştırdığı da dikkate alınmalıdır.

Bulguların düşündürdüğü bir başka sonuç ise genel TAT yöntemlerinin ve bitkilerin cevaplayıcılar açısından modern tıbbın alternatifi değil, tamamlayıcı tıp olarak algılandığı ve özellikle bitkilerin sağlık hizmetlerinin maliyetini karşılayamayacak olanlar için geçici bir çözüm olarak kullanıldığıdır Özbek vd., (2003: 189). Hastaların %24,6'sı medikal tedavi yanında alternatif tedavi de kullandıklarını belirtmektedir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular söz konusu gözlemi desteklemekle birlikte, gerektiğinde medikal bakım alan hastaların yarısından fazlasının genel TAT yöntemlerini de kullanıyor olmaları, onların medikal bakım dışında kalan yöntemleri alternatif olarak değil, tamamlayıcı olarak algılandığının bir göstergesi olabilir. Diğer taraftan sağlık karnesi bulunmayanların yarısından fazlasının bitkileri tedavi amaçlı kullanması, sağlık hizmetlerinin maliyetini karşılayabilecek durumda olmayanlar için medikal bakımla uyumlu ama daha ucuz bir çözüm yolu olarak kabul edildiği de düşünülebilir.

Cevaplayıcıların sağlık durumu değerlendirildiğinde son 1 yıl içinde ciddi sağlık sorunları yaşayanların yaşamayanlardan daha az oranda bitkileri ilaç olarak kullandıkları görülmüştür. Bu durum ciddi sağlık sorunu yaşayan cevaplayıcıların medikal bakıma öncelik tanıdıkları ama bitkileri de destekleyici ve medikal bakımla uyumlu bir yol olarak algıladıkları biçiminde yorumlanabilir. Ciddi sağlık sorunu yaşamayanların bitkileri ilaç olarak daha fazla kullanmalarının nedeni diğer faktörler de dikkate alınarak şu şekilde açıklanabilir:

Ailesinde son 1 yıl içinde ciddi sağlık sorunu yaşayan birey bulunan cevaplayıcıların hem genel TAT yöntemlerini hem de bitkileri daha fazla kullandığı gözlenmiştir. Bulgular incelendiğinde hasta aile bireyleri için kullanılan genel TAT yöntemlerinde ve bitkilerde çocuklar ön plana çıkmaktadır. Bu durum son 1 yıl içinde ciddi sağlık sorunu yaşamadığı halde bitkileri ilaç olarak kullandığını belirten cevaplayıcıların hasta olan çocuklarına kullandırdıkları bitkileri de düşünerek soruyu cevapladıkları, bu nedenle oranın yüksek çıktığını düşündürmektedir.

Sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliğinin, ulaşılabilirliğinin, maliyet ve kapsamının genel TAT yöntemleri kullanımı üzerindeki etkisi incelendiğinde, cevaplayıcılar açısından yaşadıkları yerlere yakın tam teşekküllü sağlık merkezinin bulunmaması, muayene ve randevu için sıra beklemek zorunda kalınması, danışabilecek doktor bulunmaması, sağlık hizmetleri için talep edilen ücretin ve sağlık karnesinin kapsamının yetersizliğinin genel TAT yöntemlerinin kullanımını artırıcı faktörler olduğu gözlenmiştir. Bitkilerin ilaç olarak kullanımında ise yalnızca doktor muayenesi için sıra beklemek zorunda kalmanın kullanımını artırdığı gözlenmiştir. Bu durum bitkilerin doktor muayenesi öncesinde hastalığın belirtilerini gidermek amacıyla kullanabileceğini düşündürmektedir. Bu düşüncenin doğruluğunun test edilebilmesi için bitkilerle tedavi konusunda tutum ve davranışları inceleyen bir araştırmanın gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak genel TAT yöntemlerinin kullanımını artıran başlıca faktörler sunulan sağlık hizmetlerinin yeterliliği, ulaşılabilirliği, maliyet ve kapsamı olarak ortaya çıkarken; bitkilerin ilaç olarak kullanımında bazı sosyo-demografik özellikler, cevaplayıcıların ve aile bireylerinin sağlık durumu ön plana çıkmaktadır. Bitkilerin ilaç olarak kullanılmasının genel TAT kullanıcıları arasındaki oranı dikkate alındığında, söz konusu sosyo-demografik değişkenler ve sağlık durumu dışında da yüksek oranda kullanıldığı gözlenmiştir. İnsan yaşamındaki yiyecek ve içecek maddesi olarak kullanılan bitkilerin yeri nedeniyle diğer TAT yöntemlerinden farklı bir yere sahip olduğu varsayılırsa, ilaç olarak kullanılan bitkilerin de ‘zararsız’, hatta ‘sağlık için yararlı’ olabileceği düşünülerek yüksek oranda kullanıldığı düşünülebilir. Bundan dolayı, TAT kullanımıyla ilgili araştırmalarda bitkilerin kullanımının diğer TAT yöntemlerinden ayrı değerlendirilmesi önerilmektedir.

Tablo: 1
Sosyo-Demografik Özellikler ve TAT Kullanımı
n=300

	TAT Kullanımı (Genel)			TAT Kullanımı (Bitkiler hariç)			Bitkilerin İlaç Olarak Kullanılması		
	X ²	sd	p	X ²	sd	p	X ²	sd	p
Cinsiyet	1,17	1	>.05	0,30	1	>.05	0,91	1	>.05
Yaş	1,88	2	>.05	4,48	2	>.05	4,70	2	>.05
Doğum Yeri Büyüklüğü	3,68	2	>.05	1,69	2	>.05	9,62	2	≤.01**
Eğitim Durumu	7,74	4	>.05	9,66	4	≤.05*	7,13	4	>.05
Aylık Hane Geliri*	0,31	4	>.05	1,69	4	>.05	1,23	4	>.05
İş Durumu	0,91	1	>.05	0,99	1	>.05	0,80	1	>.05
Medeni Durum	0,02	2	>.05	0,36	2	>.05	1,22	2	>.05
Aile Tipi	1,66	2	>.05	0,08	2	>.05	7,70	2	≤.05*

* $\alpha=.05$ için anlamlıdır.

** $\alpha=.01$ için anlamlıdır.

Tablo: 2
Sağlık Durumu, Sağlık Hizmetleri ve TAT Kullanımı
n=300

	TAT Kullanımı (Genel)			TAT Kullanımı (Bitkiler hariç)			Bitkilerin İlaç Olarak Kullanılması		
	X ²	sd	P	X ²	sd	p	X ²	sd	p
Sağlık Karnesi Var mı?	1,60	1	>.05	1,39	1	>.05	6,81	1	≤.01**
Doktora Gider mi?	6,54	1	≤.05*	3,16	1	>.05	2,54	1	>.05
Cevaplayıcının Sağlık Durumu									
Son 1 yıl içinde ciddi hastalık geçirdi mi?	0,27	1	>.05	0,80	1	>.05	7,16	1	≤.01**
Hastalığın Durumu	3,41	2	>.05	3,53	2	>.05	0,52	2	>.05
<i>Ailenin Sağlık Durumu</i>									
Ailede son 1 yıl içinde ciddi hastalık geçiren var mı?	3,86	1	≤.05*	4,51	1	≤.05*	0,05	1	>.05
Kim?	8,92	3	≤.05*	12,52	3	≤.01**	7,82	3	≤.05*
Hastalığın Durumu	1,69	2	>.05	1,19	2	>.05	1,71	2	>.05
Ailenizde fiziksel/zihinsel/ yaşlılığa bağlı özürlü birey ya da psikiyatri hastası var mı?	3,64	1	>.05	6,38	1	≤.05*	2,15	1	>.05
Yeterlilik									
Yaşadığım yerin yakınında tam teşekküllü bir sağlık merkezi var	7,72	2	≤.05*	5,60	2	>.05	1,27	2	>.05
Yaşadığım yerin yakınındaki sağlık merkezinde yeterli sayıda uzman doktor var	4,83	2	>.05	3,67	2	>.05	0,30	2	>.05
Ulaşılabilirlik									
Doktor muayenesi için sıra beklemek zorunda kalmıyorum	10,96	2	≤.01**	8,04	2	≤.05*	6,18	2	≤.05*
Randevu almak için beklemek zorunda kalmıyorum	10,98	2	≤.01**	7,87	2	≤.05*	2,79	2	>.05
Soru sorabilmek için doktor bulabiliyorum	11,66	2	≤.01**	7,89	2	≤.05*	4,18	2	>.05
Maliyet ve Kapsam									
Sağlık hizmetleri için ödenen para miktarı makul düzeyde	6,98	2	≤.05*	8,78	2	≤.05*	0,59	2	>.05
Sağlık karnesinin kapsamı sağlık hizmetleri için yeterli	6,85	2	≤.05*	4,70	2	>.05	0,21	2	>.05

* $\alpha=.05$ için anlamlıdır.

** $\alpha=.01$ için anlamlıdır.

Kaynakça

- Adip, S.M. (2004), "From the biomedical model to the Islamic alternative: a brief overview of medical practices in the contemporary Arab world", *Social Science & Medicine*, 58(4), 697–702.
- Ai, A., Bolling, S.F. (2002), "The Use of Complementary and Alternative Therapies Among Middle-Aged and Older Cardiac Patients", *American Journal of Medical Quarterly*, 17(1), 21–27.
- Akyürek, S., Önal, C. & Kurtman, C. (2005), "Akciğer Kanseri Hastalarında Alternatif Tedavi Kullanımı", *Türk Hematoloji Onkoloji Dergisi*, 15(2), 73–77.
- Astin, J.A., Shapiro, S.L., Lee, R.A., Shapiro, D.H. (1999), "The Construct of Control in Mind-Body Medicine-Implications for Health-Care", *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 5(2), 42–47.
- Boswell, B.B., Knight, S., Hamer, M., Machesney, J. (2001), "Disability And Spirituality- A Reciprocal Relationship With Implications For The Rehabilitation Process", *Journal Of Rehabilitation*, 67(4), 20–25.
- Callaghan, F.V., Jordan, N. (2003), "Postmodern values, attitudes and the use of complementary medicine", *Complementary Therapies in Medicine*, 11(1), 28–32.
- Ceylan, S., Hamzaoglu, O., Kömürcü, S., Beyan, C. & Yalçın, A. (2002), "Survey of the use of complementary and alternative medicine among Turkish Cancer Patients", *Complementary Therapies in Medicine*, 10(2), 94–99.
- Craig, C., Weinert, C., Walton, J. & Derwinski-Robinson, B. (2006), "Spirituality and Chronic Illness, and Rural Life", *Journal of Holistic Nursing*, 24 (1), 27–35.
- Çetingöz, R., Tanrıverdi, Y., Ataman-Uruk, Ö. & Kınay, M. (2000), "Kanserli Hastalarda Tıp Dışı Tedavi Yöntemlerinin Araştırılması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 14(3), 245–249.
- Dole, C. (2004), "In the Shadows of Medicine and Modernity: Medical Integration and Secular Histories of Religious Healing in Turkey", *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 28(3), 255–280.
- Duggan, J., Peterson, W.S., Schutz, M., Khuder, S., Charkraborty, J. (2001), "Use of Complementary and Alternative Therapies in HIV Infected Patients", *AIDS Patient Care And STDs*, 15(3), 159–167.
- Eastwood, H. (2000), "Why Are Australian GPs Using Alternative Medicine- Postmodernisation, Consumerism And The Shift Towards Holistic Health", *Journal Of Sociology*, 36(2), 133–156.

- Furnham, A. (1994), "Explaining Health And Illness-Lay Perceptions On Current And Future Health, The Causes Of Illness, And The Nature Of Recovery", *Social Science & Medicine*, 39(5), 715–725.
- Furnham, A., Forey, J. (1994), "The Attitudes, Behaviors And Beliefs Of Patients Of Conventional Vs. Complementary (Alternative) Medicine" *Journal of Clinical Psychology*, 50(3), 458–469.
- Furnham, A., Kirkcaldy, B. (1996), "The Health Beliefs And Behaviors Of Orthodox And Complementary Medicine Clients", *British Journal Of Clinical Psychology*, 35(FEB), 49–61.
- Güleç, H., Yavuz, A., Topbaş, M., Ak, İ. & Kaygusuz, E. (2006), "Psikiyatri Hastalarında Tıp dışı Çare Arama Davranışı", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 9(1), 36–44.
- Haley, K.C., Koenig, H.G., Bruchett, B.M. (2001), "Relationship Between Private Religious Activity And Physical Functioning In Older Adults", *Journal Of Religion And Health*, 40(2), 305–312.
- Hsieh, M., Kagle, J.D. (1991), "Understanding Patient Satisfaction and Dissatisfaction with Health Care", *Health and Social Work*, 16 (4), 281–290.
- Kaptchuk, T.J., Eisenberg, D.M. (1998), "The Persuasive Appeal Of Alternative Medicine", *Annals Of Internal Medicine*, 129(12), 1061–1065.
- Kelly, K.M., Jacobson, J.S., Kennedy, D.D., Braudt, S.M., Mallick, M., Weiner, M.A. (2000), "Use of Unconventional Therapies by Children with Cancer at an Urban Medical-Center", *Journal of Pediatric Hematology Oncology*, 22(5), 412–416.
- Kersnik, J. (2000), "Predictive Characteristics Of Users Of Alternative Medicine", *Schweizerische Medizinische Wochenschrift*, 130(11), 390–394.
- Krastins, M., Ristinen, E., Cimino, J.A., Mamtani, R. (1998), "Use Of Alternative Therapies By A Low-Income Population", *Acupuncture & Electro-Therapeutics Research*, 23(2), 135–142.
- Kroesen, K., Baldwin, C.M., Brooks, A.J., Bell, I.R. (2002), " US Military Veterans Perceptions of the Conventional Medical-Care System and Their Use of Complementary and Alternative Medicine", *Family Practice*, 19(1), 57–64.
- Leonard, K.L. (2003), "African traditional healers and outcome-contingent contracts in health care", *Journal of Development Economics*, 71: 1–22.
- Mccoll, M.A., Bickenbach, J., Johnson, J., Nishihama, S., Schumaker, M., Smith, K., Smith, M., Yealland, B. (2000), "Changes In Spritual Beliefs After Traumatic Disability", *Archives Of Physical Medicine And Rehabilitation*, 81(6), 817–823.
- McCurdy, E.A., Spangler, J.G., Wofford, M.M., Chauvenet, A.R. & McLean, T.W. (2003), "Religiosity is associated with the use of complementary medical therapies by pediatric oncology patients", *Journal of Pediatric Hematology Oncology*, 25(2), 125–129.

- Moschen, R., Kemmler, G., Schweigkofler, H., Holzner, B., Dunser, M., Richter, R., Felischhacker, W.W., Spernerunterweger, B. (2001), "Use of Alternative/Complementary Therapy in Breast-Cancer Patients-A Psychological Perspective", *Supportive Care in Cancer*, 9(4), 267–274.
- Nilmanat, K. & Street, A. (2004), "Search for a cure: narratives of Thai family caregivers living with a person with AIDS", *Social Science & Medicine*, 59: 1003–1010.
- Ong, C.K., Peterson, S., Bodeker, G.C., Stewartbrown, S. (2002), "Health-Status of People Using Complementary and Alternative Medical Practitioner Services in 4 English Countries", *American Journal of Public Health*, 92(10), 1653–1656.
- Özbek, Ö., Özşenel, F., Oysul, K., Beyzadeoğlu, M., Pak, Y., (2003), "Radyoterapi uygulanan kanser hastalarının psikososyal yöntem değerlendirmesi", *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 23(3), 189–194.
- Pearce, M & Singer, J.L. (2006), "Religious Coping among caregivers of Terminally Ill Cancer Patients", *Journal of Health Psychology*, 11(5), 743–759.
- Raguram, R., Venkateswaran, A., Ramakrishna, J. Weiss, M.G. (2002), "Traditional Community Resources For Mental-Health-A Report Of Temple Healing From India", *British Medical Journal*, 325(7354), 38–40.
- Rayner, L., Easthope, G. (2001), "Postmodernm Consumption And Alternative Medications", *Journal Of Sociology*, 37(2), 157–176.
- Roy, R (1999), "Religious commitment and its interaction with scientific professions: a low-church real-science, critique of 'science' and 'spirituality'", *Technology in Society*, 21(4), 417–425.
- Siapush, M. (1999), "Why Do People Favor Alternative Medicine", *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 23(3), 266–271.
- Sirois, F.M. & Gick, M.L. (2002), "An Investigation of the Health Beliefs and Motivations of Complementary Medicine Clients", *Social Science & Medicine*, 55(6), 1025–1037.
- Sjoberg, L. & Afwahlberg, A. (2002), "Risk Perception And New-Age Beliefs", *Risk Analysis*, 22(4), 751–764.
- Söllner, W., Maislinger, S., Devries, A., Steixner, E., Rumpold, G., Lukas, P. (2000), "Use of Complementary and Alternative Medicine by Cancer-Patients Is Not Associated with Perceived Distress or Poor Compliance with Standard Treatment But with Active Coping Behavior-A Survey", *Cancer*, 89(4), 873–880.
- Stambolovic, V. (1996), "Medical Heresy-The View Of A Heretic", *Social Science & Medicine*, 43(5), 601–604.
- Tan, M., Uzun, O. & Akçay, F., (2004), Trends in Complementary and Alternative Medicine in Eastern Turkey. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 10(5), 861–865.

- Tokem, Y. (2006), "Astımlı Hastalarda Tamamlayıcı ve Alternatif Tıp Kullanımı", *Tüberküloz ve Toraks*, 54(2), 189–196.
- Wein, S. (2000), "Cancer, Unproved Therapies, and Magic", *Oncology-New York*, 14(9), 1345–1350.
- White, M & Verhoef, M (2006), "Cancer as part of the journey: The role of Spirituality in the decision to decline conventional prostate cancer treatment and to use complementary and alternative medicine", *Integrative Cancer Therapies*, 5(2), 117–122.
- Wiles, J. & Rosenberg, M.W. (2001), "Gentle Caring Experience-Seeking Alternative Health-Care In Canada", *Health & Place*, 7(3), 209–224.
- Wootton, J.C.& Sparber, A. (2001), "Surveys of Complementary and Alternative Medicine-Part III-Use of Alternative and Complementary Therapies for HIV/AIDS", *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 7(4), 371–377.

Karbon Vergisinin Ekonomik Analizi ve Etkileri: Karbon Vergisinin Emisyon Azaltıcı Etkisi Var Mı?

Hakan HOTUNLUOĞLU
hhotunlu@adu.edu.tr

Recep TEKELİ
rtekeli@adu.edu.tr

Analysis and Effects of Carbon Tax: Does Carbon Tax Reduce Emission?

Abstract

Last few years a subject that includes both the human and the nature has attracted the attention of tax theoreticians and researchers, i.e. Carbon Tax. The work on this subject has been developing in the international literature but in Turkey there is a lack of sufficient study carried out on this subject. The aim of this study is to analyze the effect of Carbon Tax as a means of fiscal policy to reduce the carbon emission. By employing data on 18 European countries over the period of 1995 – 2003, we aim to test econometrically whether Carbon Tax has achieved its aim, or not. Our paper finds out that the use of Carbon Tax has not been effective to reduce the amount of emission.

Key Words : Environmental Taxes, Green Taxes, Ecological Taxes.

JEL Classification Codes : H23, I18, C23.

Özet

Son yıllarda insanı ve doğayı içeren bir konu vergi teorisyenlerinin ve araştırmacıların ilgisini çekmektedir: Karbon Vergisi... Uluslar arası literatürde bu konu üzerine yapılan çalışmalara kıyasla, Türkiye’de yapılan çalışmalar eksiktir ve henüz yeterli düzeye gelmemiştir. Bu çalışmanın amacı emisyonu azaltmak amacıyla kullanılan mali araçlardan olan Karbon Vergisinin etkisini analiz etmek ve Karbon Vergisinin amacını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini 18 Avrupa ülkesinin verilerini kullanarak ekonometrik olarak test etmektir. Çalışmamızda öngörülenin aksine Karbon Vergisinin emisyon azaltıcı etkisinin yeterince etkin olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Sözcükler : Çevre Vergileri, Yeşil Vergiler, Ekoloji Vergileri, Panel Veri.

Acknowledgement

This Paper is prepared from the unpublished master thesis and was given at the Congress named as “2007 Güncel Ekonomik Soru(n)lar” which was held by Adnan Menderes University.

Beyan

Bu çalışma yayınlanmamış yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmış ve Adnan Menderes Üniversitesi 2007 Güncel Ekonomik Soru(n)lar kongresinde sunulmuştur.

1. Giriş

Sanayi devrimiyle başlayan enerji ihtiyacının giderilmesi için en uygun kaynak olarak görülen fosil yakıtlar sanayi devrimiyle birlikte enerji üretimi için yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Sanayi devriminin devam etmesi ve ülkelerin gelişmeye başlamasıyla birlikte daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulmuş ve daha fazla fosil yakıt kullanılmaya başlanmıştır.

Fosil yakıtların kullanımı sonucu ortaya çıkan karbondioksit gazındaki artış ise her geçen gün doğayı daha fazla tahrip etmiştir. Doğanın ciddi anlamda zarar görmeye başlamasıyla insanların fosil yakıt kullanımı neticesinde çevreye verdikleri zararlar doğal döngü içerisinde telafi edilemez duruma gelmiştir.

Bu bağlamda, fosil yakıtların çevreye verdikleri zararın azaltılması için regülasyonlar, harçlar, vergiler ve kirlilik haklarının ticareti gibi birçok hukuki ve ekonomik araç kullanılmaya başlanmıştır. Ekonomik araçlardan olan çevresel vergiler gelişmiş Avrupa ülkelerinde yoğun biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Çalışmamızın amacı kullanılan çevresel vergileri analiz ederek hedeflenen amacın yerine getirip getirmediğini ampirik olarak test etmektir.

2. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

Fosil yakıtların çevreye verdikleri zararın temel nedeni, bu yakıtların yanmalarıyla açığa çıkan ve sera gazları¹ içerisinde yer alan karbondioksit gazının atmosferdeki yoğunluğunun artmasıdır. Doğal denge içerisinde atmosferde karbondioksit gazı yer almakta ve belirli bir yoğunlukta kalmak zorundadır. Ancak karbondioksit gazının yoğunluğunun artmasıyla insanoğlunun çevreye verdiği en büyük zarar ve insanlığın sonunu getirebilecek türden bir olay olan küresel ısınma meydana gelmektedir.

Küresel ısınma, dünya çapında genel sıcaklığın artması olarak tanımlanmaktadır. Küresel ısınma atmosferdeki sera gazlarının yoğunluğunun değişmesiyle meydana gelmektedir. Küresel ısınmaya neden olan sera gazları içerisinde en büyük paya sahip olan karbondioksit gazı ise toplam sera gazlarının %80'ini oluşturmaktadır (NCESD, 2003: 5).

Atmosferde yer alan sera gazlarının görevi güneşten gelen ışınların bir bölümünü atmosfer içinde tutarak dünya sıcaklığının makul bir düzeyde kalmasını

¹ Kyoto Protokolünde kontrol altına alınmaya çalışılan sera gazları şunlardır; Karbon dioksit (CO₂), Metan (CH₄), Diazot monoksit (N₂O), Hidroflorokarbonlar (HFCs), Perflorokarbonlar (PFCs), Kükürt heksaflorid (SF₆).

sağlamaktadır. Ancak sera gazlarının yoğunluğunun artması nedeniyle atmosferin ısı tutma yeteneği artmakta ve dünyanın mevcut sıcaklığını artırıcı etki yapmaktadır.

Artan küresel sıcaklık iklim sistemi üzerinde çok büyük etkiler meydana getirmektedir. 1860'tan günümüze kadar ortalama küresel sıcaklığın 0,5 ila 0,7 °C arasında yükseldiği öne sürülmektedir (Dolu, 2005: 10). Son yüzyıl içinde dünya sıcaklığının 0,6 °C artış gösterdiğini, 1990 yılının son 150 yılın en sıcak yılı olduğunu, kutuplardaki buzulların erimeye başladığını ve buna bağlı olarak deniz seviyesinin 0,1–0,2 metre yükseldiğini göz önüne aldığımızda dünyamızı ne gibi ciddi tehlikelerin beklediği ortaya çıkmaktadır (Karakaya ve Özçağ, 2004: 2).

Yapılan araştırmalar, karbondioksit salınımlarının ana nedeni olan kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların kullanımı sonucunda; Tablo: 1'de gösterildiği üzere her yıl havaya yaklaşık 21 milyar ton karbon salındığına; bu miktarın Sanayi Devriminden beri birikmiş olan karbondioksit emisyonu miktarına eklendiğine; iklimin önümüzdeki birkaç yüzyıl içinde yeniden dengeye kavuşabilmesi için, karbon yayımının okyanus ve ormanların emebileceği bir düzeye dek yani yılda 1–2 milyar ton ya da günümüzdeki oranın %80 azaltılması gerektiğine işaret etmektedir (Kovancılar, 2001: 12).

Geçmişten günümüze kadar meydana gelen karbondioksit emisyonundaki artış neticesindeki iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan aşırı hava olayları sonucu meydana gelen aşırı yağış ve kasırgalar meydana geldikleri bölgelere tamir edilmesi oldukça güç zararlar vermektedir. Bu zararlar çok büyük miktarlara ulaştığından dolayı ekonomi üzerinde büyük bir baskı oluşturmaktadır. 1990 ile 2000 yılları arasında hava ilişkili olaylar nedeniyle sadece Amerika'nın ekonomik zararı 212,7, dünya çapındaki ekonomik kayıp ise 677,6 milyar dolardır (Dolu, 2005: 26). Konuya bu açıdan bakıldığında ve dünya üzerindeki ülkelerin çoğunun gayrisafı milli hâsılasının bu ölçüde büyük olmadığı düşünüldüğünde konunun ekonomik boyutunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

İklim değişikliklerinin en rahatsız edici yönü, bu değişiklikler sonucu ortaya çıkan sorunlardan yoksulların diğer kişilere göre daha orantısız bir biçimde etkilenmesi ve gelir dağılımındaki mevcut farklılıkların daha da artmasıdır (Vural, 2004: 158). Neticede iklim değişikliğinden, her durumda olduğu gibi, yoksul halk kitleleri daha fazla etkilenecektir.

3. İklim Değişikliğinin Önlenmesinde Karbon Vergisinin Kullanılması

İklim değişikliğine neden olan sera gazları arasında karbondioksit gazı %80'lik bir yer teşkil etmektedir. Bu nedenle iklim değişikliğinin en büyük nedeni bu karbondioksit gazındaki yoğunluk artışıdır. Yapılan çalışmalarda (Parry ve Robertson ve Williams, 1999; Bossier ve Bracke ve Vanhorebeek, 2002; Brovoll ve Larsen, 2004;

Floros ve Vlochau, 2005; Scrimgeour ve Oxey ve Fatai, 2005; Wissema ve Dellink, 2006) karbon vergisinin iklim değişikliğinin önlenmesi için kullanılabilecek etkin bir araç olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla eğer karbon vergisi kullanılırsa, 1997 tarihinde imzalanan ve taraf olan ülkelerin 2008–2012 yılları arasında emisyon miktarlarını 1990 yılı seviyesine indirmeyi taahhüt ettikleri Kyoto Protokolü limitine yaklaşılmış olacaktır (UN, 1998: 3).

Bu verginin en büyük avantajı piyasa temelli bir vergi olmasıdır. Bu söylem verginin fiyatları etkileyerek, fiyat mekanizması yoluyla karbon emisyonuna neden olan fosil yakıtların kullanım maliyetlerini artırmayı ifade etmektedir. Karbon emisyonunu önlemek için kullanılan piyasa temelli olmayan diğer araçlar karbon vergisi gibi doğrudan bir etkiye sahip değildir. Çünkü karbon vergisi gibi doğrudan fiyatlar yoluyla maliyetlere etki edememekte, dolayısıyla gerektiği kadar emisyon azaltımı sağlayamamaktadır.

Karbon vergisi fosil yakıtların karbon içeriğine göre ve sadece karbon içerikli yakıtlardan alınan bir tüketim vergisidir (Zhang, 2004: 5008). Bu vergi emisyon birimi başına alınır. Karbon emisyonunun belirlenmesindeki güçlükler nedeniyle Baranzini (2000), yandığında salınan karbon emisyonu miktarı ile orantılı olmak üzere karbon vergisinin iki şekilde alınabileceğini belirtmiştir;

- Havaya bırakılan her bir ton karbon emisyonu için belirlenen karbon vergisi şeklinde, ya da
- Belirli bir enerji birimi (joule², BTU³ veya kilowatt-saat) başına alınabilir.

Baranzini'nin (2000) bu önerilerinin en uygulanabilir olanı atmosfere salınan her bir ton karbon emisyonu için belirlenen karbon vergisinin uygulanmasıdır. Karbon emisyonunun miktar olarak ölçülme güçlüğünden kaynaklanan bir zorluk vardır. Ancak bu zorluk, bir tonluk karbon emisyonu meydana getiren fosil yakıtların miktarının saptanmasıyla giderilebilir. Karbon vergisinin ne zaman alınacağı yani nihai tüketiciye satışı sırasında mı yoksa üretime girdiğinde mi alınacağı ise ayrı bir tartışma konusudur.

Karbon vergisi, fosil yakıt kullanıcılarının sebep olduğu küresel ısınma problemini oluşturan sera gazı emisyonlarının neden olduğu ekonomik dışsallıkların içselleştirilmesini desteklemektedir. Ayrıca, karbon vergisi negatif dışsallıkların fiyat mekanizması yoluyla içselleştirilmesini savunan ve 1992 yılında Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonunda da benimsenen “kirleten öder” ilkesi olarak nitelendirilen Pigouvian vergi yaklaşımı altında sınıflandırılmaktadır (Kovancılar, 2001: 12). Bu yaklaşımla maliyetlerin, negatif dışsallıkların yayılmasına neden olan ekonomik birimlerin maliyet fonksiyonlarına girmesiyle özel maliyetler ve sosyal maliyetler arasındaki fark minimuma

² Joule: 1 amperlik akım şiddetinin 1 ohm'luk bir dirençten geçmesiyle 1 saniyede yapılan iştir.

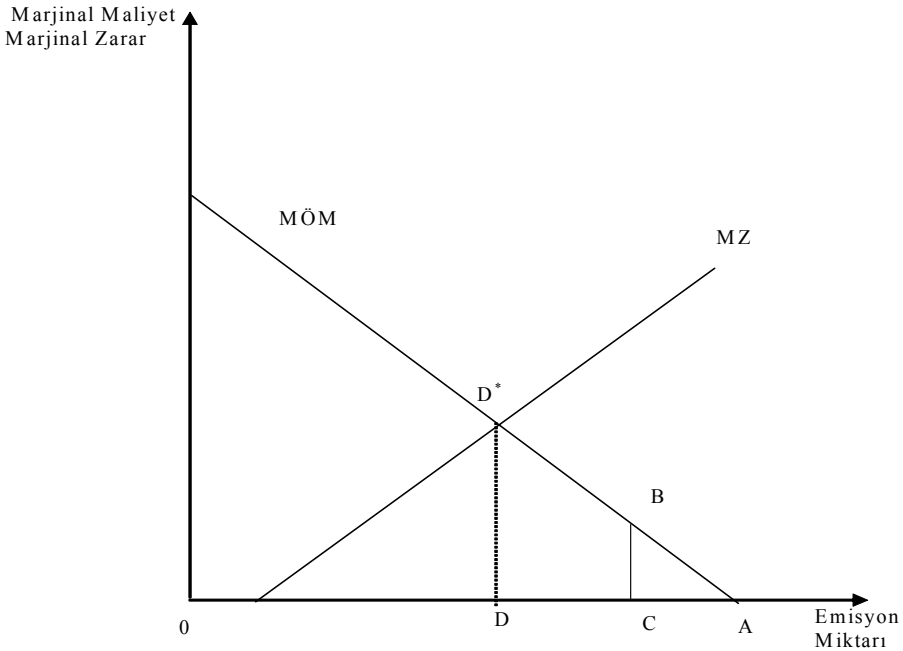
³ BTU (British thermal unit); 252 kaloriye eşit enerji birimidir.

ulaşmış olacaktır. Pigouvian vergilemenin amacının sosyal optimuma ulaşmak olduğunu düşünürsek; karbon vergisinin toplum refahını yükselttiğini ve bunun için karbon vergisinin marjinal çevresel maliyete eşit olması gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak meydana gelen toplumsal zararın boyutunun nasıl ölçüleceği ve ölçütünün ne olacağı toplumsal optimuma ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Cuervo ve Gandhi ve Ved, 1998: 17).

4. Karbon Vergisinin Teorisi

Çevresel nitelikli karbon vergisi incelenirken ve ekonomik analizi yapılırken temel bir mantığı yani varsayımları olması gerekmektedir. Bu vergiyle ilgili temel varsayım, regülasyonların olmadığı durumda çok sayıdaki fosil yakıt kullanıcısı tarafından çevrenin tahrip edilmesi ve bilinçsizce kullanılmasıdır (Markandya ve Lehoczki, 2000: 3). Böyle bir durumda yani çevrenin korunmadığı durumdaki karbon emisyonunu azaltmanın maliyeti, korunan bir çevreden sağlanan faydadan daha azdır. Bu durum Şekil: 1’de gösterilmiştir.

Şekil: 1
Marjinal Maliyet, Marjinal Zarar ve Optimum Kirlilik Seviyesi

Kaynak: Markandya ve Lehoczki, (1993-4)

Yatay ekseninde toplam emisyon seviyesi yer almaktadır. Dikey ekseninde ise marjinal maliyet ve marjinal zarar⁴ (MZ) seviyeleri gösterilmektedir. Marjinal maliyet çevre kirlenmesinin önlenmesi için yapılan son birim harcamayı ifade etmektedir. Bu harcama temiz teknolojiler için yapılan yatırımlar, fosil yakıtlardan başka enerji kaynaklarına geçiş maliyetleri ya da karbon emisyonu yaratan ürünlerin azaltılması şeklinde olabilir. Bu varsayımlar altında marjinal maliyet eğrisi yada marjinal önleme maliyeti eğrisi Şekil: 1’de MÖM olarak gösterilmiştir. Hiç kontrol olmadığı durumda kirleticiler emisyon seviyelerini OA’da tutacaklardır. Çünkü bu seviyede önlem için bir maliyete katlanmak zorunda olmayacaklardır. Aynı zamanda bu noktaya yakın noktalarda da çok küçük önleme maliyetine katlanacaktır. Bu bölge ABC üçgeni şeklinde gösterilmiştir.

Şekil: 1’deki MZ eğrisi karbon emisyonunun marjinal zararını göstermektedir. Bu marjinal zarar karbon dioksit emisyonu sonucu meydana gelen solunum rahatsızlıkları, tabiatın doğal döngüsünde meydana gelen zararlar, ürünlerde ve su stoklarında meydana gelen zararlar ve karbon dioksit gazının meydana getirdiği diğer zararlardan oluşmaktadır. Şekil: 1’de gösterilen marjinal zarar eğrisi bireyler, üzerlerindeki bu zararlı etkileri minimize edinceye kadar her seviyede emisyon artışına karşılık verecekleri varsayımı altında çizilmiştir.

Şekilde gösterilen marjinal değerler, emisyon azaltımı gibi çevrenin korunması durumunda gerileyeceklerdir. İşte emisyon azaltımı sayesinde gerileyen marjinal değerler D emisyon seviyesinde eşitleneceklerdir. Yani bu noktada marjinal önleme maliyetiyle marjinal zarar birbirine eşitlenmiş ve optimum emisyon seviyesi belirlenmiş olacaktır.

Böyle bir optimum belirlenebilmesi için gerekli olan, bu iki eğrinin tahmin edilmesidir. Bu iki eğrinin tahmin edilmesi sonucunda, şekilde D* noktası olarak nitelendirilen marjinal önleme maliyetiyle marjinal zararın eşitlendiği noktada karbon vergisinin belirlenmesi sağlanacaktır. Diğer taraftan her bir kirleticie OD miktarında bir kirlenme kotası verilebilir. Ancak bu kotanın uygulanması için çok detaylı regülasyon ve kontrol mekanizmaları gerekmektedir. Kişilerin kotayı aşıp aşmadığının ölçülmesindeki güçlükler ve bunun maliyeti nedeniyle uygulanabilirliği zayıftır.

Ekonomik olarak marjinal zarar ve marjinal önleme maliyetlerinin eşitlendiği nokta olan optimum kirlilik seviyesi noktasına (D*) ulaşmanın yolu DD* miktarı kadar karbon vergisi koymaktır. Böylece çevreyi kirletenler emisyonlarını DD seviyesine çekecekler ve kirl ettikleri kadar vergi ödemiş olacaklardır. Sonuçta herkes kirl ettiği kadar vergi ödeyeceği için kirl ililiğin önlenmesi en az maliyetle gerçekleştirilmiş olacaktır.

⁴ Karbon emisyonu belli bir seviyeye ulaştıktan sonra önleme maliyetleri meydana geldiği için MZ doğrusu orijinden çıkmamaktadır.

5. Karbon Vergisinin Dizaynı

Karbon vergisi getirilmesinin açık nedeni karbondioksit emisyonunun azaltılmasıdır. Karbon vergisi, fosil yakıt kullanıcılarının sera gazı yayması neticesinde global tehlikeye sebep oldukları ekonomik dışsallıkları içselleştirmeye zorlar. Karbon vergisi dizayn edilmesi iki ana temele bağlıdır. Birincisi konulan verginin tarafsız olmasıdır. İkincisi optimal verginin belirlenmesi gereğidir. Açıkçası optimal karbon vergisi kirliliğin neden olduğu marjinal sosyal maliyet ile marjinal onarım maliyetinin eşit olması anlamına gelir. Ancak bu iki temel şartın gerçekleştirilebilmesinde iki ayrı zorluk vardır. Bunlar (Cuervo, 1998: 17):

- Birincisi, kirliliğin yarattığı sosyal zararın ölçütü ve büyüklüğü ne olacak? Bu büyüklükler hane halkı ya da global düzeyde olabilir. İşte optimali belirlerken yaşanan zorluklar sadece verginin temeli değil aynı zamanda oranında da mevcuttur.
- İkinci olarak, sosyal zarar nasıl tahmin edilecek? Yani zarar hane halkı düzeyinde yada global düzeyde nasıl tahmin edilecek. İşte bu küresel tehlikenin gelecekte nasıl tahmin edileceği tam olarak kesin değildir ve ayrıca geniş çapta bilgiye ihtiyaç vardır.

İşte bu sayılan güçlüklerden dolayı birinci en iyi kapsamında optimal vergiyi tespit etmek çok zordur. Buna alternatif seçenek olarak daha kullanışlı ve daha sağlam temellere oturan bir yaklaşım üzerinde durulabilir. Bu *ikinci en iyi yaklaşımı (second best theory)* sosyal olarak kabul edilebilir çevre kalitesi şeklinde tasarlanabilir. Eğer çevre kalitesine yönelik kesin hedefler konulursa ve vergi oranı yani optimal vergi belirlenirken bu hedefler temel alınırsa çok daha etkili sonuçlar meydana gelebilir.

Sunulan bu ikinci en iyi teoremin etkin ve kullanışlı olduğu global çapta yapılan çalışmalarda da gözlemlenebilir. 1997 tarihinde imzalanan Kyoto Protokolünde, global çaptaki iklim değişikliğinin önlenmesi amacıyla çevresel kaliteye yönelik kesin hedefler konulmuştur. Bu anlaşmaya göre, ülkeler çevre kalitesine yönelik olarak emisyon hacimlerini 2008–2012 yılları arasında 1990 yılı seviyesinin en az %5'i oranında altına indirmeyi taahhüt etmişlerdir (UN, 1998: 3).

6. Uygulamada Karbon (Enerji) Vergileri

Karbon vergisine çevre vergisi tartışmaları açısından bakıldığında ilk olarak İngiltere’de 1970’li yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, uygulamada karşılaşılan problemler nedeniyle çeşitli sosyal sorunlar meydana gelmiş ve ancak 2000’li yıllarda uygulanmaya başlanabilmektedir. Bu bağlamda karbon vergisini ilk tartışmaya sunan ülke İngiltere olmasına rağmen ilk uygulayan ülke olamamıştır. Karbon vergisi ilk olarak 1990 yılında enerji tüketimindeki artışı yavaşlatmak ve bunun zararlı etkilerini azaltmak

amacıyla Finlandiya’da uygulanmaya başlamıştır. Finlandiya dünya emisyon salınımının %0,3’lük kısmından sorumlu olmasına rağmen karbon vergisini ilk uygulayan ülkedir. Finlandiya’nın uygulamış olduğu bu vergi, ulaşımda kullanılan benzin ve dizel gibi yakıtlar ve diğer enerji kaynaklarını (petrol, kömür, doğal gaz ve elektrik, vb.) içermektedir. 2001 yılında Finlandiya’nın toplam çevresel vergi gelirlerinin %55’i bu vergiden meydana gelmiştir ve 2005 yılında çevresel vergi gelirleri toplam vergi gelirlerinin %62’sini oluşturmaktadır (Hiltunen, 2004: 9). Finlandiya’dan sonra Norveç ve İsveç karbon vergisini 1991 yılında uygulamaya koymuşlardır. İsveç Çevre Bakanlığının yaptığı bir çalışmaya göre 1995 yılında karbon vergisi olmasaydı karbondioksit emisyonu %15 daha fazla gerçekleşecek ve 2000 yılında da verginin olmaması durumunda emisyon miktarının %20–25 daha yüksek miktarda oluşacağı tahmin edilmiştir (Johansson, 2000: 8). Ayrıca İsveç Maliye Bakanlığı’nın 2000 yılında yayınladığı raporda 2001–2010 yılları arasındaki dönemde vergilerde 30 milyar İsveç kronu⁵ (3,3 milyar Avro) tutarında gelir artışı beklenmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında bu gelir beklentisinin doğru olduğu görülmüştür. Çünkü 2001 ve 2002 bütçelerinde 7 milyar İsveç Kronu gelir artışı sağlanmıştır (Clinch ve Gooch, 2006).

Norveç’in 1991–1992 dönemindeki vergi reformu çerçevesinde getirdiği karbon vergisi karbondioksit emisyonu üzerinde azaltıcı bir etkiye sahipti. Ancak büyük sanayi lobilerinin baskıları sonucu yüksek miktarda fosil yakıt kullanan sektörler üzerinde bu verginin seviyesi düşük tutulmuştur. Bu nedenle 1998 yılında trafik ve metal sanayinin karbon emisyonundaki artış nedeniyle toplam karbondioksit emisyonundaki azalma gerçekleşememiştir. 1990’dan 1999 yılına kadar karbondioksit emisyonunda bu muafiyetler nedeniyle %18 oranında artış meydana gelmiştir (Statistics Norway, 1999: 1).

Aynı dönemde Hollanda ve Danimarka bu vergiyi uygulamaya koymuştur. Hollanda enerji ve karbon üzerinde dört çeşit vergi getirilmiştir. Bunlar; genel akaryakıt fiyatlandırılması, enerji düzenleyici vergi, tüketim vergisi ve stratejik petrol depolama vergisidir (Horner ve Bosquet, 2001).

1980’lerin sonlarında Danimarka Çevre Ajansı çevresel vergilemeyi takip ederken, işsizlik yüksek seviyedeydi. Hükümet işsizliği düşürmek için hane halkı enerji tüketimi üzerindeki çevresel vergilerin artırılarak gelir artışı sağlanması ve diğer vergilerin düşürülmesine yönelik ortak görüş birliğine varmıştır. Böylece karbon vergisi kömür, petrol, doğal gaz ve elektrik üzerine karbon tonu başına 13,4⁶ avro olarak getirilmiştir (Clinch ve Gooch, 2006). Bu bağlamda karbon vergisinin Danimarka’da ilk kez uygulamaya koyulması çevresel amaçlar doğrultusunda değil de diğer sosyo-ekonomik problemler sonucu gerçekleşmiştir. 1997 yılında hesaplanan karbon emisyonunun 1988 yılı seviyesinden %6 daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bir azalma sağlanmasına rağmen

⁵ İsveç Kronu: SEK (Sweden Kron)

⁶ Güncel fiyatlarla 13,4€ olarak hesaplanan bu değer koyulduğunda karbon tonu başına 100 Danimarka Kronu olarak getirilmiştir.

hazırlanan enerji planında öngörülen karbon emisyonunda daha fazla azaltım gerekmiştir. Karbon vergisinin ton başına 100 Danimarka Kronu olmasına rağmen Danimarka Çevre Koruma Ajansı etkin karbon vergilemesi için daha yüksek vergi alınması gerektiğini belirtmiştir (DEPA, 1999: 162).

Bu bağlamda, enerji ve karbon (enerji) vergileri karbon emisyonunu azaltmak için bir araç olarak Danimarka, Hollanda, Norveç, Finlandiya ve İsveç'te uygulanmış ve uygulanmaktadır. Bu ülkelerdeki karbon vergisi uygulamalarının genel özellikleri şu şekilde özetlenmektedir (Baron, 1997: 30–31):

- Uygulanan hiçbir politika enerji kullanımı sonucu ortaya çıkan tüm karbon emisyonunu tamamıyla homojen bir şekilde kapsamamaktadır.
- Enerji yoğun sanayilere ya da uluslararası rekabette duyarlı sanayi kesimlerine muafiyetler tanınmıştır.
- Karbon/enerji vergileri karbon emisyonunu azaltmada doğru bir sinyal sağlarken mali baskıyı minimize etmek için bazen enerji üzerindeki diğer vergilerin yerine konulmuştur.
- Homojen vergilerde emisyon hedeflerine ulaşmak için enerji kullanıcıları arasındaki farklar göz önüne alınmamaktadır. Ancak karbon vergisinde kullanıcılar arasındaki farklar dikkate alındığı için ülkeler, karbon vergilerine bir politika olarak güvenmektedirler.
- Karbon vergileri sık sık istihdam ve sermaye üzerindeki yüksek bozucu (distortionary tax) vergiler gibi yapısal mali sorunları çözmek için kullanılan genel mali reformların bir parçası olarak da kullanılmaktadır.
- Bu vergiler genellikle adaptasyon için zaman kazanmak ve fiyat şokları gibi negatif etkilerinden kaçınmak için aşamalı olarak uygulanmaktadır. Vergi oranlarını sabit tutmak için enflasyona göre düzenlenebilir nitelikte olmaktadır.

Yukarıdan da anlaşılabileceği gibi karbon ve enerji için uygulanabilecek vergiler her bir ülke için tek tek özetlenememektedir. Aslında, her ülkenin uyguladığı vergi paketi nedeniyle karşılaştığı güçlük açık olarak bir biriyle karşılaştırılmalarını zorlaştırmaktadır. Çünkü ülkeler üretim ve tüketim açısından ekonomik olarak birbirlerinden farklıdır ve dolayısıyla her ülkenin bu vergiyi kendine göre farklı şekilde dizayn etmesi olağan bir durumdur.

7. Karbon Vergisinin Emisyon Üzerine Etkisi; Model ve Data

Çalışmada, uygulanmakta olan Karbon Vergilerinin amacına ulaşip ulaşmadığını yani emisyon miktarını azaltıp azaltmadığını görmek için bir modele

ihtiyacımız vardır. Bunun için, karbon emisyonundaki değişme; fosil yakıtlardaki, büyümedeki, şehirleşmedeki ve çevresel vergilerdeki değişimin bir fonksiyonu olarak modellenebilir. Bu bağlamda çalışmamızda 6 ayrı model tahmin edilecektir.

İlk olarak çevresel amaca yönelik vergi kullanan 18 Avrupa ülkesinin⁷ karbondioksit emisyon miktarındaki değişme fosil yakıtların, gayrisafi yurtiçi hasıladaki (GSYİH), şehirleşmedeki büyümenin ve ortalama çevresel vergilerin⁸ (enerji ve ulaşım vergileri)⁹ (Brovoll ve Larsen, 2004; Hindriks, 2006; Storer, 2007; Sahlin, 2007), fonksiyonu olarak modellenmiştir. Oluşturulan bu model (1) kullanılarak *Tahmin 1* gerçekleştirilecektir. Türkiye’de çevresel amaçlı (emisyon azaltımına yönelik) Karbon Vergisi kullanımı uygulamaya koyulmadığı için model tahminine Türkiye dahil edilmemiştir. Bu modelde toplam karbondioksit emisyonu (CO_2) ülkelerin yıllara göre toplam emisyonunun düzeltilmiş halini niteler. Yani fosil yakıtların kullanımı sonucu ortaya çıkan emisyonu simgeler. Buradaki Y (GSYİH) ülkenin büyümesini gösteren bir değişken olarak alınmıştır. Toplam fosil yakıtların tüketimi petrol (Pet) için günlük bin varil, doğal gaz için (Dogal) milyon küp ve kömür (*Kömür*) için milyon ton olarak alınmıştır. Şehirleşme (U) olarak modele konulan değişken ise kentsel nüfus büyüklüğünü ifade etmektedir. Çevresel vergiler OTÇV olarak modelde gösterilmiştir.

$$dLnCO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 dLnDoga_{it} + \beta_2 dLnPet_{it} + \beta_3 dLnKömür_{it} + \beta_4 LnOTÇV_{it} + \beta_5 dLnU_{it} + \beta_6 dLnY_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$i=1,2,...18$ ülkeleri, t zamanı, c sabit katsayıyı ve ε hata terimini göstermekte olup tüm değişkenler logaritmik formdadır.

İkinci olarak bu 18 ülkenin ortalama çevresel vergi oranları Avrupa Birliği raporlarında olduğu gibi alt gruplara ayırarak ortalama enerji vergileri (OEV)¹⁰ ve ortalama ulaşım vergileri (OUV) şeklinde modele (2) dâhil edilmiştir. Model (2) kullanılarak da *Tahmin 2* gerçekleştirilecektir.

$$dLnCO_{2it} = \beta_0 + \beta_1 dLnDoga_{it} + \beta_2 dLnPet_{it} + \beta_3 dLnKömür_{it} + \beta_4 LnOEV_{it} + \beta_5 LnOUV_{it} + \beta_6 dLnU_{it} + \beta_7 dLnY_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

⁷ Bu ülkeler: Avusturya, Belçika, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, İspanya, İsveç, İngiltere, Almanya, Çek Cumhuriyeti ve Fransa.

⁸ Ortalama Vergi Oranı: Toplam vergi hasılatının gayrisafi yurtiçi hasıla içerisindeki payı.

⁹ Toplam çevresel vergiler fosil yakıtlar alınan tüm vergileri kapsamaktadır. Bunlar petrol, doğal gaz ve kömür tüketim vergileri, enerji vergileri, karbon vergisi, motorlu taşıtlar üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır.

¹⁰ Avrupa İstatistik Kurumu (Eurostat) karbon vergisini enerji vergileri içinde göstermektedir.

Ayrıca amacı ve uygulaması doğrudan karbondioksit emisyonunu önlemek olan karbon vergisini tam anlamıyla uygulanan ülkelerde (Norveç, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Hollanda) çevresel vergilerin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisi kukla değişken (Dummy) verilerek ve model (3) kullanılarak *Tahmin 3* gerçekleştirilecektir. Aynı şekilde enerji ve ulaşım vergilerinin alt gruba ayrıldığı modelde (4) de karbon vergisi uygulayan ülkeler için kukla değişken verilerek *Tahmin 4* gerçekleştirilecek ve bu ülkelerdeki etkisi yakalanmaya çalışılacaktır.

$$dLnCO_{2_{it}} = \beta_0 + \beta_1 dLnDogal_{it} + \beta_2 dLnPet_{it} + \beta_3 dLnKömür_{it} + \beta_4 LnOTÇV_{it} + \beta_5 dLnU_{it} + \beta_6 dLnY_{it} + \beta_7 Kukla_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$dLnCO_{2_{it}} = \beta_0 + \beta_1 dLnDogal_{it} + \beta_2 dLnPet_{it} + \beta_3 dLnKömür_{it} + \beta_4 LnOEVI_{it} + \beta_5 LnOUVI_{it} + \beta_6 dLnU_{it} + \beta_7 dLnY_{it} + \beta_8 Kukla_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Yukarıdaki modellere uygun olarak 18 ülke için tahmin yapıldıktan sonra karbon vergisini tam anlamıyla uygulayan 5 ülke (Norveç, Finlandiya, İsveç, Danimarka ve Hollanda) verileri için birinci (1) ve ikinci (2) denklemler kullanılarak, *Tahmin 5* ve *Tahmin 6* gerçekleştirilecektir. Bu iki tahminin gerçekleştirilme amacı karbon vergisini tam olarak uygulamayan 13 ülkeyle, bu vergiyi tam olarak uygulayan 5 ülkeyi ayırarak, karbon vergisinin tam olarak uygulayan ülkelerdeki karbon vergilerinin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Bu analizde 18 Avrupa ülkesine ilişkin gerçekleştirilecek olan tahminlerde kullanılacak olan Ortalama Çevresel, Enerji ve Ulaşım Vergileri verileri 1995–2003 yılları arasındaki 9 yıllık döneme aittir ve Avrupa İstatistik Kurumu (eurostat) web sayfasından alınmıştır (European Commission, 2006). Ayrıca diğer değişkenler olan fosil yakıtlara ilişkin veriler de (kömür, petrol ve doğal gaz) Energy Information Administration’un web sayfasından alınmıştır (Energy Information Administration, 2006). Şehirleşme ve GSYİH verileri Dünya Bankasının ‘World Development Indicators’ yayınından elde edilmiştir (World Bank, 2006).

-Tahmin

Modelde bağımlı değişken olarak yer alan karbondioksit emisyonu içsel, bağımsız değişken olan diğer değişkenler de dışsal olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda karbondioksit emisyonundaki değişimlere bağımsız değişkenlerdeki değişim neden olmaktadır. Ancak modelde kullandığımız temel değişkenlerden olan Çevresel Vergi değişkenlerinin karbondioksit emisyonu ile bağlantısından yani içselliklerinden şüphe edilmektedir ve eğer modelimizde yer alan bağımsız değişkenlerden herhangi biri içsel ise yapılacak olan tahmin sonucu elde edeceğimiz tahminler sapmalı ve tutarsız olur.

Dolayısıyla tahminler model probleminden dolayı hatalı olacaktır. Bu nedenle ilk önce modellerde kullanılan çevresel vergi değişkenlerinin içsellik sınamaları gerçekleştirilecek, daha sonra diagnostik (tanısal) testler olan değişen varyans ve otokorelasyon testleri yapılacaktır.

Yapılacak olan bu testler neticesinde eğer modellerde problemle karşılaşılırsa bu problemler çözümlenecektir. Modellerdeki ve serilerdeki hatalar giderildikten sonra panel data ekonometrisinin temel testleri olan, serilerin zaman ve grup boyutlarındaki sabit ve rastsal etkiler araştırılıp en doğru tahmin yöntemi belirlenecektir. Son olarak da belirlenen bu uygun tahmin yöntemiyle modeller tahmin edilecektir.

-Ampirik Sonuçlar

Yapılacak olan tahminler öncesinde, kullanılan panel veri seti üzerinde gerekli ön testler, içsellik ve diagnostik (tanısal) testler olarak panel veri ekonometrisine uygun olarak yapılmıştır (Baltagi, 2001). Ön testler sırasında veri serilerinde değişen varyans tespit edilmiş ve bu problem White's düzeltmesi kullanılarak giderilmiştir. Ayrıca dataların farklarıyla çalışılması ve geniş zaman boyutunun olmamasıyla ilişkili olarak serilerde otokorelasyona rastlanmamıştır.

Analizde modellenen 4 farklı denklem için ayrı ayrı one-way (tek yön) ve two-way (çift yön) sabit etki modeli olup olmadıklarını araştırmak için F testleri uygulanmıştır. Yine one-way ve two-way rastsal etki modeli için LM testleri gerçekleştirilmiştir. Bu sonuçlara göre analizi yapılan 4 model içinde herhangi bir gözlemlenmeyen sabit (fixed) ya da rastsal (random) etkiye rastlanmamıştır. Sonuç olarak tek yönlü veya çift yönlü bir etki tespit edilmediği için denklemler Panel En küçük Kareler yöntemiyle (PLS) tahmin edilmiştir.

Yapılan 6 tahminin sonucunda fosil yakıt değişkenlerinin (kömür, petrol, doğalgaz) etkisi beklenen yönde pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Ancak birinci ve ikinci tahminde, ortalama çevresel vergi, enerji vergisi ve ulaşım vergisi oranlarının karbondioksit emisyonuyla aralarında beklenildiği gibi negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Aralarında negatif bir ilişki olmasına rağmen vergilerin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisi anlamsız olduğu için bir etki yaratmadığı söylenebilir.

Üçüncü ve dördüncü tahminde vergilerin emisyon üzerine bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Bu iki model karbon vergisi kullanan ülkeler için kukla değişkene sahiptir. Bunun sonucunda üçüncü tahminde karbon vergisi kullanan ülkelerde bu verginin kullanılması neticesinde emisyonunda pozitif yönlü dördüncü tahminde negatif yönlü bir hareket gözlenmekte ancak istatistiksel olarak anlamsız çıkmaktadır. Sadece karbon vergisi kullanan ülkeler için yapılan beşinci ve altıncı tahminde yine tüm vergilerin negatif etkisi görülmekte ancak bu etkiler de istatistiksel olarak anlamsızdır.

Şehirleşmede meydana gelen değişme emisyon miktarını pozitif yönde etkilemektedir, ancak bu etki de istatistiksel olarak anlamsızdır. Ülke ekonomilerinde meydana gelen büyümenin karbon emisyonu üzerindeki etkisi de anlamsızdır. Ülkeler büyürken daha fazla karbon emisyonu salıyorlar şeklinde bir yargıya ulaşmamız söz konusu olmamaktadır.

Sonuç olarak yapılan tüm tahminlerde çevresel vergilerin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisi teorik olarak beklenenin aksine anlamsız çıkmaktadır.

Tablo: 1
Tahmin Sonuçları

Karbondioksit Emisyonu	Tahmin 1	Tahmin 2	Tahmin 3	Tahmin 4	Tahmin 5	Tahmin 6
Çevresel Vergiler	-0.018 (-1.05)	-	-0.20 (-0.93)	-	-0.04 (-0.81)	-
Enerji Vergileri	-	-0.014 (-1.11)	-	-0.14 (-1.08)	-	-0.006 (-0.23)
Ulaşım Vergileri	-	-0.005 (-1.02)	-	-0.005 (-0.84)	-	-0.007 (-0.50)
KUKLA	-		0.002 (-1.05)	-0.001 (-0.08)	-	-
PETROL	0.43*** (4.39)	0.44*** (4.38)	0.43*** (4.37)	0.44*** (4.35)	0.32 (1.35)	0.34 (1.44)
Doğal Gaz	0.06*** (3.23)	0.06*** (3.29)	0.06*** (3.20)	0.06** (3.21)	0.22*** (3.39)	0.22*** (3.35)
Kömür	0.17*** (5.88)	0.17*** (5.58)	0.17*** (5.83)	0.17*** (5.56)	0.20*** (3.29)	0.20*** (3.20)
GSYİH	0.004 (0.82)	-0.01 (-0.27)	0.004 (0.08)	-0.01 (-0.27)	-0.007 (-0.07)	-0.004 (-0.048)
Şehirleşme	0.87 (1.23)	0.73 (1.07)	0.88 (1.24)	0.73 (1.06)	1.63 (1.04)	1.41 (0.64)
C	0.02 (1.11)	0.007 (0.77)	0.02 (1.05)	0.008 (0.75)	-0.03 (-0.60)	-0.007 (-0.23)
R ²	0.36	0.36	0.36	0.36	0.41	0.41
Gözlem Sayısı	144	144	144	144	40	40

Not: ***, $p < 0.01$; **, $p < 0.05$; *, $p < 0.10$ 'u göstermektedir.

8. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada küresel ısınma neticesinde meydana gelen iklim değişikliğinin insanoğlunun geleceği üzerindeki mevcut ve muhtemel etkileri açıklanmış ve iklim değişikliğinin önlenmesi için, literatürde yapılan çalışmalarla da iklim değişikliğinin önlenmesi için kullanılabilecek etkin bir araç olarak önerilen ve 1990’lardan beri Norveç, Danimarka, Hollanda, İsveç ve Finlandiya’da uygulanan karbon vergisi incelenmiştir.

Karbon vergisinin önerilmesinin ve kullanılmasının en büyük nedeni piyasa temelli bir vergi olmasıdır. Bu ifade verginin fiyatları etkileyerek, fiyat mekanizması yoluyla karbondioksit emisyonuna neden olan fosil yakıtların kullanım maliyetlerini artırarak, bireyleri daha az fosil yakıt kullanmaya ve yeni enerji kaynakları bulmaya teşvik etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bir tüketim vergisi olan karbon vergisi, fosil yakıt kullanımı neticesinde karbondioksit emisyonu ile çevreye yayılan olumsuz dışsallıkların içselleştirilmesini sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle karbon vergisi çevreyi kirletenlerden devlete mülkiyet hakkı aktarır. Bu yüzden bireyler kirletme haklarını geri alabilmek için devlete vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu bağlamda ekonomik enstrüman olarak karbon vergisi piyasaya müdahale ederek çevresel amacı gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda çevresel amacın yanında önemli bir kamu geliri sağladığı için de ekonomik amacı gerçekleştirmiş olmaktadır.

Yine bu çalışmada, karbon vergisinin nasıl dizayn edileceği konusu ve teorisi ele alınmıştır. Temel olarak karbon vergisinin optimum şekilde belirlenebilmesi için de marjinal sosyal faydayla marjinal sosyal maliyetin eşitlenmesi gerektiği Pigovian yaklaşımla ifade edilmiştir. Karbon vergisinin dizaynı ile ilgili bu açıklamalardan sonra karbon vergisinin diğer ekonomik araçlarla karşılaştırılması, farklılaştırılması, uygulanması ve gelirlerinin kullanımı konuları tartışılmıştır. Karbon vergisinin kullanımının makro etkileri incelenmiş ve bu etkilerin negatif yönlü olmadığı ortaya konulmuştur.

Vergilerle yapılan tahminlerde karbondioksit emisyonunu artıran en önemli değişkenlerin öngörüldüğü şekilde fosil yakıtlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak karbon vergisi uygulayan ülkelerde toplanan çevresel vergilerin karbondioksit emisyonu üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bunun üç temel nedeni olduğu ileri sürülebilir: Birincisi, karbon vergisi ve diğer çevresel vergilerin, Avrupa Komisyonu tarafından da belirtildiği üzere, homojen bir şekilde tüm karbondioksit emisyonunu kapsamaması ve dolayısıyla karbon vergisi dizaynının temeli olan, verginin tüm karbondioksit emisyonunu kapsamamasının gerekliliği gerçekleştirilememektedir. İkinci ve en önemli nedeni yukarıda incelendiği üzere karbon vergisini uygulayan ülkelerdeki bazı sektör ve kesimlere önemli muafiyetlerin tanınmasıdır. Bu muafiyetler enerji-yoğun, yani enerjiye bağımlı olarak fosil yakıtları önemli miktarda kullanan sektörlerle ve uluslararası

rekabete duyarlı kesimlere tanınmıştır. Çünkü karbon vergisinin maliyetlerde artış yaratmasıyla enerji yoğun sektörlerin maliyetlerinin önemli ölçüde artacağı ve yine bu vergi nedeniyle artan maliyetler uluslararası rekabet kaybına yol açacağı için hükümet üzerinde önemli etkiye sahip olan sanayi lobileri tarafından desteklenmiştir. Enerji-yoğun sektörler ve rekabete duyarlı kesimler tarafından hükümet üzerinde yapılan baskıların siyasi anlamda sonuç vermesiyle, bu kesimler karbon vergisinin kendi üzerlerindeki etkisini azaltmışlardır. Dolayısıyla karbondioksit emisyonunun en büyük kaynağı olan bu sektörlerde karbon vergisi amacına uygun olarak işletilemediği için, emisyon azaltım amacını gerçekleştirememektedir. Bu bağlamda demokratik ülkelerde bile hükümetlerin toplumun ortak çıkarlarından çok, baskı ve çıkar gruplarının çıkarları doğrultusunda kararlar aldıkları gözlenmekte ve bilinmektedir. Özellikle çevrenin korunması amacıyla alınması düşünülen bir verginin, hükümet üzerinde etkili bir grubun üyeleri için maliyet artırıcı bir etki yaratacağı düşünülüyorsa, toplum yararına bir uygulama dahi olsa hayata geçirilmesi zor olacaktır.

Üçüncü olarak alınan karbon vergisinin daha çok kamu geliri sağlama aracı olarak kullanılmasıdır. Çünkü karbondioksit emisyonun hacminin büyüklüğü ve fosil yakıtların üretimin hemen her alanında kullanılması neticesinde önemli bir kamu geliri potansiyeli yaratılmaktadır. Bu gelir potansiyeli de karbon vergisinin çevresel amacı yerine ekonomik amacını gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Ortaya çıkan sonuçtan ekonomik olarak güçlü yapıda olan karbon vergisini uygulayan ülkelerde çevre vergileri sadece fiyatların artmasına yol açarken emisyon hacminde bir değişme meydana getirmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda karbon vergisinin fiyatlar üzerindeki etkisinin de incelenmesi gerekmektedir.

Çevresel amaca yönelik olarak sunulan ve daha sonra amacından uzaklaşan politikalarla küresel çaplı karbondioksit emisyonundaki artış probleminin çözümü kavuşması zor gözükmemektedir. Çünkü küresel boyuttaki bir sorun ancak küresel çaptaki politikalarla çözülebilir. Dolayısıyla çevre kirliliğinin önlenmesi konusunda vergilerin yanı sıra farklı politika araçlarının da uygulamaya koyulması gerekmektedir.

Küresel ısınmaya neden olan karbondioksit emisyonunu önlemek için üç parçadan oluşan bir dünya çevre politikası önerilebilir. Bu politikanın birinci parçası uluslararası çevresel işbirliğidir. Günümüzde çeşitli uluslararası girişimler mevcuttur ve bu girişimlerin en önemlisi Kyoto Protokolüdür. Ancak uluslararası boyutta gerçekleştirilmeye çalışılan girişimler istenilen amaca ulaşmamaktadır. Çünkü dünya emisyon miktarının önemli bir bölümünden sorumlu olan Amerika, Çin ve Hindistan gibi ülkeler uluslararası antlaşmalara taraf olmamaktadırlar. Sonuç olarak bu ülkelerin işbirliğine yaklaşmaması nedeniyle uluslararası girişimler amacına ulaşmamaktadır. Bu bağlamda küresel ısınmanın önüne geçilebilmesi için ilk olarak tüm dünya ülkelerinin uluslararası düzeyde çevresel işbirliği içine girmeli gerekmektedir. İkinci parça olarak uluslararası işbirliği ile bağlantılı olarak dünya çapında homojen bir karbon vergisi

uygulanmalıdır. Tüm dünyada uygulanacak homojen bir karbon vergisi ile tüm dünyadaki fosil yakıtlardaki fiyat artışı aynı düzeyde olacak ve sektörler rekabet kaybına uğramayacaktır. Böylece rekabet kaybı yaşanacağı görüşüyle bazı sektörlerle muafiyetler tanınmak zorunda kalınmayacaktır. Politikanın son ayağı olarak toplanan karbon vergisi gelirleriyle temiz teknoloji gelişimi için teşvikler sağlanmalıdır. Sonuç olarak bu üç parça aynı anda gerçekleştirildiğinde birbirini tamamlamakta ve küresel ısınmanın önüne geçilebilecek etkin bir politika oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Baltagi, H Badi (2001), *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley & Sons Ltd. West Sussex, England.
- Baranzini, Andrea, & Goldemberg, Jose & Stefan Speck (2000), “A Future for Carbon Taxes”, *Ecological Economics*, 32, 395–412.
- Baron, Richard (1997), “Economic/Fiscal Instruments: Competiveness Issues Related to Carbon Energy Taxation”, *OECD Working Paper*, 14.
- Bossier, F., & I. Bracke, & F. Vanhorebeek (2002) “The Impact of Energy and Carbon Taxation in Belgium”, Federal Planning Bureau Brussels, *Working Paper*.
- Bruvoll, Annegrete & Bodil Merethe Larsen (2004), “Greenhouse Gas Emissions in Norway: Do Carbon Taxes Work?”, *Energy Policy*, 32, 493–505.
- Clinch, J.P. & M. Gooch (2006), *Economic Instruments in Environmental Policy*, <<http://www.economicinstruments.com>>, 30.08.2007.
- Cuervo, Javier & P. Ved Gandhi (1998), “Carbon Taxes: Their MacroEconomic Effect and Prospects for Global Adoption- A Survey of The Literature”, International Monetary Fund, *I.M.F. Working Paper*, 39.
- Danish Environmental Protection Agency, Ministry of Environment and Energy (DEPA) (1999), “Economic Instruments in Environmental Protection in Denmark”, <http://www2.mst.dk/common/Udgivramme/Frame.asp?pg=http://www2.mst.dk/udgiv/publications/2000/87-7909-568-2/html/default_eng.htm>, 09.09.2007.
- Dolu, Ömer (2005), “Kyoto Protokolü Esneklik Mekanizmaları ve Kurumsal Kapasite Gelişimi”, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın, 115.
- Energy Information Administration, (2006), *Official Energy Statistic From The U.S Government*, <<http://www.eia.doe.gov>>, 10.09.2007.
- European Commission (2006), “The Structures of The Taxation Systems In The European Union: 1995–2004”, *Directorate-General Taxation and Customs Union Tax Policy*, <http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/Structures2006.pdf>, 25.09.2007.

- Floros, Nicolaoas & Andriana Vlachou (2005), “Energy Demand and Energy-related CO2 Emissions in Greek Manufacturing: Assessing The Impact of a Carbon Tax”, *Energy Economics*, vol: 27, ss: 387–413.
- Hiltunen, M. (2004), *Economic Environmental Policy Instruments in Finland*, The Finnish Environmental Institute, Helsinki,
<<http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=20705&lan=en>>,
30.09.2007.
- Hindrink, J. & E. Lehmann & A. Parmentier (2006), “Optimal Income Taxation and The Shape of Average Tax Rates”, *Economics Bulletin*, s. 8, ss. 1–6.
- Hoerner, A.J. & B. Bosquet (2001), *Environment Tax Reform: The European Experience*, Center For a Sustainable Economy: Washington DC.
- Johansson, B. (2000), *The Carbon Tax in Sweden*, Innovation and The Environment, OECD: Paris.
- Karakaya, Etem & Mustafa Özçağ (2004), “Sürdürülebilir Kalkınma ve İklim Değişikliği: Uygulanabilecek İktisadi Araçların Analizi”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, *I. Maliye Konferansı: Geçiş Ekonomilerinde Mali Politikalar*, 16 Nisan 2004, Bışkek/Kırgızistan.
- Kovancılar, Birol (2001), “Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği”, *Yönetim ve Ekonomi*, 8 (2), 7–19.
- Markandya, Anil & Zsuzsa Lehoczki (1993), “Environment Taxation: A Review of OECD Country Experience and Prospects for Economies in Transition”, *HIID Development Discussion Paper*, 471.
- NCESD (2003), “Environment Signals”, *A Report on Sustainability Indicators*, National Center for The Environment and Sustainable Development, Greece.
- Parry, Ian W.H., vd. (1999), “A Second-best Evaluation of Eight Policy Instruments to Reduce Carbon Emissions”, *Resource and Energy Economics*, 21, 347–373.
- Sahlin, J., T. Ekvall, M. Bisailon, J. Sundberg (2007), “Introduction of a Waste Incineration Tax: Effects on The Swedish Waste Flows”, *Resources, Conservation and Recycling*, s. 51, ss. 827–846.
- Scrimgeour, Frank, and Oxey, Les and Fatai, Koli (2005), “Reducing Carbon Emissions? The Relative Effectiveness of Different Types of Environmental Tax: The Case of New Zealand”, *Environmental Modelling and Software*, 20, 1439–1448.
- Statistics Norway (1999), *Unaltered CO2 Emissions Despite Lower Oil Production*, Weekly Bulletin Issue, s. 11,
<http://www.ssb.no/english/weekly_bulletin/editions/9911/1.shtml>,
21.09.2007.
- Sterner, T. (2007), “Fuel Taxes: An Important Instrument For Climate Policy”, *Energy Policy*, s. 35, ss. 3194–3202.

- UN (1998), *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*, United Nations, <<http://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>>, 10.08.2007.
- Vural, İstiklal Y. & Coşkun Can Aktan & Dilek Dileyici (2004), *Kamu Maliyesinde Çağdaş Yaklaşımlar*, Seçkin Kitabevi, Bursa, 182s.
- Wissema W. & R. Dellink (2006), “CGE Assessment of Interactions Between a Carbon Energy Tax and Pre-existing Taxes”, *Trinity Economics Paper* s. 13, Trinity College Dublin, Dublin.
- World Bank (2006), *World Development Indicators*, <<http://www.worldbank.org>>, 30.07.2007.
- Zhang, ZhongXiang & Aandrea Baranzini (2004), “What Do We Know About Carbon Taxes? an Inquiry into their Impacts on Competitiveness and Distribution of Income”, *Energy Policy*, 32, 507–518.

Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Olgusu, Bu Olguyu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması

Suphi ASLANOĞLU
s.aslanoglu@hotmail.com

Seyfi YILDIZ
seyfiyildiz@hotmail.com

Shadow Economy and a Suggestion to Reduce the Shadow Economy in Turkey; Making an Efficient Auditing System by Using Ratio Analysis

Abstract

Shadow economy which consists of all commerce on which applicable taxes are being evaded, leads to misleading macro economic indicators and thus application of irrational economic policies. In this contex, today, shadow economy is one of the most important problems that face all economies, developing or develeoped alike. It is generally accepted that shadow economy consists of significant part of Turkish economy. Negative effects of shadow economy on economies, necessitate measures are being taken to combat shadow economy. One of the most urgent measures for reducing the size of shadow economy is putting auditing system in place and takes measure to ensure its effectiveness. In Turkey, auditing ratio is much lower and the size of shadow economy is increasing significantly. Therefore, it a must be develop effective auditing system that includes alternative auditing technigues. Ratio analyzis is one of important tools for tax auditing. This study focuses on ratio analysis in order to reduce the size of shadow economy.

Key Words : Shadow Economy, Ratio Analysis, Auditing System, Control.

JEL Classification Codes : O17, O40, M42.

Özet

Gelir yaratan ve kamu otoritesinden gizlenen faaliyetler bütünü olarak ifade edilen kayıt dışı ekonomi, bir ülkede ekonomik göstergelerin gerçekleri doğru yansıtmamasına ve dolayısıyla hatalı ekonomik politikaların uygulanmasına neden olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi olgusu, günümüzde sadece gelişmekte olan ülkeler açısından değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler açısından da karşı karşıya kalınan önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Ülke ekonomileri açısından yarattığı olumsuz etki, sözkonusu olgu ile mücadeleyi ve tedbirler alınmasını gerekli kılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması için alınması gerekli en önemli tedbirlerden birisi, inceleme mekanizmanın etkinliğini sağlamaya yönelik önlemlerin hayata geçirilmesidir. Etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması ve incelemede etkinliğin sağlanması ise, alternatif inceleme tekniklerinin uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, incelemelerde rasyo analizinden yararlanılması, etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması yönünde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, kayıt dışı ekonomi olgusunu azaltmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak inceleme mekanizmasının etkinliğine ilişkin sözkonusu yöntem üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler : Kayıt dışı Ekonomi, Rasyo Analizi, Etkin İnceleme, Denetim.

Acknowledgement

The *Abstract* of this paper is also being printed in “The Proceedings” book of 2nd International Symposium on Public Finance: Recent Fiscal Problems in Transitional Economies which was held by the Public Finance Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kyrgyzstan – Turkey MANAS University, on October 24-27, 2007.

Beyan

Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü tarafından 24–27 Ekim 2007 tarihleri arasında Bişkek’te düzenlenen 2. Uluslararası Kamu Maliyesi Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı çalışmanın özeti “The Proceedings” kitabında ayrıca basılmıştır.

1. Giriş

Kayıt dışı ekonomi olgusu evrensel bir olgu olup hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin yoğun olarak karşı karşıya kaldıkları bir husustur. Kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda farklı yazarlarca farklı oranlar ifade edilmiş olmakla birlikte, genel olarak sözkonusu oranın gelişmiş ülkelerde %10’lar, gelişmekte olan ülkelerde ise %20-50’ler düzeyinde olduğu, bazı ülkelerde ise oranın çok yüksek düzeylerde olduğu gözlenmektedir (Ülker, 2001: 171). Kayıt dışı ekonominin boyutlarının genişlemesi, bir taraftan kayıtlı ekonomi aleyhinde haksız rekabete yol açarken, diğer taraftan temel amacı kamu harcamalarını finanse etmek için kaynak yaratmak olan vergileme sistemini (Burgess ve Stern, 1993: 25) olumsuz etkilemek suretiyle vergi gelirleri yoluyla sağlanması beklenen finansman kaynaklarının azalmasına yol açarak kamu finansman dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerinin toplam gelirler içindeki oranı, ülke ekonomisi açısından gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi olup gelişmekte olan ülkelerde bu oranın düşük düzeyde gerçekleşmesinin temel nedeni kayıt dışı ekonominin varlığıdır.

Kayıt dışı ekonomi olgusunun tüm ülke ekonomileri açısından yarattığı olumsuz etki, sözkonusu olgu ile mücadeleyi ve birtakım önlemler alınmasını gerekli kılmıştır. Öte yandan, pek çok ülke gibi Türkiye’nin de son yıllarda karşılaştığı iktisadi problemlerin başında kamuda gelir-gider dengesinin sağlanamaması, kayıt dışı ekonomi ile mücadeleyi ön plana çıkarmıştır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması için çözüm bulunması gereken konulardan birisi, etkin bir inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Bu açıdan, vergi incelemelerinde rasyo analizinden yararlanılması önemli bir araç olarak durmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, kayıt dışı ekonomi olgusunu azaltmaya yönelik bir çözüm önerisi olarak, rasyo analizi yoluyla etkin bir inceleme sisteminin oluşturulması konusu üzerinde durarak sözkonusu yöntemle kayıt dışı ekonomi olgusu azaltma imkânlarını incelemektir.

2. Kayıt Dışı Ekonomi

2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak kesin ve genel kabul görmüş bir tanım olmamakla birlikte, literatürde çok sayıda tanıma yer verilmiştir. Altuğ’a (1999: 257) göre, kayıt dışı ekonomi, ya hiç belgeye bağlanmayarak ya da içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilen ekonomik olayın (alım-satım), devletten ve işletme ile ilgili öteki kişilerden (ortaklardan, alacaklılardan, kazanca katılan işçilerden vb.) tamamen ya da kısmen gizlenerek kayıtlı ekonominin dışına taşınmasıdır. Diğer bir tanıma (Işık ve Acar, 2003: 118) göre, kayıt dışı ekonomi geniş ve dar anlamda ele alınmıştır. Dar anlamda kayıt dışı ekonomi, yasal ama belgeye bağlanmamış iktisadi faaliyetleri içerirken, geniş anlamda

kayıt dışı ekonomi ise, yasal olduğu kadar yasadışı faaliyetleri kapsamaktadır. Vergisel anlamda kayıt dışı ekonomi (Altuğ, 1994: 23), vergi kaçırma ve vergiden kaçınma güdüsü ile vergi idaresinin bilgi alanı dışında bırakılmış faaliyetlerin bütünüdür. Akbulak ve Tahtakılıç'a (2003: 18) göre, kayıt dışı ekonomi, kayıtlarda gözükmeyen, vergilendirilemeyen yasal ya da yasadışı gelir yaratıcı ekonomik faaliyetler şeklinde tanımlanabilir. Öte yandan, Işık ve Acar'a (2003: 118) göre, kayıt dışı ekonomi, mal ve hizmet üretimi ve değişimine konu olmasına karşın ekonominin geleneksel ölçüm yöntemleriyle bütünüyle tespit edilemediğinden milli muhasebe kayıtlarında yer almayan ve GSMH büyüklüklerine yansımayan alanları kapsamaktadır. Başka bir tanıma göre ise (Ülgen ve Öztürk: 2007: 3) kayıt dışı ekonomi, gayrisafi milli hâsıla hesaplarını elde etmede kullanılamayan ve bilinen istatistik yöntemleri ile tahmin edilemeyen gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerdir.

Kayıt dışı ekonominin tanımında beş temel unsur söz konusudur. Bu unsurlar (Yetim, 1999: 9–12); yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, istatistiksel olarak ölçülemezlik, gelir ya da fayda elde etme ve ekonomik sisteme uygunluk olarak ifade edilebilir. Öte yandan, kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak yukarıda yer verilen tanımlar ele alındığında, genel olarak hepsinin ortak özelliği; elde edilen gelirin tamamen veya kısmen kayda geçirilmemesi ve bunun sonucunda ödenmesi gereken verginin tamamen veya kısmen ödenmemesidir.

2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı, her ülke düzleminde farklılık arz etmekte olup farklı ülkelerde farklı nedenlere dayanmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde kayıt dışılık ve nedenleri genellikle vergisel faktörler ve işgücü piyasasına yönelik düzenlemeler gibi faktörler tarafından belirlenirken gelişmekte olan ülkelerde bu faktörlerin yanı sıra ekonomiyi etkileyen nüfus artışı ve kentsel göç gibi demografik etmenler de etkin olabilmektedir. İster gelişmiş ister gelişmekte olan ülke ekonomilerinde kayıt dışılığın ortaya çıkışında temel nokta müteşebbislerin teşebbüsleri ile ilgili bilinçli ya da bilinçsiz gerçekleştirdikleri kar-zarar analizidir. Müteşebbisler kayıt dışında faaliyette bulunarak vergi, lisans ücretleri ve sosyal güvenlik yükleri gibi çeşitli maliyetleri azaltma yoluna gidebilirler. Öte yandan, kayıt dışı tercihinin, maliyetleri azaltan yapısıyla beraber kamu hizmetlerinden faydalanamama, finansal hizmetlerden faydalanamama ve kayıtlı çalışan işletmelerle iş yapamama gibi maliyetleri artıran bir yapısı da söz konusudur (Ülgen ve Öztürk, 2007: 3).

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili olarak 30 ülkede yapılan bir araştırmanın (Richardson, 2006: 150) sonuçlarına göre, ekonomik bağımsızlık, serbest piyasa koşulları ve yüksek ahlaki normlar ile kayıt dışılık arasında ters bir ilişki vardır. Genel olarak ele alındığında kayıt dışı ekonominin nedenleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Kıldış, 2000: 96; Bilen, 2007: 136).

2.2.1. Mali ve Ekonomik Nedenler

Kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran nedenlerin başında mali ve ekonomik nedenler gelmektedir. Son yıllarda azalma sürecine girmekle birlikte yine de yüksek olarak değerlendirilebilecek enflasyonun hüküm sürdüğü ülkemizde, enflasyon nedeniyle ortaya çıkan fiktif kârların vergilendirilmesi, elde edilen gelirin enflasyon sonucu artarak yüksek oranlı vergi dilimlerine dahil olması ve yine enflasyon nedeniyle satın alma gücünde meydana gelen aşınmadan dolayı mükellefler, elde ettikleri gelirin bir kısmını vergi idaresinden gizlenme yoluna gitmektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003: 18). Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerden bir diğeri, ülkemizde ekonomide hâkim olan işletme yapısının genellikle KOBİ’lerden meydana gelmesidir. Türkiye’de KOBİ’ler toplam istihdamın ortalama %45’ini, yatırımların ise %27’sini gerçekleştirirken toplam kredilerin yalnızca %3-4’ünü kullanabilmektedirler (Aydemir, 1995: 63). Öte yandan, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk, mali sistem ve vergi mevzuatının karmaşıklığı, vergi yapısı ve vergi oranlarının-çeşitlerinin yüksekliği, vergilendirme ortamının belirsizliği, defter tutma hadleri kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran mali ve ekonomik diğer nedenler olarak sıralanabilir.

2.2.2. Hukuki ve İdari Nedenler

Yasaların basit ve açık olmaması ve sık sık değişikliğe uğraması, cezaların caydırıcı olmaması, takip edilemeyen kamu alacakları, hukuki boşluklar, istisna ve muafiyetler, vatandaşların yasalara güveninin azalması, vergi idaresinin organik yapısı, teknik yapı, personel yapısı, denetim mekanizmasının etkisiz olması kayıt dışı ekonomiyi ortaya çıkaran hukuki ve idari nedenler arasında sıralanabilir. Öte yandan, kayıt dışı ekonomiye yol açan nedenlerden bir diğeri (Altuğ, 2002), hamiline yazılı ekonomidir. Hamiline yazılı çekler, senetler, menkul kıymetler gibi ödeme araçlarının sahibinin ve/veya zilyedinin tespiti olanaksız olduğundan, bunların geliri ya da kullanıldığı işlemler sonucu elde edilen gelirin beyan dışı bırakılma imkânı ortaya çıkmaktadır.

2.2.3. Sosyal ve Yapısal Nedenler

Mükellefleri kayıt dışına iten sosyal nedenler, toplumsal değer yargıları, vergi ahlakı, mükellef psikolojisi ve tarihsel nedenler olarak sıralanabilir. Kayıt dışı ile mücadelede ve kayıt dışını önlemede toplumsal değer yargıları büyük önem taşımaktadır. Yolsuzlukla mücadelede olduğu gibi kayıt dışının doğmasını ve büyümesini engelleyen en önemli faktörlerden biri “peer pressure” olarak adlandırılan çevre baskısıdır. Bu çevre baskısının oluşabilmesi için toplumun ahlaki değerlerinin kayıt dışını dışlaması ve bu dışlamanın da bir toplumsal norm haline gelmesi şarttır. Böyle bir toplumda çevre baskısı kendinden dengeleyici bir rol oynayacak ve kayıt dışının büyümesini engelleyecektir. Buna karşılık bu tip bir toplumsal normun oluşturulamadığı ülkelerde bu kez tam tersine

kayıt dışını artıran bir süreç sözkonusudur. Bu tip durumlarda kayıt dışı adeta kendi başına bir norm haline gelmektedir. Toplumsal değer yargılarının Türkiye’de kayıt dışılığın büyümesini engelleyecek bir şekilde gelişmemesinin, kayıt dışının büyümesine neden olan faaliyetlerin toplum tarafından dışlanmamasının ve hatta bazı durumlarda meşru görülmesinin açıklaması, farklı sosyal dinamikler sonucu oluşan sosyal bilincin ne şekilde geliştiği incelenerek yapılabilir. Türkiye’de sosyal bilincin doğru bir şekilde gelişmemesinin en önemli nedenlerinden biri kronikleşmiş bir sorun olan kamu yönetiminde şeffaflığın sağlanamaması ve takiben vatandaşlarla devlet arasında bir güven eksikliğinin varolmasıdır. Varolan güven eksikliği nedeniyle vatandaşların kafalarında vergi gelirlerinin hükümetler tarafından ne şekilde kullanıldığına dair soru işaretleri bulunmaktadır. Ödenen vergilerin vatandaşlara kamusal hizmet olarak dönmediği düşüncesinin baskın olması sonucunda vergi kaçırarak, devlete ödendiği takdirde atıl olacak bir paranın vatandaşın kendi cebinde kalması olarak algılanmaktadır (Ülgen ve Öztürk, 2007: 13).

2.3. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonominin hem işletmeler üzerinde hem de kayıtlı ekonomi üzerinde birtakım etkileri sözkonusudur. Bu etkiler genel olarak şu şekilde ifade edilebilir (Ülgen ve Öztürk, 2007: 4–5).

2.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin İşletmeler Üzerindeki Etkileri

Kayıt dışı çalışmanın işletmelere olan ilk ve belki de en önemli maliyeti, bu işletmelerin denetimlerden kaçmak için görünmez olmaları gereksiniminden ortaya çıkmaktadır. Görünmez olmak için çaba sarfeden kayıt dışı işletmelerin birçoğu denetimlerden kaçabilmek için ihtiyaçları olan modern ekipmanları alarak yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Belirli bir faaliyette uzmanlaşarak kısıtlı bir bölgede aktif olmak isteyen bir işletme için küçük kalmak doğru bir karar olabilir fakat küçük kalmanın ölçek ekonomilerinden faydalanamama, verimliliği artıramama ve rekabet gücünü geliştirememesi gibi olumsuzlukları da bulunmaktadır. Ölçek ekonomileri dâhilinde kapasite artırarak birim maliyetlerini düşürmek ve bu sayede daha verimli üretim yaparak rakiplerine üstünlük sağlamak isteyen kayıt dışı bir işletme sırf görünür olmamak ve denetimlerde göze çarpmamak için bu doğrultuda gelişmekten sakınmak zorundadır. Ayrıca, görünür olmaktan kaçınmanın reklam vasıtasıyla girilebilecek kârlı pazarlara erişimi engelleme gibi bir olumsuzluğu da bulunmaktadır. Resmi olmayan yapıları nedeniyle kayıt dışında çalışan işletmeler kamu hizmetlerinden tam anlamıyla faydalanamazlar. Kayıt dışında çalışan işletmeler yargı organları tarafından tam olarak korunamadıkları için iş yaptıkları insanların ve görevlerini suistimal eden kamu görevlilerinin kendilerine karşı işledikleri suçlar nedeniyle adalet sistemine başvuramazlar. Bu nedenle, kayıt dışı faaliyette bulunan işletmeler potansiyel pazarlarını daraltmış ve büyüme kapasitelerini yapay olarak sınırlandırılmış olurlar. Kayıt dışı işletmeler, finansal

hizmetlere ve iş geliştirme hizmetlerine erişimde zorluklarla karşılaşır. Genelde küçük ve orta boy olan bu işletmeler için sağlanan kredileri ve destek programlarını maliyetli ve riskli atfeden finansal kurumlar bu kredi ve desteklerden faydalanacak işletmelerden kayıtlı olmalarını ve geçmiş senelere ait mali kayıtlarını göstermelerini isterler. Bununla beraber, hükümetler ve kamu kuruluşları tarafından hazırlanan kredi ve iş destek programlarından da faydalanamayan kayıt dışı işletmeler finansman ihtiyaçlarını genellikle resmi olmayan odaklardan sağlarlar. Oysaki bu krediler genellikle kısa dönemli ve pahalı olmaktadır.

Öte yandan, kayıt dışında kalmanın firmalara bazı avantajlar sağladığı da ifade edilmelidir. Kayıt dışında çalışan bir işletme, kayıtlı olduğu zaman ödemesi gereken vergilerden ve uyması gereken düzenlemelerden muaf olmaktadır. İşletmeler, ödenmesi gereken vergiler gibi net bir giderden muaf olmakla beraber sosyal güvenlik primleri, iş ve işçi sağlığı ile ilgili düzenlemeler, çevre koruması ile ilgili düzenlemeler gibi vergi dışı ek mali yüklerden de kaçınarak üretim maliyetlerini düşürmekte ve net gelirlerini yükseltmektedirler. Yeni kurulacak işletmeler açısından ise kayıt dışında çalışmayı tercih etmek, kurulum aşamasında karşılaşacakları maliyetlerden muaf olmak demektir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde işletme kurmanın uzun zaman alan çok sayıdaki bürokratik prosedürleri nedeniyle karar aşamasındaki müteşebbisler kayıt dışı faaliyetlerde bulunmayı tercih etmektedirler. İşletme kurma maliyetlerinin yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışına yönelerek bu maliyetlerden kaçınan firmalar hem daha çabuk iş ortamına girerek iş fırsatlarından daha çabuk faydalanabilmekte ve kurulum aşamasında harcamaları gereken tutarı yatırım olarak işletmelerinin gelişmesinde kullanabilmektedirler.

2.3.2. Kayıtdışı Ekonominin Kayıtlı Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah ve gelişmişlik farkı dünyanın en önemli meselelerinden biridir. Bu farkın büyümesi küresel dengeleri ve istikrarı tehdit etmektedir. Bu farkın azaltılması, gelişmemiş ülkelerin sürdürülebilir ve kalıcı bir büyüme trendi yakalamaları ile mümkündür. Dolayısıyla iktisadi büyümenin daha iyi anlaşılmasına yönelik çalışmalar son dönemde ivme kazanmıştır. Bu çalışmalarda büyümeyi açıklayan geleneksel iktisadi modellerin ötesine geçilerek, büyümeyi sağlayacak ve bunu sürekli kılacak politika seçenekleri üzerinde durulmaktadır. Büyüme yanlısı kamu politikaları ele alınırken, refah düzeyi ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Gerçekten de dünyanın en müreffeh ülkeleri, verimliliğin en yüksek olduğu ülkelerdir. Zira kayıt dışının varlığı rekabetçi düzenden beklenen olumlu sonuçların elde edilmesini önlemektedir. Şöyle ki, firmalar kayıt dışına çıkarak elde ettikleri maliyet avantajları ile daha verimli ve daha rekabetçi olan ancak kayıt içinde kalmış firmalarla rekabete devam edebilmektedirler. Bunun sonucunda ekonomi zaman içinde ikili bir yapıya bürünmektedir. Bir tarafta kayıt içinde çalışan ve daha verimli firmalar, diğer tarafta kayıt dışında çalışan daha verimsiz firmalar. Bu kalıcı bölünme, ekonominin daha verimli ve daha fazla zenginlik üreten bir yapıya kavuşmasını önlemektedir.

Netice itibariyle, kayıt dışılık bir ekonominin potansiyel verimliliğine ulaşmasını önleyerek o ülkenin büyüme performansını olumsuz anlamda etkilemektedir. Bu olumsuzluğun vurgulanması kayıt dışılığın bütün yönleriyle anlaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik kurumlarının finansal durumlarını da bozmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyük bir hacme sahip olması nedeniyle sosyal güvenlik kurumlarında yeterli fon toplanamadığı takdirde bu kurumlar finansman zorluklarıyla karşı karşıya kalırlar. Sosyal güvenlik kurumlarında yeterli miktarda fon birikmediği durumlarda ise, devlet tarafından düzenlenmesi gereken düşük gelir guruplarına sosyal transferler gerçekleştirilemez ve bu nedenle düşük gelir guruplarının hayat koşulları daha da zorlaşır, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal adalet olumsuz yönde etkilenir.

Kayıt dışı ekonominin hem işletmeler ve hem de kayıtlı ekonomi üzerinde yarattığı ve yukarıda ikili bir ayırım şeklinde verilen etkileri ekonomik, mali, sosyal ve siyasal alanda pek çok sonuçlar doğurmaktadır. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonomiyi olumsuz ve olumlu yönlerini dikkate alarak değerlendirmek ve maddeler halinde sıralamak gerekirse aşağıdaki ayırımı yapmak mümkündür (Altuğ, 1994: 368):

Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Yönleri

- Kayıt dışı işlemler nedeniyle ödenmeyen vergiler bütçe açığına yol açmaktadır.
- Kayıt dışı olarak üretilen mal ve hizmetler daha düşük fiyatla satıldığından kayıtlı mükellefler aleyhine haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır,
- Kayıt dışı ekonomi, sermayenin, vergi yükünün görece olarak düşük olduğu makro ekonomik büyüme açısından etkisiz bazı alanlara kaymasına neden olmaktadır.
- Vergi yükünü kayıtlı mükellefler olan dürüst yükümlüler aleyhine çevirerek vergi adaletsizliği yaratmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, devlete karşı bir başkaldırı yaratmakta, ahlaki değerleri bozmakta ve sonuçta enflasyon ve işsizliği artırırken yatırımları ve üretimi azaltmakta, sosyal barışın bozulmasına, suç ve suçlu sayısının artmasına yol açmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, geleneksel istatistik yöntemleri ile milli gelir hesaplarına dâhil edilmeyen faaliyetlerden oluştuğu için, kayıtlı ekonominin belirlediği ekonomik göstergelere karşı güvensizlik yaratmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide iş kesintilere ayrılmakta, işletmeler küçülürken işçi sayısı azalmakta, sendikalaşma gereksinimi ortadan kalkmakta ve işçilerin daralan iş sahalarında iş bulma tesellisi pazarlık güçlerini kırmaktadır.

- Vergi kaçak ve kaybının hoşgörüsü ile karşılanması, toplumdaki suç anlayışını değiştirmekte, devlete ve topluma karşı işlenen suçlara gösterilen hoşgörüsü ile başlayan süreç toplumsal ahlak anlayışında çöküntülere yol açabilmektedir.
- Ağır vergi yükünden kurtulmak amacıyla gelişen kayıt dışı ekonomi, yüksek oranlı ve sürekli enflasyon ile karşılaştığında, satın alma gücünü korumak için efektif yabancı paraya sığınmakta, kayıt dışı ekonomik işlemlere katılan özellikle alt gruplar dolarize olarak serbest kur - resmi kur rebaketi başlatmakta ve kur makası sorununu büyütürken zaman zaman kriz tetikleyicisi de olabilmektedir.

Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Yönleri

- Kayıt dışı ekonomide kayıtlı ekonomideki vergi, sigorta primi vb. kamusal yükümlülüklerin olmaması, kayıt dışı üretim maliyetlerinin ve satış fiyatlarının görece olarak düşük gerçekleşmesine yol açmakta ve böylece kayıt dışı ekonomiye yurtiçi ve yurtdışı pazarlarda rekabet gücü kazandırmaktadır.
- Kayıtlı ekonominin yüksek maliyetler sonucu istihdam edemediği kişilere iş sağlamaktadır.
- Devletin bastığı para (emisyon) ve aldığı borçlar kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomiye transfer edildiğinde, çoğalan etkisi yaratarak tasarrufları yatırıma dönüştürme hızını, oranını ve büyüme hızını artırmaktadır.
- Devlete ödenen vergi, israfa varan gereksiz harcamalar ve transferlerle verimsiz bir şekilde kullanılırken, ödenmeyen vergi üretime, istihdama ve yatırıma kaynak oluşturmaktadır.
- Kayıt dışı işlemler ekonomide yarattığı talep nedeniyle işsizliği ve yoksulluğu azaltıcı unsurlar taşımakta, gelir dağılımına olumlu yönde katkı sağlamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonominin müşterisidir. Kayıt dışı işlemler sonucu elde edilen fonlar, menkul kıymet borsaları ve bankacılık sistemi kanalıyla ekonomiye mali kaynak sağlamaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide bürokratik işlemler ve gereksiz kaynaklar doğrudan mal ve hizmet üretimine kanallı olmakta, maliyetle düşmekte, işletme sermayesi gereksinimi azalmakta ve üretim artmaktadır.
- Kayıt dışı ekonomide işlemler genelde nakit para ile yapılmakta olup elde tutulan nakdin reel gücünün enflasyon vergisiyle aşındırılması suretiyle devlete aktarılan tutar kadar devlete gelir sağlanmaktadır.

- Devletin kayıtlı ekonomideki israf, yolsuzluk vb. başarısızlıklarına karşı toplum kayıt dışı ekonomiye yönelerek varlığını sürdürmektedir.

2.4. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları

Türkiye’de ekonomik faaliyetlerin önemli bir kısmının kayıt dışı olarak gerçekleştirildiği genel olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda ise kayıt dışılığın tanımı gereği üzerinde uzlaşılan ortak bir rakam bulunmamaktadır. Bu büyüklüğü tahmine yönelik çalışmalar birbirlerinden farklı sonuçlar vermektedirler. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmeye yönelik çalışmaların farklı sonuçlar vermesi sadece Türkiye’ye özgü bir durum değildir: Kayıt dışını ölçmeye yönelik çalışmalarda kayıtlı ve kayıt dışı ekonominin birbiriyle içiçe geçmesi nedeniyle kesin sonuçlar verecek yöntemler kullanılamamakta ve tahmin metotlarından faydalanılmaktadır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda yapılan çalışmalar ve uygulanan tahmin yöntemine göre ulaşılan sonuçlar aşağıdaki tabloda özetlenebilir (DPT, 2001: 11):

Tablo: 1
Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Alanında Yapılan Çalışmalar ve Kullanılan Yöntemler

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yıllar	Kayıt Dışı Ekonomi (GSMH’nın %’si olarak)
O.Altuğ	Vergi Yaklaşımı	1992	35
T.Deriyodik	Vergi Yaklaşımı	1989	46,94
D.Hakioğlu	Ekonometrik	1989	18
Y.Ilgın	Nakit Oranı	1993	54,3
Z.Kasnakoğlu	Nakit Oranı	1997	30–61
M.Dayıoğlu	Ekonometrik	1997	9–13
E.Erdil	İşlem Hacmi	1997	31
L.Koçoğlu	Duyarlık Analizi	1987	19,6–26,5
A.F.Özsoylu	Akit Oranı	1990	11.7
A.Temel	Vergi Yaklaşımı	1991	16,4–29,9
A.Şimşek	Ekonometrik	1991	7,88
R.Yamak	Ekonometrik	1994	10

(D.P.T., 2001: 11)

3. Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Çözüm Arayışları

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin boyutları sürekli artış göstermesine rağmen, kayıt dışını azaltmaya yönelik çalışmalar ve bu konuda alınan önlemler yetersiz kalmaktadır. Kayıt dışı ekonomiyi oluşturan nedenler incelenirken, olaya sadece vergisel açıdan bakılması yeterli bir yaklaşım değildir. Çünkü kayıt dışı ekonomi olgusunu artıran faktörlerin başında, gelir yaratan faaliyetlerin izlenememesi gelmektedir. Bu bağlamda, kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yönelik çözüm arayışları aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının artmasında neden olan etmenlerin başında idarenin denetim konusunda yeterince etkin olamaması gelmektedir. Bu noktada, kayıt dışılığını önlemede en etkin yöntem, bir takvim yılı içerisinde yaşam standartlarındaki değişikliğin ve servetteki net artışın hangi gelir kaynakları ile karşıladığını belirleyebilecek bir yöntemin uygulamaya konulmasıdır. Bu ise etkili bir denetim mekanizmasının kurulması ile sağlanabilir. Kayıt dışılığın önüne geçilebilmesi için mükellefleri mali açıdan izleyebilecek bir denetim mekanizmasının kurulması kaçınılmaz hale gelmiştir (Bilen, 2007: 138).

Gelişmiş ülkelerde finans sisteminin yerleşmiş olması nedeniyle para hareketleri genellikle bankalar aracılığıyla yapılır ve bu hareketler banka sisteminde iz bırakır. Bu durum ise kayıt dışı ile mücadelede etkinliği artırır. Öte yandan, finans sisteminin yeterince yerleşmediği gelişmemiş ülkelerde işlemlerin nakde dayanması nedeniyle yapılan işlemlerle ilgili herhangi bir iz bulmak çok zordur. Ülkemizde son yıllarda para hareketlerini izlemek suretiyle kayıt dışı faaliyetleri ve kazançları ortaya çıkarmaya yönelik çabalar artmaktadır. Kişilerin varlıklarında meydana gelen artışların nedeni ve kaynaklarının izlenmesinin yanında parasal hareketlerin izlenmesi kayıt dışı faaliyetlerin boyutunun azaltılmasında büyük önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de parasal hareketlerin, ayırt edilmeksizin finans sektöründe faaliyet gösteren aracı kuruluşlar vasıtasıyla yürütülmesine yönelik düzenlemelerin yapılarak (Seviğ, 2006) nakit ödeme yerine harcamaların banka kartı veya kredi kartı kullanılması yoluyla işlemlerin banka hesabına geçirilmesi sağlanmalıdır (Bilen, 2007: 139).

Öte yandan, hazırlanan Türk Ticaret Kanunu Tasarısı incelendiğinde, sözkonusu tasarının ticari hayatta çağdaş açılımlar ve çözümler getireceği öngörülmektedir. Türk Ticaret Kanunu Tasarısının Ticari İşletme konusunu düzenleyen birinci kitabında yer alması öngörülen bazı düzenlemeler kayıt dışılık olgusunun denetim altına alınması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Hazırlanan tasarıda kayıt dışını önlemek için öngörülen bazı hükümler şu şekilde sıralanabilir (Bilen, 2007: 140): Küçük şirketlerde denetimi en az 2 yeminli mali müşavir ya da serbest muhasebeci yerine getirecek, basit

usulde kayıt sistemi kaldırılacak, murakıplık sisteminin yerine bütün sermaye şirketleri için bağımsız denetime geçilecek, her şirketin kendisiyle ilgili lehte ve aleyhte tüm bilgileri yayınlayacağı web sitesi zorunluluğu getirilerek uymayanlara hapis cezası öngörülecek, uluslararası muhasebe standartlarına göre finansal tablolar çıkarılması zorunluluğu getirilecek, şirketler bağımsız uluslararası denetçilere açılacak, şirket kurma veya sermaye artırma vaadiyle para toplanabilmesi için S.P.K.'dan izin alınacak.

Vergi sisteminden kaynaklanan birtakım sorunlar nedeniyle ülkemizde kayıt dışı ekonominin boyutları artış göstermektedir. Kamu kesimi finansman açıklarının nedenlerinden birisi olan vergi gelirlerinin oldukça az olması, kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türk Vergi Sisteminden sağlanan gelir, kamu kesiminin yapmış olduğu harcamaların gerisinde kalmaktadır. Türk Vergi Sisteminden kaynaklanan sorunlar nedeniyle ekonomide birimler kayıt dışı ekonomiye yönelmekte ve devletin borçlanma ile finansman açıklarını kapatmasına neden olmaktadır. Vergi sisteminden kaynaklanan sorunlara yönelik çözüm önerileri ise şu şekilde sıralanabilir (Özçelik ve Yaşar, 2006: 218–223): Türk Vergi Sisteminin karmaşık yapıdan arındırılması, gelir ve kurumlar vergisi oranlarının düşürülmesi, belge düzeninin yerleşmesi, basit usulde vergilendirmenin kaldırılması, asgari geçim indirimini müessesesinin getirilmesi (01.01.2008 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere yürürlüğe girmiştir), çok sayıda ve farklı dilimlerde uygulanan vergi oranlarının yeniden düzenlenmesi ve oranların düşürülerek rekabeti caydırmayacak oranların belirlenmesi, gider yazılabilecek harcamaların kapsamının genişletilmesi, işgücü maliyetini artıran ve kayıt dışı istihdamı teşvik eden yüksek sigorta prim kesintilerinin aşağı çekilmesinin sağlanması.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede önemli konulardan birisi de vergi idaresinin yeniden yapılandırılması konusudur. Ülkemizde, vergi dairesi işlemlerinin tümünün bilgisayarla yapılarak, iş yükünün azaltılması, vergi dairesi çalışmalarında etkinlik ve verimliliğin artırılması, mükellef işlemlerinin kolaylaştırılması, denetim ve takip fonksiyonlarının güçlendirilmesi, vergi idaresi yöneticileri için sağlıklı bir karar destek ve yönetim bilgi sisteminin oluşturulması amacıyla Vergi Dairesi Tam Otomasyon Projesi (VEDOP) uygulamaya başlanmıştır. Vergi Daireleri Otomasyon Projesi (VEDOP 2) ile tüm vergi daireleri bilgisayar altyapısına kavuşturularak sonraki dönemlerde kayıt dışı ile mücadelede yapılacak çalışmalara alt yapı oluşturacak bir ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Gelir İdaresi Başkanlığı bünyesinde oluşturulan Veri Ambarı Projesi ile tüm verilerin bilgisayar ortamında toplanması ve bu verilerden hareketle kayıt dışı alanların vergilendirilmesi ve verginin tabana yayılması amaçlanmıştır. Veri ambarı sistemi ile vergi incelemelerine ilişkin mükellef seçimleri merkezi olarak ve daha sağlıklı bir şekilde yapılabilecektir. Böylece incelemeler sonucunda vergi kaçığına yönelik daha verimli sonuçlar alınma imkânı elde edilecektir (Bilen, 2007: 138).

Kayıt dışı faaliyetlerin kayıt altına alınabilmesi için belge düzeninin yerleşerek bu düzen çerçevesinde belge düzeninin yapılması ve belgelerin kayıtlara geçirilmesi

konusu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt ve belge düzeninin mutlak surette yerleştirilmesi şart olup kayıt ve belge düzenini bozan tüm unsurlardan Türk Vergi Sisteminin kurtulması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonominin kontrol altına alınması, belge düzeninin yerleştirilmesi ve vergilendirmede gerçek kazancın tespiti için 4369 Sayılı Kanunla yapılan değişiklik ile götürü usulde ticari kazanç tespiti yöntemi tamamen kaldırılmış ve yerine belirli şartları taşıyan mükelleflerin ticari kazançlarının basit usulde tespit edilmesi yöntemi getirilmiştir. Fakat zamanla basit usulde vergilendirme sistemi de kendisinden beklenen amacı gerçekleştirmenin dışına çıkmış ve kaldırılması gereği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, vergi sistemimizde önemli bir yer tutan ancak zamanla amacından uzaklaşan ve belge ve kayıt düzenini tehdit ederek kayıt dışı ekonomiye hizmet etmeye başlayan basit usulde vergilendirilme sisteminin Türk Ticaret Kanunu Tasarısının 66. maddesi ile kaldırılmasının öngörülmesi, belge ve kayıt düzeninin yerleşmesi açısından önemli bir gelişmedir. Belge düzeninin yerleşmesinde K.D.V. uygulaması önemli bir paya sahiptir. Ancak, uygulamada yapılan bazı değişiklikler ve denetleme eksikliklerinden dolayı günümüzde bu uygulamanın önemi azalmaktadır. Bu nedenle, belge düzenine uymayanlara yönelik etkin bir denetim mekanizması kurularak belge düzeninin tam anlamıyla yerleşmesi sağlanmalıdır.

Diğer taraftan, günümüzde yaşanan küreselleşme olgusu kurumsallaşmayı, oto kontrolü, şeffaflık gibi olguları da beraberinde getirmektedir. Pek çok alanda olduğu gibi ticari yaşamda da küresel ölçekte düzenlemeler yapılmaktadır. Sözkonusu düzenlemeler, kayıt dışı ekonominin kayda alınmasında önemli katkılar sağlayacaktır. Basel II, Sarbanes-Oxley Yasası, Yeni 8. AB Direktifi, Uluslararası Muhasebe Standartları, Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Uluslararası Denetim Standartları gibi düzenlemeler küresel ölçekli düzenlemeler olup ekonomik yaşamın temel öğelerini oluşturmaktadır. Sözkonusu düzenlemelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadele konusunda olumlu katkı sağlayacağı kuşkusuzdur. Basel II, bankalardan kredi kullanan firmaların risklerine ve verecekleri teminata göre kredi faizlerini belirleyen kriterler olup, bu kriterler bilanço şeffaflığını sağlayarak kayıt dışının azaltılması yönünde bir teşvik mekanizması oluşturacaktır. Basel II kriterleri, kayıt dışı ekonomiyi otomatik olarak kayıt altına alacak ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin temel unsuru olacaktır (Bilen, 2007: 142).

4. Türkiye’de Kayıt Dışı Olgusunu Azaltmaya Yönelik Çözüm Önerileri

Bir ekonomide ulaşılmaya çalışılan temel amaçlar kaynak dağılımında etkinlik, kaynak kullanımında verimlilik, yeterli ve sürdürülebilir büyüme, fiyat istikrarı, gelir dağılımında adalet ve dış dengenin sağlanması olarak özetlenebilir. Ülkenin refah düzeyi, istihdam, fiyatlar genel seviyesi ve gelir dağılımı konularındaki iktisadi gerçeklerin doğru saptanamaması şeklinde ortaya çıkan istatistikî kayıt dışılığın, sayılan amaçlara ulaşma konusunda etkisi bulunmaktadır. GSMH, istihdam ve fiyatlar gibi temel göstergelerin kayıt dışılık nedeniyle doğru olarak belirlenememesi, etkin ve doğru politikalar ile gerekli önlemlerin alınıp uygulanamamasına ve kaynakların yanlış yönlendirilmesine, dolayısıyla

da ekonomi politikalarında başarısızlığa yol açmaktadır. Öte yandan, kayıt dışı ekonomi vergi sistemini ve vergi idaresini olumsuz etkilemekte, idarenin vergi toplama gücünü ve etkinliğini azaltmakta, vergi gelirlerindeki düşme ise kamu finansman dengesini bozarak enflasyona neden olmaktadır. Bu bağlamda, ülkemizin en önemli iki ekonomik unsurunu oluşturan kamu finansman dengesinin sağlanması ve enflasyonun kontrol altına alınması kayıt dışı ekonominin küçültülmesiyle doğrudan ilgilidir (Aktürk vd., 2004: 122).

Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması konusunda, öncelikle alınması gerekli olan önlemlerin neler olduğu belirlenmeli ve bu önlemlerin uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, kayıt dışı ekonomiye yönelik bir mücadele politikasına geçilmeden önce uygulamaya yönelik ilke ve esasların belirlenerek belli bir politikanın oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılması ve minimum düzeye indirilmesi için oluşturulacak politikanın temel ilkeleri şunlar olmalıdır (Özçelik ve Yaşar, 2006: 215): Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede hangi önlemlerin, ne zaman ve ne şekilde uygulamaya sokulacağını belirten bir plan olmalı, kayıt dışı ekonomi ile mücadele kesinlikle devlet politikası olarak benimsenmeli, kayıt dışı ekonomi kısa vadede çözümlenebilecek bir sorun olmadığından Türkiye şartları göz önüne alındığında mücadele belirli bir vadeye yayılmalı, etkin bir mücadele ortamı oluşturabilmek açısından toplumun tüm kesimlerinin desteği sağlanmalı, kayıt dışı ekonomi olgusu bir ekonomide asla sıfır düzeye indirilemeyeceğinden ekonominin kendine özgü doğal kayıt dışı oranı belirlenmeli ve kayıtlı ekonomi içinde kayıt dışı ekonominin boyutu bu oran düzeyinde tutulmalıdır.

Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında hukuki, siyasi, sosyal ve ekonomik olmak üzere çok sayıda faktörün payı vardır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomi ile etkin bir mücadele yapıp kalıcı başarıların sağlanabilmesi için kayıt dışı ekonominin nedenlerinin çok iyi analiz edilerek bu doğrultuda çözüm önerileri geliştirilmelidir. Yukarıda ifade edilen temel ilkeler çerçevesinde, kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılması ve kayda alınmasına yönelik olarak dikkate alınması gereken ve önem taşıyan çözüm önerilerinden birisi, bu çalışmanın da konusunu oluşturan etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesine neden olan faktörlerin başında (Özçelik ve Yaşar, 2006: 215), etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulamaması ve idarenin inceleme konusunda yeterince etkin olamaması gelmektedir.

Maliye Bakanlığı denetim birimleri tarafından 1990–2005 yılları arasında yapılan vergi inceleme sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo: 2
Maliye Bakanlığı Denetim Birimler Tarafından 1990–2005 Yılları Arasında Yapılan
Vergi İncelemelerinin Sonuçları

Yıl	İnceleme Sayısı	İnceleme Konusu Yapılan Kayıtlı Gelir (000.-YTL)	Saptanan Kayıt Dışı Gelir (000.-YTL)	Kayıt Dışı Gelirin Kayıtlı Gelire Oranı (%)
1990	108.574	9.969	6.258	62,8
1991	78.803	13.755	6.876	50,0
1992	59.378	22.180	13.218	60,0
1993	68.954	35.897	12.907	35,9
1994	48.056	120.146	135.755	113,0
1995	56.096	169.827	71.167	42,0
1996	54.536	375.262	99.725	26,6
1997	63.198	723.888	284.900	39,3
1998	68.748	1.763.430	684.221	28,8
1999	51.731	1.288.778	1.043.797	85,4
2000	60.335	3.621.022	1.987.099	54,0
2001	68.132	7.312.698	13.479.141	184,3
2002	113.244	13.863.392	7.971.330	57,5
2003	68.251	25.563.195	18.834.977	73,6
2004	153.881	22.124.052	18.712.916	84,5
2005	104.578	32.548.467	38.715.354	119,0

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının hem mutlak ve hem de yüzde olarak yıllar itibariyle oldukça yüksek düzeylerde olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim 2001 yılında kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının %184,3 ile en yüksek düzeye ulaştığı, 2005 yılında ise %119 gibi yine yüksek düzeyde gerçekleştiği, diğer bir ifadeyle 2005 yılında 38 Milyar YTL’lik bir gelirin tespit edilerek kayıt altına alındığı anlaşılmaktadır. Söz konusu rakamlar, beyanları incelenen sınırlı sayıda mükellefin eksik beyanlarının saptanması sonucu bulunmuştur. Fakat beyanları incelenemeyen veya beyanda bulunmayan mükelleflerin de hesaba katılması ile kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranının daha da artacağı şüphesizdir. Ayrıca, inceleme sayıları ile gelir vergisi, kurumlar vergisi ve KDV mükellef sayıları kıyaslandığında, inceleme oranının %2 gibi oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmesi, kayıt dışı gelirin kayıtlı gelire oranını diğer bir ifadeyle kayıt dışı ekonominin boyutlarını daha da artırmaktadır. Kayıt dışı ekonominin denetim altına alınamaması ve boyutlarının artması sonucunda vergi gelirleri çok düşük düzeylerde gerçekleşmekte, bu olgu ise kamu harcamalarının giderek daha büyük bir bölümünün borçlanma yoluyla karşılanması zorunluluğunu getirerek ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu nedenle, kayıt dışı ekonomi olgusunun azaltılmasına yönelik birtakım arayışlara gidilerek yeni mekanizmaların devreye sokulması, ekonomik istikrar açısından hayati derecede önemlidir.

4.1. Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması ve Önemi

Etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması, kayıt dışı ekonomi olgusuyla mücadelede ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasında çok büyük önem arz etmektedir. Ağırlıklı olarak beyan esasına dayanan vergi sistemimizde etkin bir inceleme, mükelleflerin yasalara uygun hareket etme eğilimlerini artırarak uygulanan vergi politikalarının başarısına büyük katkı sağlar. Fakat günümüzde etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması ve incelemelerde etkinliğin sağlanması ise alternatif inceleme tekniklerinin hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, vergi incelemelerinde rasyo analizinden yararlanılması, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması açısından önemli bir araçtır.

Rasyo analizi, genel olarak firmanın bir veya birkaç dönemine ait faaliyet sonuçlarına ilişkin mali tablolarda yer alan değerlerin gerek kendi aralarında gerekse bütünüle olan ilişkilerinde matematiksel bir orantı oluşturarak, değerler arası anlamlı ve yararlı ilişkilerden hareket ederek bir firmanın varlık ve kaynak yapısının incelenmesi, yorumlanması ve değerlendirilmesidir. Rasyo analiziyle, firmanın likidite durumu, mali yapısı, çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin veriler elde edilerek firmanın kendi içinde bir analizi yapılabileceği gibi, sektöre göre durumu ve firmalar arası karşılaştırmalar yapılarak firmanın başarı düzeyinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi imkânı elde edilir (Güredin vd., 1998: 311).

Etkin bir incelemede muhasebe sisteminin ve dolayısıyla finansal tabloların vazgeçilmez bir önemi vardır (Şamiloğlu, 2001: 91). Bir kurumun varlık ve sermaye yapısı, işletme sonuçları, dönem kârının oluşumu, kullanımı ve benzeri konulardaki bilgileri içeren ve muhasebe ilkelerine uygun olarak düzenlenen finansal tablolar (Durmuş, 1990: 1–2) bir denetim aracı olduğu için finansal tablolar esas alınarak yapılacak rasyo analizi etkin bir inceleme sistemini oluşturacaktır. Gelişen ekonomik şartlar göz önünde bulundurulduğunda, finansal tablolardan yararlanılarak rasyo analizi yoluyla sektörel bazda bir vergi incelemesine gidilmesi, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşmasına işlerlik kazandırarak vergi idaresine zaman ve işgücü yaratacaktır.

Mükellefler satışların tamamını yasal defterlere kaydetmeyerek belgesiz mal alım-satımı yapmak, karşılık ayırmak ya da fazla karşılık ayırmak, varlıkları düşük bedelle değerlendirme yapmak ve varlıkların değerini düşük göstermek, giderleri olduğundan fazla göstermek, gerçek dışı belge almak, örtülü sermaye koymak ve örtülü kazanç dağıtmak gibi birtakım yöntemlerle dönem matrahlarını düşük saptayarak gelirlerini kayıt dışında tutmaktadır (Metin, 1994: 55). Ayrıca, Türkiye’de vergi inceleme oranı %2 gibi oldukça düşük düzeylerde olup beyanname seçilerek inceleme yapılması giderek azalmıştır. İncelenecek mükelleflerin beyanname seçimi üzerinden belirlenmesinde, seçilecek beyannamelerin ve ekleri olan mali tabloların iyi tetkik edilmesi rasyo analizinden yararlanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, etkin bir inceleme sisteminin

oluşturulması, incelenecek mükelleflerin seçiminin doğru yapılması ve mükelleflerin gerçek vergileme güçlerinin tespiti açısından inceleme elemanlarının rasyo analizinden yararlanması sayısız yararlar sağlayacaktır.

4.2. Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulmasında Rasyo Analizinden Yararlanma Koşulları

Rasyo analizinden yararlanırken temel amaç, rasyolardan hareket edilerek kayıt dışı gelirin olma olasılığını gösteren belirtilerin tespit edilerek saptanan kayıt dışı gelirin kayıt altına alınmasıdır. Bu açıdan, firmanın likidite durumu, finansal yapısı çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolar kullanılmak suretiyle firmanın vergi matrahını etkileyen hususlar üzerinde yoğunlaşarak vergi kayıp ve kaçığının tespiti sağlanır.

Fakat incelemenin etkinliğinin sağlanabilmesi ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için, firmaya ilişkin verileri karşılaştırabilecek sektöre ilişkin standart verilerin önceden sağlanmış olması gerekmektedir. Sektöre ilişkin standart oranların sağlanarak, aynı sektörde faaliyet gösteren işletmelerin aynı hesap dönemine ait olmak koşuluyla likidite, finansal yapı, çalışma ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolarının sektöre ilişkin standart oranlarla karşılaştırılarak standart oranlardan büyük sapma gösteren firmaların incelemeye alınması ve bu firmalar üzerinde yoğunlaşılması bu yöntemin esasını oluşturmaktadır. Standart oranlar, hem sektörün likidite, finansal yapı, çalışma ve kârlılık durumu hakkında önemli bilgiler vermesi ve hem de vergisel yönden incelemeye esas teşkil etmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Standart oranlardan sapmalar, incelenen sektör ve firma ile ilgili kayıt dışı gelirin diğer bir ifadeyle vergi kayıp ve kaçığının saptanması açısından önemli bilgilere ulaşma imkânını vermesi açısından büyük öneme sahiptir. Türkiye’de Merkez Bankası tarafından her yıl ana ve alt sektörlerle ilişkin olarak standart oranlar belirlenmektedir. Merkez Bankası tarafından hazırlanan standart oranlar, Merkez Bankasına veri gönderen ortalama 1.000 firmanın dağılımını yansıtmakta olup firma sayısının yeterli olması ve homojen bir yapıya sahip olması nedeniyle, az sayıda firmanın genel yapıyı yansıtabildiği sektörlerde referans özelliğine de sahiptir.

Etkin bir inceleme sisteminin oluşturulmasında rasyo analizinden beklenen sonuçların elde edilebilmesi için teknolojiyenin en üst düzeyde yararlanılması gerekmektedir. Bu bağlamda, bilgisayar kullanımının yoğunlaştırılarak ve en üst seviyeye getirilerek firmalara ilişkin işlem ve kayıtların teknoloji ile sorgulanabilmesi sağlanmalıdır. Oluşturulan bilgisayar sistemi ile idare bünyesinde bir veri tabanı oluşturularak firmalara ilişkin mali tablo verileri ve dönemler itibarıyla sektörlerle ilişkin standart oranlar veri tabanına eklenerek veri tabanı sürekli güncelleştirilmelidir. Böylece, firmalara ilişkin veriler ile sektörel oranların anında karşılaştırılmasıyla, oranlardan büyük sapma gösteren firmaların tespit edilmesi ve bu firmalara yoğunlaşarak saptanan kayıt dışı gelirin kayıt altına alınması sağlanmış olur.

4.3. Yöntemin Uygulanma Şekli

Bu yöntemde, firmanın bilanço ve gelir tablosu esas alınmak ve rasyo analizine tabi tutulmak suretiyle firmanın likidite durumu, mali yapısı, çalışma durumu ve kârlılık durumuna ilişkin rasyolar tespit edilir. Sonraki aşamada, tespit edilen bu rasyolar firmanın faaliyete bulunduğu sektöre ilişkin standart rasyolar (Merkez Bankası tarafından hazırlanan sektörel standart rasyolar) ile karşılaştırılır. Karşılaştırma neticesinde, standart rasyolardan sapmaların sözkonusu olması halinde, firma incelemeye tabi tutulur. Bu aşamada, sapma gösteren noktalardan hareket edilmek suretiyle özellikle firmanın vergi matrahını etkileyen hususlar üzerinde yoğunlaşarak firmanın kayıt dışında tuttuğu gelir tespit edilmeye çalışılır.

5. Sonuç ve Öneriler

Kayıt dışı ekonomi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları en önemli ekonomik olgulardan birisidir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, dolayısıyla bu faaliyetlerden elde edilen gelirlerin vergilendirilmesi ile elde edilecek kaynakların ülke kalkınmasının finansmanında ve rekabet ortamının oluşturulmasında oynayacağı rol kuşkusuz çok önemlidir. Fakat diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de kayıt dışı ekonomi olgusu ve bu olguda yaşanan artış devletin temel finansman kaynağı olan vergi gelirlerinin azalmasına yol açarak kamu finansman dengesini bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle enflasyon ve bütçe açığı gibi ekonomik sorunların yoğun olduğu dönemlerde kayıt dışı ekonomi olgusu en fazla gündeme gelen konulardan birisi haline gelip sözkonusu olgu ile mücadele ve çözüm arayışları daha önem kazanır.

Kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmenin etkili yöntemlerinden birisi, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulmasıdır. Etkin bir vergi incelemesi sisteminin oluşturulmasıyla, ekonomik sistemin bozulması önlediği gibi ülkede uygulanan ekonomik politikaların başarısı da artar. Ayrıca, etkin bir vergi inceleme sisteminin oluşturulması beyan esasına dayanan vergi sisteminin vazgeçilmez unsurudur. Bu açıdan, özellikle temel finansal tablolara dayalı rasyo analizi yoluyla firmaların kârlılık, verimlilik ve performansının çeşitli yönlerden ölçülmesi etkin bir vergi sisteminin oluşturulması noktasında büyük önem taşımaktadır. Rasyo analiziyle firmaların geçmişteki ve şimdiki performansları karşılaştırılabileceği gibi, firmaların faaliyet gösterdikleri sektörün standart rasyolarıyla karşılaştırmalar yapılarak kayıt dışı gelirin olup olmadığı tespit edilir. Bu çalışmada, rasyo analizi yoluyla etkin bir vergi incelemesine olanak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, firmanın finansal rasyoları ve sektör standart rasyoları karşılaştırılarak ve sapma gösteren rasyolardan yola çıkılarak firmanın kayıt dışında tuttuğu geliri tespit etme imkânı oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Akbulak, Y. ve A.K. Tahtakılıç (2003), “Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler”, *Banka-Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Yıl: 40, Sayı: 468.
- Aktürk, Ergün ve diğerleri (2004), “Parasalıcı Ekonometrik Yaklaşımla Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini” *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, Yıl: 19, Sayı: 215.
- Altuğ, Osman (1999), “Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları” *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 15.
- Altuğ, Osman (1994), *Kayıt Dışı Ekonomi*, Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş., İstanbul.
- Altuğ, Osman, “Kayıt Dışı Ekonomiyle Kalkınma Modeli ve Mali Milat Uygulaması”, <www.aso.org.tr/asomedyamart2002-ft.html#forum>, 28.08.2007.
- Avder, Erdoğan, “Kayıt Dışı Ekonomi ve Etkileri”, <<http://www.muhasibetr.com/yazarlarimiz/erdogan/011/>>, 30.07.2007
- Aydemir, Şinasi (1995), *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*, Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul.
- Bilen, Abdulkadir (2007), “Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 36.
- Burgess, Robin ve Nicholas Stern (1993), “Taxation and Development”, *Journal of Economic Literature*, Vol.31, No.2, Çev. Mustafa Durmuş (2007), “Vergileme ve Kalkınma”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152.
- Çolak, Ömer Faruk (2003), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Siyasal Yapılanma”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 14 (49).
- D.P.T. (2001), *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kayıt Dışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyon Raporu*, Ankara.
- Durmuş, Ahmet Hayri (1990), *Mali Tablolar Tahlili*, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul.
- Güredin ve diğerleri (1998), *Muhasebe Denetimi ve Mali Analiz*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 385, Eskişehir.
- Işık, Nihat ve Mustafa Acar (2001), “Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 21.
- Kıldış, Yusuf (2000), “Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal ve Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2.
- Kırkulak, Berna (1999), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Vergilendirilmesi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 132.

- Kızılot, Şükrü ve Ş. Ertan Çomaklı (2004), “Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi”, XIX. Türkiye Maliye Sempozyumu, *Basılmamış Tebliğ*.
- Koçyiğit, Murat (1998), “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları ve Kayıt Altına Alınması İçin Gereken Düzenlemeler”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Eskişehir.
- Mavral, Ülker (2001), *Karapara Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye’ye Yansımaları*, Vergi Denetmenleri Derneği Yayını, Şafak Matbaacılık, Ankara.
- Metin, Kazım (1994), “Vergi İncelemelerinde Mali Tablolar Analizi”, *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı: 75.
- Mustafa Durmuş (2007), “Vergileme ve Kalkınma”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 152.
- Özçelik, Özer ve Ercan Yaşar (2006), “Kayıt Dışı Ekonomi Olgusunu Azaltmaya Yönelik Öneriler”, *Mali Çözüm Dergisi*, Sayı: 74, Ocak-Şubat-Mart.
- Richardson, Grant (2006), “Determination of Tax Evasion: A Cross-country Investigation”, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, Volume: 15.
- Seviğ, Veysi (2006), “Kayıt Dışılık Üstüne”, *Dünya Gazetesi*, 05.06.2006.
- Şamiloğlu, Famil (2001), “Etkin Bir Vergi Denetiminde Finansal Tabloların Analizinin Önemi”, *Mali Çözüm Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 56, Temmuz-Ağustos-Eylül.
- Maliye Hesap Uzmanları Vakfı (2002), *Türk Vergi Sistemi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, T.O.B.B. Yayınları, Ankara.
- Ülgen, Sinan ve Ulaş Öztürk (2007), *Kayıt Dışı Ekonomi, Türkiye Serüveni*, Deloitte.
- Yetim, Sedat (1999), *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Yayın No: 215, İstanbul.

Geçiş Ekonomilerinde Kamu Borçlarının Finansal Piyasalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği

Mahmut YARDIMCIOĞLU
mahmutyardimcioglu@yahoo.com

The Effects of Public Borrowing on the Financial Markets in Transitional Economies: Turkish Case

Abstract

When we look at countries that adopt free (open) financial system, matters that were experienced at the passing years is same for integration of system. Liberal economic and financial structuring was put into practice in 1980s by Turkey was seen to bring dept burden that has no chance to cycle into country balance sheets in effect with populist policies. In the case of assessment at the world scale, since tax revenue is deficient for public expenditures, financing public finance through borrowing is essential. In order to cycle debts, applying financial markets continuously cause funds that will be used by private sector transfer to government and increase interest rates. In this study, the effects of public borrowing on the financial markets in transitional economies will be analyzed with sample of Turkey. The aim is to provide data and analyzes that can be sample for Turkish Republics.

Key Words : Financial Markets, Public Debts, Transitional Economies.

JEL Classification Codes : G14, H63, M21.

Özet

Serbest finansal sistemin benimsendiği ülkelere bakıldığında, sistemin entegrasyonu için geçmiş yıllarda yaşanan sorunlar aynıdır. Türkiye'nin 1980'li yıllarla uygulamaya koyduğu liberal ekonomik ve finansal yapılanma, popülist politikaların da etkisiyle ülke bilançolarında çevrilemez bir borç yükünü beraberinde getirmiştir. Dünya ölçeğinde bir değerlendirme yapılacak olması durumunda; kamu harcamalarına vergi gelirlerinin yetmemesi, kamu maliyesinin borçla finanse edilmesini zorunlu hale getirmektedir. Devletin borcunu çevirebilmek için devamlı olarak finansal piyasalara müracaat etmesi, özel sektör tarafından kullanılacak fonların kamuya transferine neden olmakta, faiz oranlarını yükseltmektedir. Bu çalışmada geçiş ekonomilerinde, kamusal borçlanmaların finansal piyasalar üzerindeki etkileri, Türkiye örneğinde irdelenecektir. Türk Cumhuriyetlerine emsal teşkil edecek veriler ve analizler değerlendirme konusu yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler : Kamu Borçları, Finansal Piyasalar, Geçiş Ekonomileri.

Acknowledgement

The *Abstract* of this paper is also being printed in “The Proceedings” book of 2nd International Symposium on Public Finance: Recent Fiscal Problems in Transitional Economies which was held by the Public Finance Department of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Kyrgyzstan – Turkey MANAS University, on October 24-27, 2007.

Beyan

Kırgızistan-Türkiye MANAS Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü tarafından 24–27 Ekim 2007 tarihleri arasında Bişkek’te düzenlenen 2. Uluslararası Kamu Maliyesi Sempozyumunda sunulan aynı başlıklı çalışmanın özeti “The Proceedings” kitabında ayrıca basılmıştır.

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sıkıntılarından birisi tasarrufların ülke ekonomisine aktarılmasındaki güçlüklerdir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu bu tür ülkelerde yaşayan kişi ve kurumlar tasarruflarını genelde altın veya döviz gibi araçlara yatırarak değerlendirme yoluna gitmektedirler. Bunun sebebi ise, söz konusu ülkelerin sermaye piyasalarının gelişmemiş olması ve kamusal otoritenin izlediği politikalaradır. Bu politikalarından en önemlisi kamunun borçlanma politikasıdır. Türkiye'de 1970'li yılların sonrasında kamu ve özel kesim yatırımlarındaki artışlar ve çift haneli enflasyondan dolayı finansal denge bozulmuş ve yeni fon kaynaklarına ihtiyaç duyulmuştur. Kamu kesimindeki finansman ihtiyacı daha çok Merkez Bankası kaynaklarıyla giderilmeye çalışılmış ve bu durum ekonomiyi olumsuz etkileyerek enflasyonu körüklemiştir (Tan, 2002: 43).

Bu çalışma ile geçiş ekonomilerinde Türkiye örneğinden hareketle kamu borçlarının finansal piyasalar üzerindeki ağırlığının tespiti ve kamu borçlarının sermaye piyasasına etkilerinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Finansal Piyasalar

Piyasa, bir malın alıcı ve satıcılarının karşılaştığı ve bu malın satın alınması işleminin yapıldığı yer anlamına gelmektedir (Giray, 1994: 233). Finansal piyasalar ise bu bağlamda menkul kıymetlerin alınıp satıldığı piyasalardır.

Finansal piyasalar, tasarruflarını ve fon fazlalıklarını nemalandırmak isteyenlerle, çeşitli ihtiyaçları için para arayanların oluşturdukları piyasalar şeklinde tanımlanabilir (Akgün, 1996: 1).

Piyasa ekonomisinin işleminde önemli bir fonksiyona sahip olan finansal piyasalar, mevcut fonların en üretken sahalara aktarılması ve tam rekabet şartlarında meydana gelen fiyatlar aracılığıyla ekonomiye bilgi temin edebilmek gibi iki önemli ve temel işlevi yerine getirirler (Cantürk, 2000: 43).

Finansal piyasaların işleyebilmesi için üç temel unsura ihtiyaç vardır (Aydemir, 1995: 40). Bunlardan birincisi; elinde fon bulunduran ve bu fonları belli bir getiri karşılığında fon talep edenlere aktarmaya hazır olan fon sahipleridir. Fon arz edenler, kurumsal yatırımcılar olabileceği gibi, kendi tüketim ve harcamalarından tasarruf ederek artı kalan geliri elinde bulunduran hane halkı da olabilir. İkincisi; yeni yatırımlara girmek isteyen, ama elinde bu yatırımları finanse edebilecek kaynağı olmayan ve belli bir yüke katlanarak fon talebinde bulunan kişilerdir. Esas itibarıyla bunlar, ekonomide meydana gelen tasarrufları, finansal piyasalar aracılığıyla alarak reel yatırımlara dönüştüren müteşebbislerdir. Ancak ekonomideki fonları talep edenler sadece reel yatırımlara yönelen

müteşebbisler değildir. Bazen nakit açığından kaynaklanan ihtiyaçlarını gidermek amacıyla devlet de finansal piyasalara girmekte ve fon talep etmektedir. Üçüncüsü ise; fon arz edenlerle fon talep edenleri belli bir yerde birleştiren, arz edilen fonları, fon ihtiyacı olanlara aktaran aracı teşekküllerdir.

Finansal sistem içindeki menkul kıymetler borsaları, sermaye birikimini sağlamak ve bu sermayenin rasyonel yatırımlara dönüşmesine imkân sağlamaktadır. Borsalar sermaye meydana getirmekle kalmaz, sermayenin belli bir aile veya grubun mülkiyetinden daha geniş bir tabana, yani halka yayılmasını sağlarlar (Uludağ ve Arıcan, 1999: 117).

Finansal piyasalar geleneksel olarak iki alt gruba ayrılırlar. Bunlardan birincisi para piyasasıdır ve kısa vadeli yani bir gecedan bir yıla kadar fon arz ve talebi karşılanır. Para piyasası araçları kolayca nakde dönüştürülebilecek niteliktedir. Banka mevduatı, hazine bonosu, repo, mevduat sertifikası ve finansman bonosu gibi finansal araçlar, para piyasasında işlem görürler. İkincisi ise, sermaye piyasasıdır ve bu piyasada uzun yani bir yıldan daha fazla vadeli fon arz ve talebi karşılaşır. Sermaye piyasaları, menkul kıymetlerin fon talep edenlerce ihraç edilerek piyasaya sunulduğu birincil piyasa ve söz konusu menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ikincil piyasadan oluşur. Hisse senedi, tahvil, gelir ortalığı senedi gibi araçlar sermaye piyasası araçlarıdır (Birsan, 2000: 11).

Türkiye’de sermaye piyasasının işleme esasları ve sermaye piyasası kurumları diğer ülkelerdeki türdeşlerine benzer şekilde 1981 yılında çıkarılan 2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunuyla düzenlenmiştir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) ise 1986 yılında faaliyete başlamıştır.

Finansal hizmetler sektörünün etkinlik ve verimliliği büyük ölçüde rekabete ve rekabetin derecesine bağlıdır. Rekabet derecesi ise finansal sektörün piyasa yapısıyla yakından ilişkilidir. Kurumsal farklılaşma, diğer bir deyimle, farklı finansal ürün ve hizmet sunan finansal kuruluşların sektörde faaliyette bulunması ve genel olarak faaliyette bulunan kurum sayısının artması, sektörün rekabet derecesini artırmakta ve sektörün ekonomiye olumlu katkı oranını yükseltmektedir (Ekren, 1998: 167). Finansal piyasalarda rekabetin engellenmesi, çalışma etkinliğinin gerçekleşmemesine yani kredi faizleri ile mevduat faizleri arasındaki farkın asgariye indirilmemesine sebep olur. Eksik rekabet şartları, mevduat sahiplerine düşük gelir, kredi alanlara ise yüksek maliyet şeklinde yansır (Cantürk, 2000: 45).

Finansal sektör inanılmaz teknolojik ilerlemelerin yardımıyla, tüm sektörler içinde en küresel sektör haline gelmiştir. Küreselleşme finans sektörü için hem büyük fırsatlar hem de yeni büyük zorluklar meydana getirmektedir. Her yerdeki finansal kuruluşlar, birleşerek daha büyük yeni gruplar oluşturmakta ve giderek artan ölçüde hem bankacılık, sigorta, menkul kıymetler alım satımı ve aracılık yüklenimi ve yatırım yönetimi gibi geleneksel ticarî faaliyet sınırlarını aşarak, hem de küresel ağlar oluşturmak

suretiyle millî sınırları aşarak ürün ve hizmet satmaktadırlar. Sermaye coğrafi sınırları yıldırım hızıyla aşmakta ve genellikle aynı anda ve aynı yönde hareket etmektedir (sürü riski olgusu). Son yirmi yıl içinde finansal kuruluşlar, tipik bir sürü davranışı içinde, küresel finansal ekonominin seçilen kısımlarında toplu olarak kısa süreli kâr fırsatlarının peşinde koşmuş ve riskin aşırı yoğunlaşmasına yol açmış ve algılanan herhangi bir kriz esnasında ise aynı hızla bu ekonomilerden kaçmışlardır (Wolfensohn, 2000).

Finansal sistemde, başta Merkez Bankası olmak üzere, ticarî bankalar, yatırım bankaları, sigorta şirketleri, finansman şirketleri, menkul kıymet aracı kurumları, faktoring şirketleri ve leasing şirketleri gibi çok sayıda kurum ve kuruluş vardır. Menkul kıymet borsaları hariç olmak üzere, finansal piyasalar fiziken bir mekâna sahip değildirler. Ama modern iletişim araçları, finansal piyasalarda her an işlem yapılabilecek imkânları ve ortamları sunmaktadır. Bir ülke ekonomisi reel kesim ve finansal kesim olarak ikiye ayrılır. Finansal kesimin reel kesimin oluşumunu izlediği ve reel kesimin yapısının finansal kesimin organizasyonunu belirlediği söylenebilir (Akgün, 1996: 1). Reel kesim bir vücudun et ve kemiği ise, finansal kesim o vücudun elbisesidir. Her çeşit fazlalık fonlara belirli ve istenilen vadelerde getiri imkânı sağlayan bir piyasa, tasarrufların artırılması ve sermaye birikiminin sağlanabilmesi için en önemli vasıtalandır.

Türkiye’de finansal piyasalarda devletin işlevi ve görevi; piyasaya girişi düzenleme, yasal işlemleri ve mevzuatı düzenleme ve denetimi sağlayarak gerektiğinde müdahale etmektir.

Türkiye’de finansal sisteme toplam aktif büyüklüğü açısından bakıldığında, (Merkez Bankası hariç olmak üzere) bankalar ilk sırada yer alır. Daha sonra Merkez Bankası ve sigorta şirketleri gelmektedir. Özel finans kurumları, finansal kiralama şirketleri ve faktoring şirketleri ise sıralamada bu kurumları takip ederler.

3. Kamu Borçlanma Araçlarının Finansal Piyasalara Etkileri

Kamunun topladığı kaynakları kullanma biçimi ekonomi üzerinde çok önemli seviyede etkilidir. Devlet borçlanarak sağladığı kaynakları yeni yatırımların finansmanında kullanırsa millî gelir ve buna bağlı olarak kişisel gelir artacak, beraberinde refah seviyesi yükselecektir. Ama kaynaklar verimli sahalara yatırılmaz ve üretim artışı bu kaynakların harcanması sonrasında gerçekleşmezse sadece tüketim uyarılmış olacaktır. Ekonominin mevcut durumu da uyarılan tüketimi karşılayacak seviye ve durumda değilse enflasyonist ortam kendini gösterecektir. Borç olarak toplanan kaynaklar yatırım dışı sahalarda kullanıldığında piyasadaki para hacmini etkileyerek yeni satın alma gücü meydana getirecektir (Hicks, 1989: 35–37). Kamu borçlanma kâğıtlarının alıcısı özel sektör kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar yatırım yapmak için kullanacakları kaynaklarıyla kamu kâğıtlarını almaları halinde nakit miktarlarında ve oranlarında bir düşüş olacak ve ekonomik faaliyetlerinde de mecburen bir daralma meydana gelecektir. Bu kuruluşların

devlet tahvili ve hazine bonosu gibi kamu kâğıtlarını tercih etmelerinin sebebi; yatırımdan sağlanacak getiriden ve kamu dışında tahvil ve bono ihraç eden kuruluşların kâğıtlarından elde edilecek getiriden daha fazla bir getiri ele edecek olmalarıdır. Kamu kâğıtlarının bankacılık sektörü dışındaki kurum ve kuruluşlara satılması durumunda, özel sektörün elindeki likit ve likiditesi yüksek varlıkların kamu kesimine aktarılması söz konusudur. Özel sektörün nakit ihtiyacı bu durumda faiz oranlarının yükselmesi yönünde bir baskı yapacaktır.

Kamu kesiminin diğer kesimlere göre ekonomik ve finansal kararlar üzerinde önemli etkileri vardır. Bu kararların etkileri fonksiyonel açıdan iki ayrı karakterdedir. Birincisi ekonomik karar birimi olarak kamunun arz ve talebinin piyasaya oranla büyüklüğü nedeniyle piyasayı ve ekonomiyi etkilemesi, ikincisi ise arz talep etkisinin yanında kamunun otoritesini kullanarak ekonomiyi etkileyici kararlar almasıdır. Ülkeden ülkeye farklı olmakla birlikte, kamunun her iki karakterdeki etkilerinin en yoğun ortaya çıktığı ekonomik sektörlerden birisi de finansal sektördür. Bu çerçevede kamu kesiminin ekonomi içinde genişlemesi ve özellikle finansman açıklarını karşılamak amacıyla finansal piyasalara girmesi sonucu özel kesimin dışlanması (Crowding-Out) olgusu ekonomi ve finans literatüründe çok tartışılan bir konudur (Komendi, 1985: 243–255).

Kamu kesimi açıklarının gerektirdiği finansman hacmi ve bu finansmanı gerçekleştirme biçimi kuşkusuz özel kesim birimlerini pek çok yönden etkilemektedir. Özel kesimin dışlanması birçok alanda ortaya çıkabilir. Bu açıdan bakıldığında dışlanma olgusu oldukça karmaşık bir ilişkiler yumağı içinde farklı biçimlerde ve farklı kanallarla ortaya çıkabilmektedir (Berksoy, 1989: 19).

4. Türkiye’de Sermaye Piyasasının Genel Olarak Değerlendirilmesi

Türkiye’de ekonomik hayatta karşılaşılan en önemli problemlerden birisi, ekonominin genel dengesi içinde tasarrufların artırılması ve artan tasarrufların etkin bir biçimde yatırımlara kanalize edilmesinde karşılaşılan güçlükler olmuştur. Ekonomik kalkınmanın sağlanarak bunun sürekli hale getirilmesi ancak tasarrufların artırılması ve artan tasarrufların ise yatırımlara aktarılması ile mümkündür (Civan, 1994: 19).

Tasarrufların artırılması için makro ve mikro bazda ekonomik ve finansal politikalara, sosyal politikalara ve eğitim politikalarına ihtiyaç vardır. Artan tasarrufların müteşebbislerin kullanımına sunulabilmesi için de belli ihtiyaçlara cevap verebilen belirli kurum ve kuruluşlara ihtiyaç bulunmaktadır. Türkiye’de bu kurumların en önemlileri banka ve bankacılık sistemi, para ve sermaye piyasalarıdır.

Sermaye piyasası menkul kıymetlerin alım ve satımının, uzun vadeli fon talebi ve arzının karşılaştığı piyasa olarak tanımlanabilir (Aksoy, 1988: 74). Sermaye piyasasının amacı bir yandan tasarruf sahiplerine; vade, getiri ve risk açılarından değişik ve çeşitli

finansal yatırım imkânları sunup tasarrufu özendirmek, diğer yandan bu kaynakları finansman ihtiyacı duyan firmalara aktarmak ve böylece ekonomik faaliyetlerin finansmanına katkıda bulunmaktır. Sermaye piyasaları, bir toplumun tasarruflarının toplanıp, nihaî kullanıcılara, ticarî ve sınaî girişimcilere veya hükümete transfer edilmesini sağlayan kurumlardan oluşur. Sermaye piyasası fon akışını kurumsal düzenlemelerle yerine getirir. Kamunun; doğrudan veya aracılar kanalıyla, açık veren sektörlerin yeni ihraç edilmiş uzun vadeli borçlanma vasıtalarını ve hisse senetlerini satın alarak, firmalara kısa veya orta vadeli borç sağlaması, birincil piyasayı oluşturur. Bu piyasada açık veren birim ya da net borçlu, finansal yükümlülüğünü artırır. Bu yükümlülük ya fazla veren birime veya herhangi bir sektöre (genellikle finansal aracılar) karşıdır. Birincil piyasa yeni ihraç piyasasıdır. Mevcut veya cari dönemde tedavüle çıkarılmış finansal yükümlülüklerin (kısa veya uzun vadeli borç veya hisse senedi) ticaretinin yapılması ise daha önceden çıkarılmış menkul kıymet ticaretini içeren ikincil piyasayı ifade eder (Tan, 2002: 45).

Sermaye piyasalarının gelişmiş olduğu ekonomilerde ikincil piyasalar likidite sağlamanın yanında, menkul kıymetlerin fiyatlandırılması yoluyla şirketlerin değerlendirilmesini sağladıklarından birincil piyasaları da doğrudan etkilemektedir (Grandhi, 1987: 5).

Günümüzde genellikle bir yıldan kısa vadeli menkul kıymetlerin ticaret ve ihracını ifade eden para piyasası ile bir yıldan daha uzun vadeli araçların ihracını ifade eden sermaye piyasası ayrımı kalkmış daha bütüncül bir yaklaşımla, sermaye piyasası kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde, kısa vadeli pek çok kredi çeşidi, borçlu ve alacaklı arasında yenilenerek adeta uzun vadeli hale dönüştürülmektedir. Ayrıca, banka ödünçleri ve hatta ticari krediler gibi kısa vadeli araçlar, uzun vadeli fonların ikamesi (tam ikame olmasa da) olabilmektedirler. Sermaye piyasasındaki yenilikler ve şirketlerin finansal uygulamaları kısa ve uzun vadeli araçlarda yoğunlaşmazlar. Ticari bankalar geleneksel olarak kısa vadeli tercihler yanında, portföylerinde uzun vadeli menkul kıymetler de bulundurmaktadırlar. Sigorta şirketleri geleneksel olarak uzun vadeli menkul kıymet tutarken önemli miktarda kısa vadeli menkul kıymet alımı da yapmaktadırlar. *Modern finansal sistemlerde vadeyi esas alan menkul kıymet yaklaşımı yerine portföy yaklaşımı daha geçerli olmaktadır.* Piyasa bölümlenmesi (segmentation) modern ekonomilerde nadiren ve zayıf olarak görülmektedir. Bu nedenle daha önce de belirtildiği gibi sermaye piyasasını, vade yapısını dikkate almadan, bütün finansman teknik ve araçları için kullanmak daha doğru olacaktır (Tan, 2002: 46).

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar bankalar sistemi ve diğer para piyasası kurumları önemli bir gelişme göstermiş ise de sermaye piyasasının gelişmesi, yeniden düzenlenmesi ve ekonomide önemli fonksiyon icra eden bir kurum olarak oluşması, 2499 Sayılı Kanunla oluşmuştur. Bu kanun sermaye piyasasının iki önemli fonksiyonuna etkinlik kazandırmak amacına yöneliktir. Bunlardan birisi tasarruf sahiplerine çeşitli risk-getiri bileşimlerini kapsayan muhtelif yatırım alternatiflerini sunmak suretiyle onların net

bugünkü değerlerine veya net faydalarına maksimize etme; diğeri ise tasarruf edilen fonların optimal verimlilikle yatırımlara kanallize edilmesini sağlayarak ekonomideki kaynakların etkin kullanımını sağlamaktır (Civan, 1994: 19).

Sermaye piyasalarında görülen aracı kuruluşların (sigorta şirketleri, emekli sandıkları, bankalar ve bankerler, yatırım fonları ve kamu tasarruf sandıkları gibi) hemen hepsi Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Ancak, uzun vadeli tasarrufları değerlendiren sigorta ve emekli sandıkları piyasalarda önde gelen kuruluşlar rolünü oynamaları gerekirken bunu yapmamakta veya yapamamaktadırlar (Demirkan, 1981: 20).

5. Türkiye’de Sermaye Piyasası Kaynaklarının Kullanımında Kamu Kesiminin Ağırlığı

Kamu ister borçlanmayı ekonomiye ve finansal sisteme müdahale aracı olarak görsün isterse kamu kesimi finansman açığının kapatılmasında bir araç olarak görsün, borçlanma etkileri itibarıyla finansal piyasaları ve finansal piyasalarda göstergeleri (fiyatlar ve büyüklükler) etkiler. Kaynakların ve fon imkânlarının kıt ve sınırlı olduğu bir finansal sistemde söz konusu bu etkiler kendisini özellikle özel kesimin fon imkânlarında daralma yoluyla daha yoğun olarak gösterecektir. Borçlanma ve özellikle de iç borçlanma, kamunun özel sektöre karşı bir rakip olarak doğrudan fon piyasalarına girerek finansman ihtiyacını gidermesini sağlar. Böyle bir durumda özel kesimin finansal dışlama etkisi kendini net olarak iç borçlanmada gösterecektir. Finansal dışlamanın göstergeleri, kamu borçlanmasının bir sonucu olarak faiz oranlarının yükselmesi ve özel kesime göre kamunun fon hacmindeki artıştır. Kaynakların kıt ve sınırlı olduğu bir ekonomik ortamda bir kesimin mevcut fonların büyük bir oran ve miktarına sahip olması diğer kesimin dışlanmasının en önemli göstergesidir. Bu şartlarda kamunun fon kaynaklarına olan talebi faiz oranlarını yukarı yönde itecek ve bu durumda özel kesim maliyetlerin artmasından dolayı dışlanmış olacaktır. Sermaye piyasasından kamu kesimi ve özel kesim birlikte yararlanmaktadır. Kamunun sermaye piyasasına etkilerinin ortaya konabilmesi için sermaye piyasasından sağlanan fonların, fon kaynakları olarak incelenmesi uygundur. Sermaye piyasasında işlem gören menkul kıymetlerin vadeleri birbirinden çok farklıdır. Bu durumda vadeleri bir yılın ötesine uzanan menkul değerler karşımıza stok olarak çıkmaktadır. Bu nedenle önce birincil piyasalarda ihraç edilen menkul değerler incelendikten sonra bunların yılsonu stok durumları ele alınmalıdır. İkincil piyasaların incelenmesi ise doğal akışı içerisinde birincil piyasa analizinden sonra yapılabilir (Tan, 2002: 47).

5.1. Birincil Piyasalardaki Gelişmeler

Sermaye piyasalarında işlem gören menkul kıymetlerin pazara ilk defa sunulmuş olup olmamalarına göre değerlendirilen birincil piyasalar, firmaların ve kamunun fon tedarik etmek amacıyla menkul değerleri ilk defa ihraç ettikleri ve fon arz

edenlerle temas ettikleri piyasalar olarak tanımlamıştık. Menkul kıymetler burada işlem görürler ve ikincil, üçüncül piyasalara aktarılırlar. Birincil piyasanın işlevi tasarruf fazlası veren, değerlendirilecek kaynağı bulunan birim ve kesimlerin, tasarruf açığı veren ve finansal yönden kaynağa ihtiyaç duyan birim ve kesimlere kaynak transferi sağlamasıdır. Sermaye piyasasının ana özeliği fonların zamanlar arasında tahsisidir. Bu süreçte iki risk söz konusudur. Bunlar, piyasa riski ve kredi riskidir. Piyasa riski sözleşme döneminde faiz oranlarında beklenmeyen değişimler olduğunda karşılaşılabilmesi muhtemel olacak kayıp ve kazançları ifade eder (Romer, 1993). Kredi riski ise, genel makro ekonomik şartlara ve firmanın borç/özvarlık yapısına bağlı olarak anapara veya faizlerin ödenmemesi durumunu ifade eder.

Birincil Piyasalarda Menkul Kıymet İhraçları: Genel olarak birincil piyasalarda fon ihraç eden kesimler iki gruba ayrılabilir. Bu kesimler fon ihtiyacı duyan ve reel kesimde yer alan kamu ve özel kesimdir. Türkiye’de 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanununun çıkarılması ve özel kesime sermaye piyasasından fon sağlama imkânının getirilmesi ile birlikte özel kesim günümüze kadar kamunun tüm finansal baskılarına rağmen sermaye piyasasından fon sağlamaya çalışmıştır. Çalışmanın devam eden kısımlarında bu görüşler altında kamunun sermaye piyasası üzerindeki etkilerinin ortaya koyulması açısından birincil piyasalarda özel kesim ve kamu kesimi ihraçları ile bunların yılsonu stok durumları incelenecektir.

Birincil Piyasalarda Kamu ve Özel Kesim İhraçları: Türkiye’de menkul kıymet piyasası esasen borçlanma senedi ağırlıklı bir piyasadır. Kamu ve özel kesim ihraçlarının %96’sını borçlanma oluşturmaktadır (www.spk.gov.tr). Özel sektörün hisse senedi ihracına bakıldığında, Türkiye’de anonim şirketlerin finansmanında öz kaynakların çok önemli bir yer tutmadığı görülmektedir. Şirketlerin ticari bankalarla olan yakın ilişkiler ve vergi faktörü şirketleri borçlanmaya yöneltmektedir. Öte yandan, yatırımcılar açısından özel kesim hisse senetlerine olan güvensizlik, kamu kesimi menkul değerleri gibi daha az riskli yatırım imkânlarına yönelinmesine sebep olmaktadır. Bu şekilde finansal sisteme giren tasarruflar firmaların birincil piyasadan temin edecekleri fon kaynaklarını oluşturmaktadır. Kamunun artan finansman ihtiyacına paralel olarak toplam ihraçlar içindeki pay sürekli artmıştır. Kamu kesiminin finansman açığını emisyon yerine sermaye piyasası araçlarıyla gidermeye çalışması sebebiyle 1992–2004 aralığını kapsayan dönemde; kamunun sermaye piyasasından en büyük fon toplayan kesim olmasına sebep olmuştur. Bahsedilen bu dönemde kamu kesimi, sermaye piyasasına arz edilen kaynakların ortalama %90’ına el koymuştur. Birincil piyasalardaki kamu menkul kıymet ihraçları özellikle 1994 yılından itibaren önemli artışlar göstermiştir. Bunun doğal neticesi olarak özel kesimin payı da önemli derecede düşmüştür. 1994 yılından itibaren uygulanmaya başlanan kamu borçlanma politikasının sonucu birincil piyasadaki kamu payı 1994 öncesi döneme göre belirli oranlarda artmıştır. Özel kesim menkul kıymet ihraçlarının 1992 yılına göre 1993 ve 1994 yıllarındaki artış hızı düşüş gösterse de 1990 yılına göre sürekli artmıştır. Ancak bu artışlar kamu kesimi menkul kıymet ihraçları artışının özellikle 1994

yılından itibaren çok altında kalmıştır. Bu şekilde birincil piyasalarda oluşan fonlar içinde özel kesim payını yeterince artırma imkânı bulamamış, fonların büyük bir kısmı 1994 yılından itibaren artan oranlarda kamunun eline geçmiştir. Sermaye piyasasında kamunun ihraçlarının bu denli yüksek olması tesadüfî değildir. Kamu menkul kıymetlerinin özel kesim menkul kıymetlerine oranla daha avantajlı bir durumda bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kamu kesiminin sermaye piyasası kaynaklarını bu derece yüksek miktarlarda çekebilmesinin esas sebebi, kuşkusuz borçlanmada uyguladığı yüksek faizler olmuştur. Faizin risk düştükçe düşmesi gerekirken, risksiz sayılabilecek kamu araçları genelde daha riskli özel sektör finans araçlarından fazla reel getiri vermiştir. Bu durum sadece para piyasalarının ana kurallarından birini bozarak, kaynak dağılımının rasyonelliğini bozmakla kalmamış, aynı zamanda sağlıksız bir borçlanmanın yükünü ilerideki yıllarda içinden çıkılmaz boyutlara getirmiştir.

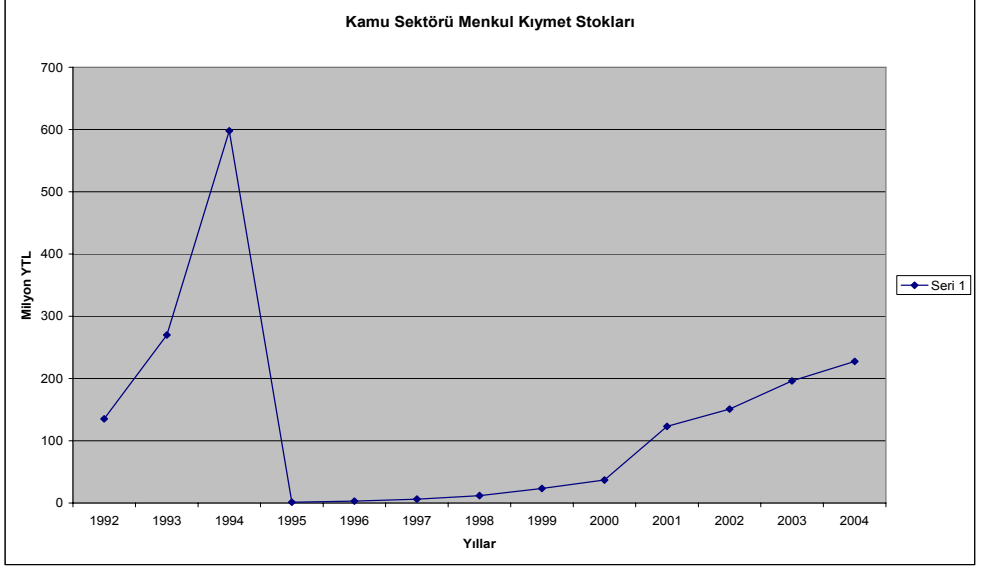
Tablo: 1
Menkul Kıymet Stokları

MENKUL KIYMET STOKLARI												
Yıllar	KAMU SEKTÖRÜ				ÖZEL SEKTÖR				TOPLAM			
	Milyon YTL	Milyon \$	Toplam İçindeki Pay (%)	GSMH Oran (%)	Milyon YTL	Milyon \$	Toplam İçinde (%)	GSMH Oran (%)	Milyon YTL	Milyon \$	Dolar Değ. % Değişim	GSMH Oran (%)
1992	135	15.764	69,0	10,0	60,7	7.094	31,0	4,5	196	22.857	45,6	14,5
1993	270	18.681	70,7	10,5	112	7.749	29,3	4,3	382	26.430	15,6	14,8
1994	598	15.563	82,0	11,8	131	3.407	18,0	2,6	729	18.970	-28,2	14,3
1995	1.202	19.693	80,3	11,6	295	4.839	19,7	2,8	1.498	24.532	29,3	14,4
1996	2.849	26.500	86,6	14,5	441	4.106	13,4	2,2	3.290	30.606	24,8	16,7
1997	6.093	29.759	86,7	15,5	931	4.548	13,3	2,4	7.025	34.308	12,1	17,8
1998	11.789	37.699	86,1	18,3	1.899	6.072	13,9	2,9	13.688	43.771	27,6	21,2
1999	23.303	43.146	86,0	23,3	3.796	7.028	14,0	3,8	27.099	50.173	14,6	27,1
2000	36.802	54.784	84,3	27,2	6.868	10.224	15,7	5,1	43.670	65.008	29,6	32,3
2001	122.930	85.394	92,1	57,6	10.517	7.306	7,9	4,9	133.447	92.699	42,6	62,5
2002	150.939	92.345	92,0	51,3	13.177	8.062	8,0	4,5	164.115	100.407	8,3	55,8
2003	196.004	140.421	91,6	58,7	18.008	12.901	8,4	5,4	214.012	153.322	52,7	64,1
2004	227.415	169.447	90,0	56,6	25.186	18.766	10,0	6,3	252.601	188.214	22,8	62,8

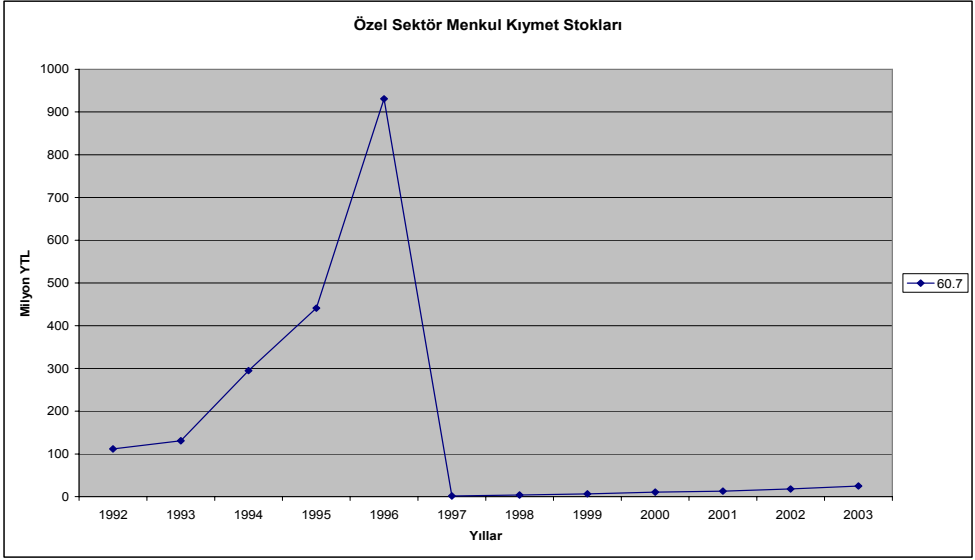
* GSMH'ye oranlarda, hem stokların hem de GSMH'nin \$ değerleri kullanılmıştır.

Kaynak: Sermate Piyasası Kurulu, <<http://www.spk.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm?tur=arastirmaraporlari>>, 17.09.2005.

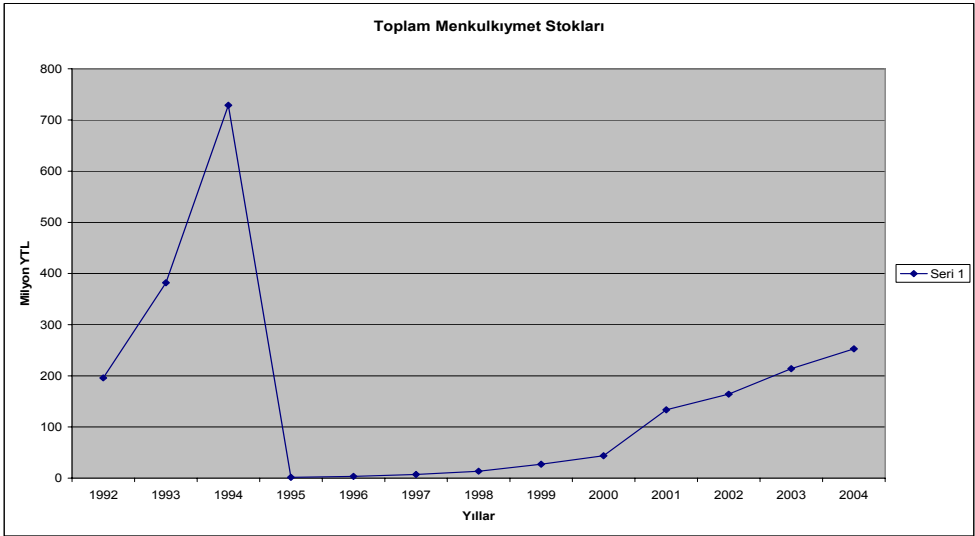
Grafik: 1
Kamu Sektörü Menkul Kıymet Stokları

Grafik: 2
Özel Sektör Menkul Kıymet Stokları

Grafik: 3
Toplam Menkul Kıymet Stokları

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren artan kamu açıkları ve bu açıkların finansmanında borçlanmanın tercih edilmesi kamu menkul kıymet stoklarının hızla artmasına neden olmuştur. 1986 yılı sonunda 4,1 milyar dolar seviyesinde olan kamu menkul kıymet stokları 2004 yılı sonunda 169,4 milyar dolara yükselmiştir. Özel sektör menkul kıymet stokları da 1980'li yıllarda sermaye piyasası ile ilgili düzenlemelerin yapılması ve İMKB'nin açılmasıyla hızla artmıştır. 1986 yılı sonunda 1,2 milyar dolar seviyesinde olan özel sektör menkul kıymet stokları 2004 yılı sonunda 18,8 milyar dolara yükselmiştir. 1991 yılına kadar özel kesim menkul kıymet stoklarının artış hızının kamu menkul kıymet stoklarından fazla olması, söz konusu yıla kadar toplam menkul kıymet stokları içinde özel sektör menkul kıymet stoklarının payının artmasıyla sonuçlanmış ve 1986 yılında %23,2 olan özel sektör menkul kıymet stoklarının payı 1991 yılında %43,9'a kadar yükselmiştir. Ancak 1991 yılından sonra kamu menkul kıymet stoklarının artış hızının yükselmesi buna karşın özel sektör menkul kıymet stoklarında (dolar olarak) 1998 yılına kadar genel olarak gözlenen düşüş, özel sektör menkul kıymet stoklarının payında önemli bir gerilemeye neden olmuştur. 2004 sonu itibarıyla toplam stok içinde %10 paya sahip olan özel sektör menkul kıymetlerinin tamamını hisse senetleri oluşturmaktadır. Böylece 1990'lı yılların başından itibaren mali piyasalarda kamu menkul kıymetleri lehine güçlü bir "crowding out" etkisi yaşanmış ve fonların büyük kısmı kamu kesimi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte uygulanan ekonomik program ve bunun getirdiği mali disiplinle birlikte 2002 yılından itibaren az da olsa özel sektör menkul kıymetleri lehine bir gelişme yaşandığı gözlenmektedir. Bu gelişmenin artarak devam etmesi, kaynakların özel sektör tarafından verimli alanlarda kullanımını, dolayısıyla sermaye piyasalarının ekonomik büyüme ve toplumsal refahın yükseltilmesine katkısı olacaktır (S.P.K., 2004: 24).

5.2. İkincil Piyasada Kamu ve Özel Kesim Finansal Araçların İşlem Hacmindeki Gelişmeler

İkincil piyasalar, birincil piyasalarda daha önce piyasaya sunulmuş ve halen dolaşımda bulunan menkul kıymetlerin işlem gördüğü piyasalardır. İkincil piyasaların önemli kurumları menkul kıymet borsaları ve finansal aracı kuruluşlardır. İkincil piyasalar, sermaye piyasasında yeni menkul kıymet arzı ile değil, fakat mevcutların el değiştirmesi ile var olmaktır. Türkiye'de ikincil piyasalarda menkul kıymet alım satımı büyük ölçüde menkul kıymetler borsasının dışında oluşan tezgâh üstü pazarlar (over the counter market) şeklindedir. Bu durum bir kısım hisse senetlerinin borsaya kote edilmemiş olmasından dolayı işlem yapılamamasına, borsanın sadece İstanbul'da bulunması sebebiyle herkesin borsaya girememesine ve finansal varlıkların değer artışlarıyla ilgili hükümlerin hisse senedi pazarının dışına kaymasına sebep olmuştur. Birincil piyasaların gelişiminde ikincil piyasaların büyük önemi vardır. Birincil piyasalarda ellerinde menkul değer bulunan yatırımcılar ve aracı kurumlar bunları ikincil piyasalarda istedikleri zaman paraya çevirme imkânına sahiptirler. Küçük yatırımcılara menkul kıymet arzı ve küçük tasarrufların yatırımlara yönelmesi bu piyasada gerçekleşmektedir. İkincil piyasada meydana gelecek

daralmalar etkisini birincil piyasalarda göstererek, firma ve kamu kurumlarının fon tedarikini güçlendirir. Türkiye’de ikincil piyasa işlemleri 1986 yılından itibaren fiilen faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda gerçekleştirilmektedir. İkincil piyasalarda da, birincil piyasalarda kamu borçlanma senetlerinin üstünlüğünün bir sonucu olarak, ikincil piyasalarda yapılan işlem hacminin %90’ların üzerindeki kısmı kamu menkul kıymetleri ile yapılan işlemlerden oluşmaktadır. Menkul kıymet satışlarını gerçekleştiren birimleri, bankalar ile aracı kurumlar ve borsa komisyoncuları olarak iki başlıkta topladığımızda bankacılık kesiminin işlem hacmindeki payının %90 civarında olduğunu görürüz. Ancak 1991’den itibaren aracı kurumların ve komisyoncuların da payının artmakta olduğu gözlenmektedir. Bunun sebebi olarak, borsa kurulduğundan 1990 başlarına kadar, diğer destekleyici nedenler bir yana sayı olarak aracı kuruluşlar içinde bankaların ezici üstünlüğü ve güven unsuru gösterilebilir. Çünkü ikinci el piyasalarda, borsa likidite sağlama fonksiyonu icra etse de, esas fonksiyonu “oyun yeri” olarak algılanmaktadır. “*Borsada Oynama*” kavramının yaygın kullanılması bu olguyu pekiştirmiştir. İkincil piyasalarda menkul kıymet satışlarını gerçekleştiren birimleri, bankalar ile aracı kurumlar ve komisyoncular olarak iki başlıkta topladığımızda, bankacılık kesiminin işlem hacmindeki payının %90 civarında gerçekleştiği görülmekle birlikte 1991’den itibaren aracı kuruluşların ve komisyoncuların payının artmaktadır. Bankaların bu derece paylarının yüksek olmasının nedenlerinden en önemlisi sayı olarak aracı kuruluşlar içerisinde bankaların ezici üstünlüğü ve bu dönemler içerisinde bankalara olan güvenin varlığıdır. İkincil piyasadaki banka hâkimiyetinin temel nedeni kamu menkul kıymetlerinin çoğunlukla bu bankalarca alınıp satılmasıdır. İkincil piyasada borçlanma araçlarının işlem hacmine bakıldığında özel kesimde tahvilin %80 civarında bir paya sahip olduğu, yeni bir araç olan finansman bonosunun payının giderek arttığı görülmektedir. Varlığa dayalı menkul kıymetler ve banka bonolarında da bir artış söz konusudur. 1990–2000 aralığında kamu kesimi borçlanma araçlarına bakıldığında, hazine bonosunun başlangıçtaki üstünlüğünü devlet tahviline bıraktığı görülür. Ancak daha önce de açıklandığı gibi, kamu kesiminin finansman gereğini, hazine kaynakları yerine iç borçlanmayla karşılamayı tercih etmesi dolayısıyla, ihraç ettiği menkul kıymetlerdeki artış, işlem hacminin bu yükselişinde esas belirleyici olmuştur (Tan, 2002: 50–55).

5.3. Kamu Borçlanma Araçlarının Birincil ve İkincil Piyasalarda Talebini Etkileyen Unsurlar ve Talebin Güçlendirilmesi İçin Alınan Tedbirler

Tasarruflarını yatırım araçlarında değerlendirmek isteyen birikim sahiplerinin yatırım yapmasını etkileyen faktörlerin başlıcaları, ekonominin genel durumu, yatırımcının şahsı ile ilgili faktörler ve yatırım araçlarına bağlı özelliklerdir (Aksoy, 1998: 14). Yatırıma karar verirken yatırımcıların bu kararlarını ilk önce şahsi ilgili faktörler, daha sonra ise genel ekonomik durum ve yatırım aracının özellikleri belirler. Kamu, finansman ihtiyacını karşılarken yatırımcıların bu isteklerini göz önüne almalıdır. Özellikle yüksek finansman gereksinimi halindeki kamu kesimi, borçlanma araçlarına daha fazla tedavül olanağı sağlayabilmek amacı ile yatırım araçlarına özel kesimden farklı olarak bir takım ek

çıkar ve kolaylıklar sağlayabilmektedir. Bir yatırımcı yatırım aracı seçimi yaparken, yatırımla ilgili aşağıdaki faktörleri göz önünde bulundurur:

Yatırım Verimliliği ve Emniyet: Borçlanma ihtiyacı duyan kamu, borçlanma politikasını başarıya ulaştırabilmek için yatırımların verimliliği ve emniyeti konusunda tasarruf sahiplerini ikna etmek ve artan oranda finansman ihtiyacı duyan özel kesim ile rekabet etmek zorundadır. Bu durum kamu kesiminin kendi borçlanma araçlarını satın alan tasarruf sahiplerine özel kesim finansman araçlarına göre daha fazla menfaat sağlama zarureti meydana getirmiştir. Yatırım araçlarından sağlanan esas menfaat faizdir. Parasını kamu borçlanma senetlerine yatıran kişiler veya kuruluşlar düzenli ve güvenilir gelir kaynağı arayan kişiler olarak paralarını kamu borçlanma senetlerine bağlarlar ve kamu da bu gruplara faiz adı altında ek bir ödemede bulunmayı kabul etmiş olur. Kamu faiz oranı, ekonomik dengenin zaruretlere göre belirlenmektedir. Faiz oranının belirlenmesi devlet yönünden bazı şart ve etkenlerin göz önünde tutulmasını gerektirir. Faiz oranını belirleyen etkenlerin başında kamu borçlanma senetlerinin vadeleri gelir. Uzun vadeli senetlerin faizi kısa vadeli senetlere göre daha yüksek oranda olur. Çünkü uzun vadeli senetlerin likiditeleri kısa vadeli senetlerden daha azdır ve alacaklı uzun bir süre likiditeden vazgeçmek için daha yüksek bir bedel talep edecektir. Bu durum genellikle piyasada büyük likidite sıkıntısının olduğu zamanlarda ortaya çıkar ve geçicidir (Görgün, 1963: 92). Faiz oranları, kamunun paraya olan ihtiyacından, kamuya duyulan güvenden, ekonomik konjonktürden etkilenir. Bu faktörler tutarlı bir şekilde göz önünde tutularak senetlerin başarı şansı artırılmıştır. Kamu borç senetlerinin faiz oranı kanunla belirlenir ve “nominal faiz” adı verilir. Ancak senetlerin reel faiz oranları, bazı başka faktörlerden dolayı farklılık arz edebilir. Çünkü kamu borçlanma senetlerini tasarruflarında bulunduran yatırımcılar elde ettikleri nominal faiz dışında başka maddi menfaatler de elde edebilirler. Örneğin, senetlerin nominal değerlerinden daha düşük bedelle (başa baş altında) satılması, ikramiye, prim, vergi muafiyeti gibi avantajlar tanınması söz konusu olabilir. Bunların hesaplanması ile “reel faiz” elde edilir. Ülkemizde kamu borçlanma senetlerine en yüksek talep bankalardan gelmektedir. Bunun sebebi ise, bankaların kamu borçlanma senetlerine ilişkin ihalelere girmelerinde diğer tüzel kişilere göre çeşitli avantajlara sahip olmalarıdır. Banka ve kamu kuruluşlarına hazine ihalelerinde gerçek ve tüzel kişilere göre farklı teminat uygulanması bunun bir örneğidir. Gerçek kişiler bu ihalelerde teminat olarak, verilen teklifin tamamı kadar teminat yatırmak durumundayken; bankalar ve kamu kuruluşları için bu teminat oranı %1’dir. Bundan dolayı bankalar ve kamu kuruluşları hazine bonolarının genel alıcıları olmuşlar, özel sektörün ve tasarruf sahiplerinin payları göz ardı edilecek seviyelerde kalmıştır. Bankaların kamu borçlanma araçlarını büyük oranda almalarının diğer bir sebebi de disponibiliteler yükümlülükleri dolayısıyla kamu borçlanma araçlarına yatırmak zorunda kalmalarıdır. Bankaların talep nedenlerinden bir diğeri ise bonoların müşterileri ile yaptıkları repo işlemlerinde kullanılmasıdır. Repo (geri satın alma anlaşması) belli bir tarihte, belli bir fiyattan aynı menkul kıymeti satın almayı taahhüt ederek, menkul kıymet satışı suretiyle fon teminini içeren bir anlaşmadır. Diğer taraftan şirketler ise ters repo yapmak suretiyle hem kısa vadeli nakit fazlarını

değerlendirmekte hem de genellikle mevduat faiz oranları üzerinde gelir elde etmektedirler. Ayrıca kamu borçlanma araçları bu anlamda teminat fonksiyonu görmektedir (Tan, 2002: 57–59).

Yatırımın Vergi Durumu: Kamu borçlanma senetlerinin sağlayacağı menfaatlardan bir diğeri ise gerçek faiz oranını artıran ve devlet borçlanma senetlerinin sürümünü kolaylaştıran vergi muafılığıdır. Bu uygulamada senetlerden elde edilecek bütün gelirler, gelir vergisi ve öteki vergilerin kapsamı dışına tutulur. Senetlerin bu muafılığı gerçek faiz oranını artırmaktadır. Bir ülkede vergiler ağır ise, ya da ağırlaştırılmaları söz konusu ise yahut vergi kanunları son derece karışık ise, vergi muafiyeti tahvillerin ihracını kolaylaştırılacaktır (Tanner, 1979: 214–218). Türkiye’de devlet tahvilleri ve hazine bonolarının faiz gelirleri her türlü vergiden muaf olarak ihraç edilmişlerdir. Bu tür faiz gelirini kurum elde etmişse, bu kurumlar vergisi matrahına dâhil edilmemiş fakat hissedarlara dağıtılması halinde gelir vergisi stopajına tâbi tutulmuştur.

Yatırımın Likidite ya da Pazarlanabilme Derecesi: Bütün finansal araçlar para ile ifade edilmekte ve paraya çevrilebilme derecesine likidite denilmektedir. Varlıkların satışına karar verilmesi ile paraya çevrilmesi arasında geçen süre içerisinde piyasa değeri azalıyor ve daha düşük değerle paraya dönüştürüyor ise likidite derecesi düşmektedir. Bu durum yatırımcının seçimini etkilemektedir (Aksoy, 1988: 33). Bu durumu göz önünde bulunduran kamu bazı mübadeleler için özel likidite ve tedavül imkânları tanır. Bu şekilde kamu, tahvil alıcılarının iş hayatlarında likit değerlerinde bir azalma hissetmemelerini ve tahvillerin sıkışık durumda bulunan iş adamlarınca düşük fiyatla satılarak devlet itibarının zayıflamamasını sağlamış, kararsız iş adamlarını tatmin etmiş ve piyasaya daha fazla tahvil satış yapma imkânı da kazanmış olmaktadır. Tahvil sahiplerine tanınan bu olanakların başında tahvillerin süresi dolmadan istenildiği zaman “paraya çevrilmesi” gelir. Ayrıca borçlanma senetlerinin repoya konu olabilmesi kamu kâğıtlarının likidite ve pazarlanabilme derecesini artırmaktadır. Türkiye’de borçlanma senetlerinin sürümünü kolaylaştırmak ve tedavül imkânını sağlamak için uygulamada “tahvillerin hazinece satılan milli emlak bedellerinin ödenmesinde ve resmi dairelerce yapılan artırma, eksiltme ve sözleşmelerde itibarî (nominal) değerleri üzerinden teminat olarak kabul olunmaları” ilkesi yer almaktadır. Türkiye’de çıkarılan hemen bütün tahvillerde görülen bu ilke ile devlet tahvillerine tedavül ve likidite imkânı sağlanmış olmaktadır.

Kamunun borçlanmada sağladığı bu avantajlar özel kesim ile kamu kesimini sermaye piyasasında toplanan kaynakların paylaşımı açısından haksız rekabet ortamına itmiştir. Bunun sonucu olarak, sermaye piyasasının kaynaklarının verimli kullanılmasına katkısı ile faiz oranlarını düşürücü fonksiyonunu yerine getirmesine engel teşkil etmektedir (Tan, 2002: 61).

6. Türkiye’de Sermaye Piyasası Kaynaklarının Kullanımında Özel Sektörün Finansal Dışlanması

Literatürde dışlanma olayı daha çok finansal dışlanma çerçevesinde tartışılmaktadır. Finansal dışlanmanın geniş çevrede tanımlanması ve boyutlarının saptanması oldukça güçtür. Zira kamu açıklarının parasal genişlemesi ve/veya dış âlemden fon aktarılması yoluyla finansmanında da özel kesimin kullanabileceği potansiyel fon hacminde daralma olmaktadır. Ancak, temelde dışlanma olgusu kamu kesiminin hane halkı fazlalarını kendisine kanallize etmesi ile ortaya çıkmaktadır. Dışlanmanın boyutu özel kesimin fon talebinin faiz esnekliği yanı sıra hane halkının kamu-özel kesimi araçları arasındaki portföy tercihine göre belirlenmektedir. Nihayet, kamu borçlanması daha sonraki dönemlerde faiz ve anapara ödemesi zorunluluğu nedeniyle kamunun cari transfer harcamalarını şişirmekte, bu da kamunun yeniden borçlanması ve dolayısıyla özel kesimin finansal dışlanmasının büyümesi sonucunu doğurmaktadır (Tan, 2002: 61–65).

Kamu kesiminin açık vermesi durumunda, ekonomide dışsal fonlarla finanse edilmesi gereken iki kesim ortaya çıkmaktadır. Bu durum ekonomide oluşan fazlaların kendilerine aktarılabilmesi için özel kesim ile kamu kesimi arasında rekabete sebep olacaktır. Ancak bu rekabet esnasında, kamu kesimi kendi borçlanma araçlarının satışını kolaylaştırabilir. Kamunun finansal piyasalarda ilave bir talep oluşturması fonların maliyetinde yükselmelere neden olacaktır. Bu ise özel kesimin sermaye piyasası kaynaklarından dışlanması olarak tanımlanmaktadır. Kamu kesiminin ekonomi içinde genişlemesi ve özellikle finansman açıklarını karşılamak amacıyla, gereken finansman hacmi ve bu finansmanın gerçekleştirilme biçimi özel sektör birimlerini pek çok yönden etkilemektedir. Ancak günümüzde finansal dışlanma etkisini net olarak oluşturan, kamu finansman yönteminin finans kesiminden doğrudan borçlanma olduğu ileri sürülmektedir. Bu tür borçlanma kamunun finansal araçlar kullanarak hane halkı fazlalarını özel kesim finansmanından çevirip, kendi açıklarının finansmanında kullanmasıdır. Fazlaların bir fon havuzu oluşturduğu varsayılırsa, kamu kesiminin bu havuzun artan parçasını kullanması özel kesim finansmanında kullanılacak parçanın küçülmesine neden olacaktır. Finansal dışlanma (financial crowding-out) bu etkiyi tespit etmektedir. Kamu kesimi açıklarını finanse etmek için finansal piyasalara doğrudan kendi finansal araçlarıyla girebildiği gibi finansal araçlarının plasmanında diğer finansal kurumları (bankalar) da kullanabilir. Bu tür operasyonlar genellikle faizli devlet tahvili, hazine bonosu vb. araçlar kullanılarak gerçekleştirilir. Finansal piyasalarda kamu ek bir talep oluşturarak özel kesimin kendi finansmanını sağlamak amacıyla ihraç ettiği hisse senedi, tahvil gibi araçlarla rekabet etmek durumundadır. Sistemde kamunun kendi araçlarının plasmanında bir zorlamaya başvurması söz konusu değilse, bu rekabet etkisi, faiz oranlarının yükselmesini beraberinde getirecektir. Bu durum kamu finansmanı sonucu faizlerin yükselmesi ve finansal dışlanmanın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Faiz oranları yükseldiğinde özel kesimin faize duyarlı harcamalarında bir gerileme olacaktır. Özel kesimin sermaye piyasasından dışlanmasının boyutu kamunun piyasadan çekeceği fon

hacmine bağlı olmakla birlikte, özel kesimin fon talebinin faiz duyarlılığı yüksek ise, kamunun fonlara ilave bir talep meydana getirmesi sınırlı bir faiz yükselmesine sebep olacak, aynı zamanda özel kesimin fon talebinde daha yüksek bir daralma olacaktır. Eğer özel kesimin fon talebinin esnekliği düşük ise önemli bir talep daralmasının gerçekleşmesi için faiz oranının büyük ölçüde yükselmesi gerekecektir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde fon talebinin faiz esnekliğinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu ülkelerde finansman maliyetlerinden ziyade fon hacminin sınırlı olması temel etken olmaktadır. Kaynaklardaki bu sınırlılık açık veren özel kesim birimlerinin yüksek faiz oranlarında da fon talebini sürdürmelerine neden olmaktadır. Özel kesimin sermaye piyasası kaynaklarından dışlanması yukarıda belirtildiği gibi kendi fon talep esnekliklerine bağlı olmakla beraber hane halkının portföy tercihleri de dışlanmanın boyutu üzerinde etkili olmaktadır. Hane halkı tasarruflarını değişik şekillerde değerlendirme eğilimindedir. Bu değerlendirmede esas yatırım araçlarının getirilerinin yanı sıra risk vs. unsurlar ve tercihler de belirleyici olabilmektedir. Hane halkı tasarruflarını, özel kesim menkul kıymetlerinde değerlendirmek yerine kamu kesimi menkul kıymetlerinde tercih ederse net bir dışlanma olgusu söz konusu olacaktır. Tersine bir durum yani hane halkının kamu kesimi menkul kıymetlerini özel kesim menkul kıymetlerine ikame edebiliyor bulmuyorsa, bu takdirde özellikle hisse senetlerinde getiri oranı düşük olsa dahi portföylerinde özel kesim finansal enstrümanlarını da muhafaza edeceklerdir. Bu durum ise, finansal dışlanmanın boyutlarında daralmaya neden olacaktır. Finansal dışlanma sonucunu doğurabilecek diğer bir yaklaşım ise kamunun finansal araçlarının plasmanında banka sistemini kullanmasıdır. Özellikle kamu kesimi finansal araçlarının bankalar tarafından satılması veya banka karşılıklarının finansal araçlarda tutulma zarureti ve işlemleri özendirici önlemler bankaların üretebileceği kredi fonlarının kamu kesimine aktarılmasına sebep olarak, özel kesimin bu fonları kullanılmasında engel oluşturacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal yapıya bankaların hâkim olması, bankalar aracılığıyla fon aktarılmasına sebep olmaktadır. Bu durumda ortaya çıkacak finansal dışlanmanın boyutu, bankaların zorunlu olarak kamu menkul kıymetlerine tahsis ettikleri fonlar dışında, hane halkı ve banka yöneticilerinin portföy tercihlerine de bağlı olmaktadır.

7. Borçlanma - Sermaye Piyasası Etkileşimi ve Sonuç

Türkiye 1992 sonrası dönemde birçok ülkede olduğu gibi, ekonomik şartlardan dolayı giderek artan oranda ve sürekli borçlanmıştı. Yüksek borç artışların sebepleri ise bütçe tekniklerinin değişmesi, bazı genel bütçe gelirlerinin mahalli idarelere verilmesi, bütçe dışı fonlarının oluşturulması, Hazinesin Maliye Bakanlığı'ndan ayrılması ve vergi muafiyetleridir. Neticede bütçe açıklarının büyümesine sebep olan bu gelişmeler, kamu borçlarında ve GSMH içindeki oranlarında yükselmelere neden olmuştur (Yülek, 1998). Kamu kesimi açıklarının kaynaklarında 1994 sonrasında değişimler olmuştur. Bu yıllara kadar KİT'lerin finansman açıkları söz konusuyken bu tarihten sonra bütçe açıkları dikkat çekicidir. Bu durumun en önemli sebepleri 1993 ve sonrasındaki yıllarda yapılan vergi indirimleri ve bazı kamu gelirlerinin fonlarla bütçe dışına çıkarılmış olmasıdır. Kamu

açıklarının bu şekilde KİT'lerin finansmanından, bütçe açıklarının finansmanına kaymış olması 1992 sonrasında kamu açıklarının finansmanında kullanılan kaynak ve yöntemlerin değişmesine yol açmıştır. 1992 öncesi dönemde kamu otoritesi, finansman açıklarında Merkez Bankası kaynaklarına yönelirken, 1992'li yıllarla birlikte dış ve iç borçlanmayı tercih eder olmuş ve daha sonra ise genel olarak iç borçlanmaya yönelmiştir. Borçlanmadaki artışlar bütçe harcamalarına, borç servisi ve anapara ödemesi yükü getirerek, bu tür harcamaların bütçe harcamaları içerisinde çok önemli paylara sahip olmasına sebep olmuştur. Bu durum bir yandan bütçe harcama yapısının esnekliğinin yitirilmesine yol açarken, diğer yandan ek borçlanma ihtiyacının katlanarak devam etmesine sebep olmuştur. Bu gelişim konsolide bütçenin bir maliye ve ekonomi politikası aracı olarak kullanılma imkânını azaltmış, konsolide bütçeyi bir **“borç bütçesi”** haline getirmiştir.

Hazine bonusu ya da devleti tahlili ile karşılaştırıldığında risklerin yüksek olması bono ve tahvil piyasasında ağırlıklı olarak işlem gören menkul kıymetlerin kamunun ihraç ettiği hazine bonoları ya da devlet tahvilleri olması sonucunu doğurmaktadır. Türk finans sisteminde, bankacılık kesimi egemenliğini kırmak ve istikrarlı bir kalkınma için yatırımlara gerekli finansmanın sağlanmasına hizmet etmek amacıyla kurulmuş ve faaliyete geçmiş olan sermaye piyasası, 1994 yılından itibaren kamunun borçlanma politikasından doğal olarak etkilenmiştir. Bu süreçte, bazı finansal araçlarla piyasaya girerek fon sağlamaya çalışan şirketler, sermaye piyasasının yeni kurulmasından kaynaklanan bazı sıkıntılar yanında, kamunun en büyük alıcı olarak piyasaya girmesinden dolayı, kamu ile eşit olmayan şartlarda (kamunun düşük riskli borç senetlerine yüksek faiz vermesinden ve vergi muafiyetinden) rekabet etmek durumunda kalmışlardır. Netice olarak da sermaye piyasasının çok büyük bir kısmı kamunun hâkimiyeti altına girmiştir. Yüksek faizli ve vergiden muaf hazine bonolarının teminat olarak kullanılabilmesi ve her an nakde dönüşebilirliği, finansman kuruluşları için hem bir rakip, hem de cazip bir gelir kaynağı olmuştur. Bu sebeple süper faizli bonolar, bankaların vadeli mevduata uyguladıkları faiz oranlarını düşürmelerinde önemli bir direnç oluşturmıştır. İkincisi, daha verimli alanlara yönelebilecek fonlar kamuya aktarılmıştır.

Pozitif reel faizle uygulanan iç borçlanma, bankalar ve diğer borç verenler lehine reel bir nakdi transfer oluştururken, bankaların mevduatı krediye dönüştürme eğilimini düşürmüş, diğer yatırım fırsat ve araçlarının gelişmesini engellemiştir. Gerçekten de risksiz fakat en yüksek getirili olan iç borçlanma senetleri ikinci el piyasada da işlem hacminin %85'lik kısmını oluşturmuştur. Kamunun sürekli finansman ihtiyacı ve artan oranda borçlanma araçlarını kullanması sermaye piyasasında kamu ağırlığını ortaya çıkarmıştır. Bu durum sermaye piyasası kaynaklarının kullanımı açısından kamu ve özel kesimi bir rekabet ortamına itmiştir. Ancak kamunun özel kesime göre piyasaya yönelik kararlarda daha etkili olması ve kendi borçlanma araçlarının talebini artırmaya yönelik aldığı kararlar birincil ve ikincil piyasalarda ihraçların ve işlemlerin kamusal ağırlıkta olmasına sebep olmuştur. Bu durum faiz oranları üzerinde baskı oluşturarak özel kesimin

fon imkânlarının daralmasına sebep olmuştur. Özellikle kamu iç borçlanmasının kamu dışı kesimler için kullanılabilir kaynaklar üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Kamunun artan oranda bir takım finansal araçlarla piyasadan borçlanmasıyla birlikte, finansal sisteme egemen olan mevduat bankaları kaynaklarının büyük kısmı kamu kesimince kullanılmıştır (Tan, 2002: 67). Kamunun bu şekilde borçlanması veya sürekli açık vererek borçlanmaya ihtiyaç duyması her iki sektöre de olumsuz etkiler yapacaktır. Ancak, sermaye piyasalarında ve kurumlarında yapılacak uygun ayarlamalar finans kesimindeki çeşitlenme ve yeni kurumların oluşumu bankaları tekel olmaktan çıkaracak ve faizlerin düşmesinde etkili olacaktır. Ancak bu gelişmelerin başarısı için şüphesiz, borçların sermaye piyasası ve bankalar üzerindeki baskısının indirilmesi gerekmektedir. Kamu borçlarının sermaye piyasası üzerindeki baskısının indirilmesi ancak kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması ve kamu harcamalarının vergi gibi sağlam kaynaklara dayandırılması ile mümkündür. Ayrıca, uzun vadede kamunun yatırım ve cari harcamaları yanında transfer harcamalarının kısılması gerekmektedir. Özellikle transfer harcamalarında faiz ödemelerinden dolayı oransal bir büyüklük varlığından dolayı üretilecek politikalar, bu harcamaların oransal payının azaltılması yönünde olmalıdır. Kamu tarafından kısa dönemde uygulanması gereken en önemli politika ise borçların vadesinin mümkün olduğunca uzatılmasıdır. Kamu borçlarının problem olarak ortaya çıkması borç miktarının yüksekliğinden ziyade borçlanma vadelerinin kısa olması ve faizden kaynaklanmaktadır. Bu durum her şeyden önce borç vade yapısının iyileştirilmesi gerektiğinin bir göstergesidir.

Kaynakça

- Akgün, Yaşar (1996), “Devletin Malî Piyasalardaki Rolü”, *Hazine Dergisi*, Ocak, S: 1.
- Aksoy, Ahmet (1988), *Menkul Kıymet Yatırım Analizi*, Ankara.
- Aydemir, Şinasi (1995), “Kamu Finansman Açığının Malî Piyasalar Üzerindeki Etkileri”, *Vergi Dünyası*, S: 171, Kasım.
- Berksoy, Turgay (1989), *Kamu İç Borçlanmasının Kamu Dışı Kesimler İçin Kullanılabilir Kaynaklar Üzerindeki Etkisi*, İstanbul.
- Birsen, Osman (2000), “Dünyanın 4’üncü Büyük Borsası Olduk”, *Hürriyet Gazetesi*, 2 Eylül.
- Broeck M. De & D. Guillaume & E. Van Der Stichale (1998), “Structurel Reforms in Government Bonds Markets”, I.M.F. *Working Papers*, WP/98/108.
- Cantürk, Engin (2000), “Türkiye’de İç Borçlanma Politikalarının Finansal Piyasalara Etkisi ve Enflasyonu Düşürme Programı”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
- Civan, Mehmet (1994), *Türkiye’de Sermaye Piyasasında Son Gelişmeler*, Ankara.
- Demirkan, Uçar (1981), *Sermaye Piyasaları ve Türkiye Uygulamaları*, Ankara.

- Ekren, Nazım (1998), *Özel Finans Kurumları, 75 Yılda Paranın Serüveni*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Kasım, İstanbul.
- Giray, Adil (1994), *Para Miktarı Faiz ve Malî Kurumlar*, Gazi Büro Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Görgün, Sevim (1963), *Maliye*, İstanbul.
- Grandhi, Jamshed (1987), “Reflection on the Opertions of Capital Markets”, *The Interrelationship*, S.P.K..
- Hicks, Norman L (1989), “Expenditure Reduction in High-Debt Countries”, *Finance and Development*, March.
- Komendi, R.C. (1985), “Does Deficit Financing Affect Economics Growth? Cross Country Evidence”, *Journal of Banking and Finance*, May.
- Romer, D. (1993), “Why Should Government Issue Bond”, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol.25, May.
- Sermaye Piyasası Kurulu (2004), *Yıllık Faaliyet Raporu*.
- Sermaye Piyasası Kurulu,
<<http://www.spk.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm?tur=faaliyetraporu>>, 17.09.2005.
- Tan, Ramazan (2002), “Türkiye’de Kamu Finansmanında İç Borçlanmanın Sermaye Piyasasına Etkileri ve Eğitimi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.
- Tanner, J.E. (1979), “An Emprical Investigation of Tax Discounting”, *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 11.
- Uludağ, İlhan ve Erişah Arıcan (1999), *Finansal Hizmetler Ekonomisi (Piyasalar-Kurumlar- Araçlar)*, 1. Baskı, Temmuz, İstanbul.
- Wolfensohn, James (2000), “Finansal Sektördeki Küresel Eğilimler”, *Basın Duyurusu*, 25 Mayıs, İstanbul.
- Yülek, Murat A (1998), *Financial Liberalization: The Real Economy, The Turkish Experince*, Publication Number: 110.

Yazarlar Hakkında

Harun YAKIŞIK

Kırgızistan’da Orta Asya Amerikan Üniversitesi, İktisat Bölümünde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. E-mail: yakishik_h@mail.auca.kg

Mürşit IŞIK

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulunda öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. E-mail: mursit@selcuk.edu.tr

Arzu KAN

Selçuk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. E-mail: akan@selcuk.edu.tr

Neriman AÇIKALIN

Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: nerimanacikalin@yahoo.com , acikalin@mersin.edu.tr

Muhteşem ÖZTÜRK SÖZEN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nde görev yapmaktadır. E-mail: muhtesemsozen@gmail.com

Oya Beklân ÇETİN

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları ekofeminizm, çevre felsefesi, çevre etiği ve hayvan haklarıdır. E-mail: obcetin@anadolu.edu.tr

Hakan HOTUNLUOĞLU

Adnan Menderes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır. E-mail: hhotunlu@adu.edu.tr

Recep TEKELİ

Adnan Menderes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: rtekeli@adu.edu.tr

Suphi ASLANOĞLU

Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: s.aslanoglu@hotmail.com, suphiaslanoglu@marmara.edu.tr

Seyfi YILDIZ

Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: seyfiyildiz@hotmail.com

Mahmut YARDIMCIOĞLU

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü’nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. E-mail: mahmutyardimcioglu@yahoo.com

About the Authors

Harun YAKISIK

He is lecturer at the Department of Economics, American University of Central Asia, Kyrgyzstan. E-mail: yakishik_h@mail.auca.kg

Mursit ISIK

He is lecturer at the Social Sciences Vocational High School of Selcuk University. E-Mail: mursit@selcuk.edu.tr

Arzu KAN

She is research assistant in Selcuk University, Faculty of Agriculture, and Department of Agricultural Economy. E-mail: akan@selcuk.edu.tr

Neriman ACIKALIN

She is lecturer in Mersin University, Faculty of Science and Letters, Department of Sociology. E-mail: nerimanacikalin@yahoo.com , acikalin@mersin.edu.tr

Muhtesem OZTURK SOZEN

She is working in Canakkale 18 Mart University. E-mail: muhtesemsozen@gmail.com

Oya Beklan CETIN

She is assistant professor in Anadolu University, Faculty of Letters, Department of Sociology. E-mail: obcetin@anadolu.edu.tr

Hakan HOTUNLUOGLU

He is research assistant in Adnan Menderes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance. E-mail: hhotunlu@adu.edu.tr

Recep TEKELI

He is assistant professor in Adnan Menderes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance. E-mail: rtekeli@adu.edu.tr

Suphi ASLANOGLU

He is lecturer in Kirikkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration. E-mail: s.aslanoglu@hotmail.com, suphiaslanoglu@marmara.edu.tr

Seyfi YILDIZ

He is assistant professor in Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Finance. E-mail: seyfiyildiz@hotmail.com

Mahmut YARDIMCIOGLU

He is assistant professor in Karamanoglu Mehmetbey University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration. E-mail: mahmutyardimcioglu@yahoo.com

YAZARLARA DUYURU

1. Sosyoekonomi dergisinde sadece Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

2. Yazılar A4 boyutunda kâğıdın bir yüzüne bir buçuk aralıkla, *Times New Roman* karakterinde, 12 punto ile ve 25 sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. E-posta dışındaki gönderiler kabul edilmemektedir.

3. Yazının ilk sayfasında şu bilgiler yer almalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar) ın adı; (iii) yazar(lar)ın bağlı bulunduğu kurumun adresi; (iv) en çok 100 kelimelik Türkçe ve İngilizce özet, (v) anahtar sözcükler ile (vi) çalışmanın JEL kodları. Aynı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları ile akademik ilgi alanları belirtilmelidir.

4. Tablo, şekil ve grafiklere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo, şekil ve grafiklerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ise tablo, şekil ve grafiklerin altına yazılmalıdır. Rakamlarda ondalık kesirler virgül ile ayrılmalıdır. Denklemlere verilecek sıra numarası parantez içinde sayfanın en sağında ve parantez içinde yer almalıdır. Denklemlerin türetilişi, yazıda açıkça gösterilmemişse, hakemlerin değerlendirmesi için, türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada verilmelidir.

5. Yazılarda yapılan atıflara ilişkin dipnotlar sayfa altında yer almalıdır.

6. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, metin içinde, sayfa numaralarını da içererek, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi yapılmalıdır:

.....belirtmiştir (Alkin, 1982: 210-5).

.....Griffin (1970a: 15-20) ileri sürmektedir.

(Gupta vd., 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz ve Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, sayfa numaraları ile birlikte, kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyularak belirtilmelidir:

Kitaplar: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Dergiler: Langeheine, B. ve U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Derlemeler: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", P. King (der.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader* içinde, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Diğer Kaynaklar: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2001), *2002 Yılında Para ve Kur Politikası ve Muhtemel Gelişmeler*, Basın Duyurusu, 2 Ocak, Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>.

Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Kaynakça'da web sitelerine yapılan atıflar muhakkak, gün, ay, yıl olarak alındığı tarih itibariyle ve tam adresleriyle birlikte belirtilmelidir. Örneğin:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. Articles not published or submitted for publication elsewhere are accepted either in Turkish or English.

2. Manuscripts should be typed on one side of a A4 sized paper and should not exceed 25, 1,5-spaced pages with the *Times New Roman* 12-font character size. Only e-mail posts are welcomed for article submissions.

3. The first page should include (i) the title of the article; (ii) the name(s) of the author(s); (iii) institutional affiliation(s) of the author(s); (iv) an abstract of not more than 100 words in both English and Turkish; (v) keywords; (vi) JEL codes. The name, address, e-mail address, phone and fax numbers and academically sphere of interest of the author(s) should be indicated on a separate page.

4. Tables, figures and graphs should be numbered consecutively and contain full references. The titles of the tables, figures and graphs should be placed at the heading of them; the references of tables, figures and graphs should be placed at the bottom of them. Decimals should be separated by a comma. Equations should be numbered consecutively. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. The full derivation of the formulae (if abridged in the text) should be provided on a separate sheet for referee use.

5. Footnotes should be placed at the bottom of the page.

6. All references should be cited in the text (not in footnotes), and conform to the following examples:

It has been argued (Alkin, 1982: 210-5)....

Griffin (1970a: 15-20) states....

(Gupta *et.al.*, 1982: 286-7).

(Rivera-Batiz and Rivera-Batiz, 1989: 247-9; Dornbusch, 1980: 19-23).

7. References should appear at the end of the text as follows:

Books: Kenen, P.B. (1989), *The International Economy*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc.

Periodicals: Langeheine, B. and U. Weinstock (1985), "Graduate Integration", *Journal of Common Market Studies*, 23(3), 185-97.

Articles in edited books: Krugman, P. (1995), "The Move Toward Free Trade Zones", in P. King (ed.), *International Economics and International Economic Policy : A Reader*, New York: McGraw-Hill, Inc., 163-82.

Other sources: Central Bank of the Republic of Turkey (2003), *Financial Stability*. Press Release. March 24. Ankara, <<http://www.tcmb.gov.tr>>. Chang, R. (1998), "The Asian Crisis", *NBER Discussion Paper*, 4470, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

8. Cited web pages should exist at the References with their full address and certain cited date as follows:

....., <<http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/dergi.htm>>, 18.12.2006.